

No. 56
Μαρ. - Ιουν. 2023

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ επιθεώρηση

Περιοδικό Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου

ΠΡΑΞΕΙΣ

ΥΠΟΓΡΑΦΕΙΣΑΙ ΕΝ ΛΩΖΑΝΝΗ

ΤΗ. 30 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗ. 24 ΙΟΥΛΙΟΥ 1923

ΤΕΥΧΟΣ 56ο ΜΑΡΤΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2023

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Διοικητής ΑΔΙΣΠΟ
Υποπύραρχος (Ι) Αλέξανδρος Κεφαλάς

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Σμχος (Ι) Μάριος Βλάχος
Σμχος (Ι) Χαρίτων Χαρούσης
Σμχος (Ι) Δημήτριος Μήτρου
Σχης (ΠΖ) Αστέριος Ντίνας
Σχης (ΠΖ) Διονύσιος Ξυδιάς
Σχης (ΤΘ) Ελευθέριος Ζαγκοντίνας
ΜΥ Α' ΠΑ Ελευθερία Καρασιών
ΜΥ Β' ΣΣ Δρ. Αικατερίνη Μπάλλα

ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΑΡΘΡΩΝ - ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

ΜΥ Β' ΣΣ Δρ. Αικατερίνη Μπάλλα

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΑΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

ΜΥ Α' ΠΑ Ελευθερία Καρασιών

ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΣ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Ανθχος (Ε) Αναστάσιος Πέτκος ΠΝ

ΕΠΙΛΟΓΗ - ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΑΣ

ΜΥ Α' ΠΑ Ελευθερία Καρασιών

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Σμχος (Ι) Χαρίτων Χαρούσης

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Βασίλης Κολλάρος
Δρ. Ιστορίας, Διδάσκων
στο Πάντειο Πανεπιστήμιο,
Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης
Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου
στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας,
Δρ. Δημήτριος Τσάμος,
Ταγματάρχης (ΑΣ) Στέργιος Μπάρμπας
Σπουδαστής 20ης ΕΣ ΑΔΙΣΠΟ,
Αντιπλοίαρχος ΠΝ Δημήτριος Πατσιάκας
Εκπαιδευτής της ΑΔΙΣΠΟ,
Παρασκευή Αγγνατοπούλου
Καθηγήτρια Μέσης Εκπαίδευσης

ΟΡΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στη Διακλαδική Επιθεώρηση δημοσιεύονται:

- Επιστημονικές εργασίες, διαλέξεις και άρθρα εξωτερικών ομιλητών, συνεργατών, εκπαιδευτών και σπουδαστών της Σχολής για θέματα διακλαδικού ενδιαφέροντος, άμυνας, ασφάλειας, στρατηγικής, γεωπολιτικής και διεθνών σχέσεων, ιστορίας, πολιτισμού, συμμαχικού και διεθνούς ενδιαφέροντος, επιχειρησιακής τέχνης και δογμάτων, επικοινωνίας, ηγεσίας-διοικητικής και ενημερωτικά θέματα γενικού και επαγγελματικού ενδιαφέροντος για το προσωπικό των ΕΔ.
  - Συμπεράσματα ή αποσπάσματα από σεμινάρια, ημερίδες και διημερίδες που διοργανώνονται ή συμμετέχει η Σχολή.
  - Εκπαιδευτικές και λοιπές δραστηριότητες της Σχολής
- Για τα προς δημοσίευση κείμενα ζητούνται οι παρακάτω προδιαγραφές:

- Η αρχική γραμματική και συντακτική επιμέλεια του κειμένου είναι αρμοδιότητα του συγγραφέα. Οποιοδήποτε κείμενο πρέπει να παραδίδεται γραμμένο στα ελληνικά και σε επίσημη δημοτική γλώσσα.
  - Τα άρθρα και οι εργασίες πρέπει να περιλαμβάνουν πλήρη επιστημονική τεκμηρίωση με την παράθεση παραπομπών σε έγκριτη βιβλιογραφία.
  - Το μέγεθος κάθε άρθρου/δημοσίευσης δε θα πρέπει να υπερβαίνει τις 3.000 λέξεις (περιλαμβάνονται εισαγωγή, κυρίως σώμα χωρισμένο σε ενότητες, τυχόν συμπεράσματα/προτάσεις, επίλογος τυχόν υποσημειώσεις και λεζάντες φωτογραφιών).
  - Οι βιβλιογραφικές παραπομπές παρατίθενται με υποσημειώσεις στο τέλος κάθε σελίδας (footnote reference style) και έχουν ενιαία αρίθμηση (1, 2, 3 κ.ο.κ.). Όταν χρησιμοποιείται η ίδια πηγή, στην επόμενη υποσημείωση αναγράφεται μια πιο σύντομη μορφή αναφοράς σε αυτή. Στο τέλος του άρθρου παρατίθεται η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήσε ο συγγραφέας. Για τις παραπομπές και τη βιβλιογραφία στο περιοδικό χρησιμοποιείται το πρότυπο Chicago 17.
  - Δε θα δημοσιεύονται άρθρα και άλλα κείμενα που δεν τεκμηριώνεται το περιεχόμενό τους ή που περιέχουν διαβαθμισμένες πληροφορίες, απρεπή/ακραία γλώσσα ή/και προσβλητικές εκφράσεις, σχόλια και αιχμές πολιτικής φύσης και περιεχόμενο άσχετο με το σκοπό και τη θεματολογία του περιοδικού.
- Για τα προς δημοσίευση κείμενα ισχύουν γενικά τα εξής:
- Η συντακτική επιτροπή διατηρεί το δικαίωμα προσαρμογής του κειμένου μετά από κατάλληλη γραμματική και συντακτική επεξεργασία, χωρίς να αλλοιώνεται το περιεχόμενό του.
  - Η δημοσίευση ενός κειμένου δε σημαίνει απαραίτητα και την αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα από την ΑΔΙΣΠΟ.
  - Το υλικό που παραδίδεται προς δημοσίευση δεν επιστρέφεται, ανεξάρτητα αν δημοσιευθεί ή όχι.

Το περιοδικό "Διακλαδική Επιθεώρηση"
δημοσιεύεται και στο διαδίκτυο

www.adispo.mil.gr

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Υπηρεσία Αεροπορικών Εκδόσεων (ΥΑΕ)

ΔΙΑΝΟΜΗ

Υπουργεία, Πρεσβείες, Προξενεία, Μουσεία,
Γενικά Επιτελεία, Στρατιωτικοί Σχηματισμοί,
ΓΕΕΦ, ΣΕΘΑ, Στρατιωτικές Σχολές,
Σπουδαστές ΑΔΙΣΠΟ,
ΑΕΙ, Ινστιτούτα και Ερευνητικά Ιδρύματα

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ
Γεωργικής Σχολής 29, ΤΚ 55535 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2310 472603, FAX 2310 471710
e-mail: info@adispo.gr

Πρόλογος

του Υποπτεράρχου Αλέξανδρου Κεφαλά
Διοικητού Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου

Η Συνθήκη της Λωζάννης, όπως διακηρύσσεται στο αυτό κείμενο που υπογράφηκε στις 24 Ιουλίου 1923, τερμάτισε «οριστικώς την εμπόλεμον κατάστασιν, ήτις από του 1914 συνετάραξε την Ανατολή».

Η πολυμερής αυτή ειρηνευτική συμφωνία, με τις νικήτριες δυνάμεις του Α' Παγκοσμίου Πολέμου απέναντι από την ηττημένη Τουρκία, αποτελεί σημαντικό ιστορικό ορόσημο, καθώς διαμόρφωσε ένα νέο γεωπολιτικό σκηνικό στην περιοχή και ρύθμισε τις σχέσεις μεταξύ νικητών και ηττημένων μετά τη λήξη του πολέμου και την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι σημαντικότερες διατάξεις αφορούσαν στον καθορισμό των συνόρων του σύγχρονου κράτους της Τουρκίας και στην εδαφική κατανομή των περιοχών της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ανάμεσα σε άλλα, επικύρωσε την ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Αιγαίου, επέβαλε καθεστώς αποστρατικοποίησης στα Στενά, ρύθμισε οικονομικές υποχρεώσεις και προφυγικές αποζημιώσεις ανάμεσα στο ελληνικό και το τουρκικό κράτος.

Η ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας αποτέλεσε μια παγκόσμια πρωτοτυπία, η οποία είχε σημαντικές ανθρωπιστικές συνέπειες. Ο βίαιος ξεριζωμός και εκποτισμός χιλιάδων ανθρώπων, η απώλεια κατοικιών, μέσων διαβίωσης και κοινοτικών δεσμών είχε σοβαρό ψυχολογικό, κοινωνικό και οικονομικό αντίκτυπο στις κοινωνίες. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η Συνθήκη της Λωζάννης ήταν προϊόν της εποχής της και επηρεάστηκε από γεωπολιτικούς προβληματισμούς και τις επικρατούσες δυναμικές ισχύος. Δεν πρέπει να παραβλεφθεί, λοιπόν, το γεγονός ότι ο αρχικός στόχος ήταν η δημιουργία εθνικής ομοιογένειας στα νέα κράτη και η παροχή προστασίας, σταθερότητας και ευημερίας για τους αντίστοιχους πληθυσμούς. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ήταν σημαντική η προσπάθεια για ευθυγράμμιση με τις ανθρωπιστικές αρχές, που μεταφράστηκε ως προστασία των δικαιωμάτων των προσφύγων, των μειονοτήτων και των διαφορετικών θρησκευτικών ομάδων, διασφαλίζοντας την ελευθερία της θρησκείας, της γλώσσας και της πολιτισμικής ταυτότητάς τους και τον σεβασμό της διαφορετικότητας.

Προφανώς, μια ολοκληρωμένη ανάλυση της Συνθήκης πρέπει να περιλαμβάνει και τη διπλωματική διάσταση και την εξέταση του ρόλου των πρωταγωνιστών στις διαπραγματεύσεις, τα χαρακτηριστικά, την επιρροή και το σύνολο των προτεραιοτήτων και συμφερόντων που είχε η κάθε αντιπροσωπεία, που επηρέασαν στη διαμόρφωση του αποτελέσματος και των τελικών όρων της συμφωνίας.

Σε κάθε περίπτωση, η Συνθήκη της Λωζάννης είναι ένα σημαντικό ιστορικό έγγραφο, προϊόν του ευρύτερου ιστορικού, διπλωματικού και γεωπολιτικού πλαισίου, που καθόρισε την εδαφική και πληθυσμιακή ταυτότητα της περιοχής της Ανατολικής Μεσογείου. Η αυθυπαρξία της και η ισχύς της, μετά από 100 χρόνια από την υπογραφή της δεν είναι τυχαία. Η ανθεκτικότητά της έγκειται στις ίδιες τις αρχές του διεθνούς δικαίου, σύμφωνα με τις οποίες οι συνθήκες που καθορίζουν σύνορα δημιουργούν αντικειμενικό καθεστώς, παραμένουν αμετάβλητες και δεν αναθεωρούνται. Και τελικά, είναι η Συνθήκη που διασφαλίζει τη διεθνή νομιμότητα, ασφάλεια και σταθερότητα στην ευρύτερη περιοχή.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Υποπτεράρχος (Ι) Αλέξανδρος Κεφαλάς είναι ο Διοικητής της Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΓΕΕΘΑ). Κατάγεται από την Καστοριά, γεννήθηκε στην Καβάλα και μεγάλωσε στην Έδεσσα. Εισήλθε στη Σχολή Ικάρων το 1983 και ονομάστηκε Ανθυποσμηναγός το 1987. Υπηρέτησε σε Μονάδες Μαχητικών Αεροσκαφών έχοντας συμπληρώσει πάνω από 3000 ώρες πτήσης σε αεροσκάφη F-4, T-37B/C και T-2E. Διετέλεσε Διευθυντής της Διεύθυνσης Ασκήσεων - Επιχειρησιακής Εκπαίδευσης του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας (ΓΕΑ/Α3), Υποδιοικητής στην 120 Πτέρυγα Εκπαιδύσεως Αέρος (120 ΠΕΑ), Διευθυντής Επιχειρήσεων Εκπαίδευσης (ΔΕΕ) στην 120 Πτέρυγα Εκπαιδύσεως Αέρος (120 ΠΕΑ), Διευθυντής Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτής Σχολής Πολέμου Πολεμικής Αεροπορίας, Διοικητής Σχολής Πολέμου Πολεμικής Αεροπορίας/Σχολή Ξένων Γλωσσών, Εκπαιδευτής πτήσεων στην 120 Πτέρυγα Εκπαίδευσης Αέρος/361 Μοίρα Εκπαίδευσης Αέρος. Είναι κάτοχος MSc «Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές» του τμήματος Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου. Ομιλεί την Αγγλική γλώσσα. Είναι έγγαμος και έχει δύο παιδιά.

Περιεχόμενα

Άρθρα Εξωτερικών Συνεργατών,
Εκπαιδευτών, Σπουδαστών της Σχολής
& Ιστορικά - Αρχαιακά Κείμενα

"Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Λωζάννη (1923). Διπλωματικές Πτυχές
της Σύμβασης Ανταλλαγής των Ελληνοτουρκικών Πληθυσμών"

του Βασίλη Κολλάρου, Δρ. Ιστορίας, Διδάσκοντα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

1

"Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών του 1923"

του Κωνσταντίνου Τσιτσελίκη, Καθηγητή Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

12

"Η Συνδιάσκεψη του Αφοπλισμού και το Αίτημα της Τουρκίας για την
Επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών (Μάρτιος - Ιούνιος 1933):
η Ελληνική και η Βρετανική Στάση"

του Δρ. Δημήτριου Τσάμου

23

"Ο Ρόλος του Ατομικού Δρώντα στις Διεθνείς Διαπραγματεύσεις.
Συγκριτική Μελέτη Ελευθερίου Βενιζέλου και Ismet Pasha
στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης"

του Ταγματάρχη (ΑΣ) Στέργιου Μπάρμπα, Σπουδαστή της 20ης Εκπ. Σειράς της ΑΔΙΣΠΟ

32

"Η Υψηλή Στρατηγική της Ελλάδος Αμέσως Μετά την Υπογραφή της Συνθήκης
της Λωζάννης κατά την Περίοδο του Μεσοπολέμου"

του Αντιπλοίαρχου ΠΝ Δημήτριου Πατσίκα, Εκπαιδευτή της ΑΔΙΣΠΟ

45

Πολιτιστικά Μονοπάτια

"Τόπος και Μνήμη: Τα Συμμαχικά
Κοιμητήρια του Ζέιπενλικ"

*της Παρασκευής Αγναντοπούλου
Καθηγήτριας Μέσης Εκπαίδευσης*

60

Δραστηριότητες της ΑΔΙΣΠΟ

74

Αλλαγή Διοικήσεως Ανωτάτης
Διακλαδικής Σχολής Πολέμου

78

Τελετή Επίδοσης Μεταπτυχιακού
Τίτλου Σπουδών

Διεθνή Σχολεία - Ημερίδα

79

Σχολείο Προσανατολισμού
Κοινής Άμυνας και Ασφάλειας

80

Διημερίδα Ερυθρού Σταυρού

81

Διεθνές Σχολείο PM2

82

Διεθνές Σχολείο AMT2α

Επισκέψεις Ξένων Αντιπροσωπιών

83

Επίσκεψη Αντιπροσωπείας του
Command and Staff College της Σ.Α.

84

Επίσκεψη Serbian
General Staff College

85

Επισκέψεις Στρατιωτικής Ηγεσίας

89

Εκπαίδευση Α Βοηθειών

90

Τελετή Αποφοίτησης
20ης Εκπαιδευτικής Σειράς

91

Η Βιβλιοθήκη μας

93

Απάνθισμα Σοφίας
«Ιστορία»

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΔΙΣΠΟ

Ίδρυση της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ)

Με απόφαση του Υφυπουργού Εθνικής Άμυνας (Φ.022/27/158782/Σ.4405/25 Ιουλ 2003/ΥΕΘΑ/ΓΕΕΘΑ/ΔΙΔΥΠ&ΟΡΓ.) συγκροτήθηκε η Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου (ΑΔΙΣΠΟ). Την 1η Οκτωβρίου 2003 εκδόθηκε ο Νόμος υπ' αριθ. 3186 (ΦΕΚ230/Τεύχος Πρώτο) για την ίδρυση της ΑΔΙΣΠΟ.

Ως ημερομηνία έναρξης λειτουργίας της Σχολής καθορίστηκε η 9η Σεπτεμβρίου 2003, ημερομηνία κατά την οποία εκλήθη να φοιτήσει η 1η Εκπαιδευτική Σειρά (Ε.Σ).

Στις 27 Οκτ 2003 πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια της Σχολής παρουσία της Πολιτικής και Στρατιωτικής Ηγεσίας του ΥΕΘΑ.

Έδρα της Σχολής

Η Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου έχει την έδρα της στο στρατόπεδο "Ταξιάρχου Λασκαρίδη Κωνσταντίνου" στη Θεσσαλονίκη, όπου έως το έτος 2003 λειτουργούσε η Ανώτατη Σχολή Πολέμου του Στρατού Ξηράς (ΑΣΠ).

Έμβλημα της Σχολής

Το έμβλημα της Σχολής αποτελείται από το αντίστοιχο έμβλημα του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας (ΓΕΕΘΑ) με τα σύμβολα των τριών Κλάδων (κράνος, άγκυρα, φτερά) και την προσθήκη ενός βιβλίου και ενός ξίφους που κόβει τον «Γόρδιο Δεσμό». Η σύνθεση συμβολίζει τη δύναμη και την αποφασιστικότητα που δίδει η γνώση για την επίλυση κάθε προβλήματος, μέσω του διακλαδικού σχεδιασμού. Η φράση «ΕΝ ΤΗ ΕΝΩΣΕΙ Η ΙΣΧΥΣ», που αναγράφεται στο επάνω μέρος του εμβλήματος, τονίζει τον διακλαδικό χαρακτήρα της Σχολής.

"Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Λωζάννη (1923). Διπλωματικές Πτυχές της Σύμβασης Ανταλλαγής των Ελληνοτουρκικών Πληθυσμών"

του Βασίλη Κολλάρου
Δρ. Ιστορίας
Διδάσκοντα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Εισαγωγή

Πώς φτάσαμε στη Λωζάννη

Η ελληνική παλιγγενεσία, η οποία είχε ως αφετηρία την Επανάσταση του 1821, τερματίστηκε στη Λωζάννη.¹ Η Μικρασιατική Εκστρατεία του 1919 αποτέλεσε την κορυφαία στιγμή της Μεγάλης Ιδέας. Ωστόσο, η Ελλάδα δεν μπόρεσε να επιβάλλει στην Τουρκία τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών, με αποτέλεσμα το όραμα της πρόσκτησης της Μικράς Ασίας να κρατήσει μόνο τρία χρόνια, από το 1919 έως το 1922. Η ήττα των ελληνικών δυνάμεων από τα στρατεύματα του Κεμάλ είχε ως αποτέλεσμα τη βίαιη εκρίζωση του μικρασιατικού ελληνισμού. Η επονείδιστη ήττα θα προκαλέσει αλυσιδωτές αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας και θα δημιουργήσει την ανάγκη για την εύρεση και τιμωρία των ενόχων.

Ταυτόχρονα, η Μικρασιατική Καταστροφή αποτέλεσε αφετηρία εθνικής περισυλλογής και αναπροσδιορισμού των στόχων και των ιδεών της ελληνικής

1. Θ. Βερέμης, «Η εποχή (1909-1936)», στο: Θ. Βερέμης - Γ. Γουλιμίη (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία, οικονομία, πολιτική στην εποχή του* (Αθήνα 1989), 20.

εξωτερικής πολιτικής. Στο εξής, ξεκινά μια περίοδος, η οποία χαρακτηριζόταν από την προσπάθεια εσωτερικής οικονομικής ανάπτυξης και αποφυγής πολεμικών αναμετρήσεων.² Τα προσφυγικά ρεύματα της Μικράς Ασίας αποτέλεσαν τον μοχλό της μετέπειτα οικονομικής ανάπτυξης της χώρας και όχι μόνο. Η εγκατάσταση των προσφύγων σε περιοχές με συμπαγείς μειονοτικούς πληθυσμούς τόνωσε την ελληνικότητα των εθνικά ευαίσθητων περιοχών, προώθησε την αφομοίωση των μειονοτήτων αλλά και δημιούργησε προβλήματα συνύπαρξης των ντόπιων μειονοτικών πληθυσμών με τους επήλυδες.³

Το 1922, η Επαναστατική Κυβέρνηση αναζητούσε το πρόσωπο εκείνο, το οποίο θα εκπροσωπούσε τη χώρα στις διαπραγματεύσεις ειρήνης με τον Κεμάλ. Οι στρατιωτικοί επεδίωκαν την υπογραφή μιας έντιμης ειρήνης, παρόλο που η πολιτική, οικονομική και στρατιωτική κατάσταση της χώρας δεν άφηνε πολλά περιθώρια για κάτι τέτοιο. Το πρόσωπο που σήκωσε το βάρος της εκπροσώπησης της χώρας, στις διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο άνθρωπος, που με την υπογραφή του στις Σέβρες δημιούργησε την Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, καλούνταν τώρα να εξασφαλίσει ευνοϊκούς όρους για μια ηττημένη χώρα.

Η ιδέα της (υποχρεωτικής) ανταλλαγής των πληθυσμών

Πριν τη Λωζάννη, η έννοια της ανταλλαγής πληθυσμών στην ανθρώπινη διάστασή της, αφορούσε την ανταλλαγή αιχμαλώτων. Με τη Λωζάνη εισήχθη ως νέος όρος στην ορολογία του διεθνούς δικαίου. Θεωρήθηκε ως λύση στο ζήτημα των μικτών πληθυσμών με διαφορετική εθνική συνείδηση, από τη στιγμή που οι διεθνείς οργανισμοί δεν μπορούσαν να προστατεύσουν τις μειονότητες.⁴ Η Λωζάννη καθιέρωσε τον όρο της υποχρεωτικής ανταλλαγής (υποχρεωτικό, τετελεσμένο και αμετάκλητο της ανταλλαγής), αντιθέτως, οι προηγούμενες προσπάθειες ανταλλαγής πληθυσμών αναφέρονταν σε εθελούσια μετανάστευση.⁵

2. Λίνα Λούβη, «Μηχανισμοί της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923-1928)», στο: Γ. Μαυρογορδάτος - Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός* (Ηράκλειο 1988), 391-415.

3. Ν. Καλογήρου, «Η γεωγραφία του εκσυγχρονισμού: Οι μετασχηματισμοί του βορειοελλαδικού χώρου στο Μεσοπόλεμο», στο: Μαυρογορδάτος - Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός...*, 83-91.

4. Α. Πάλλης, *Η ανταλλαγή των πληθυσμών από άποψη νομική και ιστορική και η σημασία της για τη διεθνή θέση της Ελλάδος*, ομιλία στην Πάντειο Σχολή Πολιτικών Επιστημών (Απρίλιος 1933), 6-7.

5. Β. Γκιζέλη, «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9 (1992), 61-77: 66.

Στις αρχές Οκτωβρίου του 1922 ο Φρίντγιοφ Νάνσεν, ύπατος αρμοστής της Κοινωνίας των Εθνών για τους πρόσφυγες, είχε αναλάβει να διερευνήσει το ζήτημα των προσφύγων που προκάλεσε η Μικρασιατική Καταστροφή.⁶ Ο Χαμίτ Μπέη, εκπρόσωπος της κεμαλικής κυβέρνησης, ξεκαθάρισε στον Νάνσεν ότι η Τουρκία δεν επρόκειτο να δεχτεί παλιννόστηση προσφύγων.⁷ Η τουρκική πλειοψηφία δεν δέχονταν τίποτα άλλο, παρά μόνον την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών, από την οποία εξαιρούσε, τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης.⁸ Επομένως, η υποχρεωτική ανταλλαγή ήταν πρόταση των Τούρκων, η οποία προωθούσε την κεμαλική πολιτική για τη δημιουργία ενός εθνικά ομοιογενούς τουρκικού κράτους. Στο πλαίσιο αυτό, η τουρκική αντιπροσωπεία επιθυμούσε να εκδιώξει τους ελληνικούς πληθυσμούς της τουρκικής επικράτειας αλλά και το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Απαιτούσε, επίσης, πολεμική αποζημίωση (το υπέρογκο ποσό του ενός δισεκατομμυρίου τριακοσίων εκατομμυρίων λιρών Τουρκίας), ενώ ζητούσε να της επιστραφούν ορισμένα νησιά του Αιγαίου.⁹

Από την άλλη πλευρά, ο Βενιζέλος δέχτηκε να διαπραγματευθεί επί τη βάσει «εκουσίας και αμοιβαίας» ανταλλαγής πληθυσμών.¹⁰ Εξάλλου, κατά τα λεγόμενα του Μιχαήλ Γ. Θεοτοκά, νομικού συμβούλου της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Λωζάννη, ο Βενιζέλος «προσεπάθησε δια παντός τρόπον να επιτύχη την παλινόστησιν και παραμονήν εν Τουρκία των ομογενών Τούρκων υπηκόων και την εξασφάλισιν των δικαιωμάτων τα οποία είχαν πριν». Δυστυχώς, όμως, οι προσπάθειές του δεν καρποφόρησαν διότι οι σύμμαχοι τάχθηκαν με την τουρκική άποψη περί υποχρεωτικής ανταλλαγής.¹¹ Οι Αγγλογάλλοι υποστήριζαν την άποψη ότι το τέλος της συνύπαρξης των ελληνοτουρκικών πληθυσμών θα οδηγούσε σε ειρήνευση την Εγγύς Ανατολή.¹²

Σύμφωνα με την άποψη ορισμένων μελετητών, ο Βενιζέλος ήταν αυτός που εισηγήθηκε επίσημα στον Νάνσεν την αρχή της ανταλλαγής των πληθυσμών, ενώ η Τουρκία, πέρα από την προγενέστερη εκφρασμένη πρόθεσή της, είχε συμβάλει και στην πράξη ώστε να καταστεί αναπόφευκτη.¹³ Από τα μέσα Οκτωβρίου του 1922, ο Βενιζέλος είχε απευθύνει έκκληση στον Νάνσεν για τη

6. A. Aktar, «Το πρώτο έτος της ελληνοτουρκικής ανταλλαγής των πληθυσμών: Σεπτέμβριος 1922- Σεπτέμβριος 1923», στο: Κ. Τσιτσελίκης (επιμ.), *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών. Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης* (Αθήνα 2006), 132-138.

7. Πάλλης, *Η ανταλλαγή των πληθυσμών...*, 14-17.

8. Αρχείο Μουσείου Μπενάκη (στο εξής ΑΜΜ)/Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου (στο εξής ΑΕΒ)/173/φακ. 327, Επιστολή Θεοτοκά προς τον Βενιζέλο, Αθήνα, 29.12.1926.

9. Μ. Θεοτοκάς, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εις την Συνδιάσκεψιν της Λωζάννης (1922-1923)* (Αθήνα 1946), 5.

10. ΑΜΜ/ΑΕΒ/173/φακ. 327, Επιστολή Θεοτοκά προς τον Βενιζέλο, Αθήνα, 29.12.1926.

11. Θεοτοκάς, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εις...*, 8.

12. Στο ίδιο, 6.

13. Βλ. Σβολόπουλος, «Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή...», 18, 21, κυρίως 26.

σωτηρία των ομογενών της Μικράς Ασίας, μέσω μιας ανταλλαγής των πληθυσμών με το κεμαλικό καθεστώς.¹⁴ Ωστόσο, στην έκκληση αυτή δεν χρησιμοποιήθηκε τη φράση «υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών». Η εξέλιξη, όμως, των πραγμάτων δεν άφηνε περιθώρια για μια προαιρετική ανταλλαγή. Ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της ανταλλαγής ήταν αναπόφευκτος. Όσον αφορά την «προγενέστερα εκφρασμένη πρόθεση» της Άγκυρας, σε υπόμνημα του Νάνσεν προς τον γενικό γραμματέα της ΚτΕ, γινόταν λόγος για παλαιότερη δήλωση του υπουργού Εσωτερικών της «εθνικιστικής κυβερνήσεως της Άγκυρας, σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση αυτή [...] υπολόγιζε να προτείνει στην προσεχή Συνδιάσκεψη της Ειρήνης την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών».¹⁵

Είναι αλήθεια ότι η ιδέα της ανταλλαγής μειονοτικών πληθυσμών, ως μέσο επίλυσης διακρατικών προβλημάτων, υπήρχε στο μυαλό του Βενιζέλου πολύ πριν την Λωζάννη.¹⁶ Το 1915, σε μνημόνιο του προς τον βασιλιά Κωνσταντίνο γινόταν λόγος για αμοιβαία μετακίνηση πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας. Εξάλλου, ο Βενιζέλος το 1919, εκτός από την παρουσίαση των ελληνικών διεκδικήσεων ενώπιον της Συνδιάσκεψης, είχε προτείνει ένα σχέδιο ανταλλαγής πληθυσμών. Βάσει αυτού, η τουρκική κυβέρνηση θα εξαγόραζε τις περιουσίες των Ελλήνων που θα μετανάστευαν στην ελληνική επικράτεια, ενώ το ίδιο θα έκανε και η ελληνική κυβέρνηση για τις περιουσίες των μουσουλμάνων που θα μετανάστευαν στην Τουρκία.¹⁷

Ο κρητικός πολιτικός πίστευε ότι θα δημιουργούνταν ρεύμα αμοιβαίας και εθελούσιας μετανάστευσης, ώστε σε βάθος χρόνου να δημιουργηθούν δύο εθνικά ομοιογενή κράτη. Υπάρχει, επίσης, επιστολή του προς τον Άγγλο πρωθυπουργό, Λόιντ Τζόρτζ, με ημερομηνία 27.10.1919, στην οποία υποστηρίζει πως μόνο με την εκούσια ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας, Αρμενίας και Τουρκίας μπορούσαν να σωθούν οι ομογενείς αλλά και να διασφαλιστεί η θέση της Ελλάδας και της Αρμενίας στη Μικρά Ασία.¹⁸

Είναι ανάγκη να τονιστεί ότι οι δυο ενδιαφερόμενες πλευρές -όπως και οι εκπρόσωποι των ευρωπαϊκών δυνάμεων- δεν αντιμετώπιζαν αρνητικά το ενδεχόμενο μιας ανταλλαγής πληθυσμών, ως μέσο συγκρότησης εθνικής ομοιογένειας.

14. Στο ίδιο, 18-19.

15. Στο ίδιο, 20.

16. Γ. Πετρόπουλος, «Η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών: ελληνοτουρκικές ειρηνευτικές διευθετήσεις, 1922-1930», στο: Θ. Βερέμης - Γ. Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία, οικονομία, πολιτική στην εποχή του* (Αθήνα 1989), 448, 454-455.

17. Στεφάνου (επιμ.), *Ελευθερίου Βενιζέλου: Πολιτικά Υποθήκαι...*, τ.2, 173.

18. Χ. Ψωμάδης, *Η τελευταία φάση του Ανατολικού Ζητήματος. Συμβολή στη μελέτη των ελληνοτουρκικών διπλωματικών σχέσεων* (Αθήνα 2004), 93-94.

νειας και ειρήνευσης της περιοχής.¹⁹ Όσον αφορά τις αντίθετες φωνές στο μέτρο της υποχρεωτικής ανταλλαγής, ο ίδιος ο Βενιζέλος δήλωνε ότι «εις τας κραυγάς, ας το μέτρον τούτο θα προκαλέση εν τω εξωτερικώ είμαι διατεθειμένος να εμφανισθώ διεκδικών δημοσία την πατρότητα της ιδέας και υπερασπίζων το μέτρον».²⁰

Είναι αλήθεια ότι οι ανταλλαγές μειονοτήτων ακολουθούσαν συνήθως τετελεσμένα γεγονότα δώξης ή μετακίνησης πληθυσμών. Αξίζει να επισημανθεί ότι οι περισσότεροι Έλληνες της Τουρκίας είχαν ήδη μεταναστεύσει είτε λόγω δώξεων είτε λόγω φόβου.²¹ Τα εννέα δέκατα του ελληνικού πληθυσμού της Μικράς Ασίας είχαν ακολουθήσει τον υποχωρούντα Ελληνικό Στρατό, τον Σεπτέμβριο του 1922 πριν την ανακωχή του Οκτωβρίου.²² Όσον αφορά τον ελληνικό πληθυσμό της Ανατολικής Θράκης αναχώρησε μετά την ανακωχή και πριν την υπογραφή της συμφωνίας ανταλλαγής των πληθυσμών.²³

Η πολιτική ανάγκη της αποχώρησης των μουσουλμάνων της Ελλάδας

Η Σύμβαση της Λωζάνης για την υποχρεωτική ανταλλαγή των ελληνο-τουρκικών πληθυσμών, σύμφωνα με τον Βενιζέλο, αφορούσε περισσότερο την αποχώρηση των μουσουλμάνων της Ελλάδας, παρά την εκδίωξη των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, η οποία είχε συντελεστεί σε μεγάλο βαθμό, πριν από την υπογραφή της εν λόγω Συμφωνίας.²⁴ Ο ίδιος πίστευε ότι η μετανάστευση των μουσουλμάνων της Ελλάδας θα διευκόλυνε την εγκατάσταση των προσφύγων της Μικράς Ασίας.²⁵

Ο Βενιζέλος, από την αρχή κιόλας των διαπραγματεύσεων, ενημέρωνε την Επαναστατική Κυβέρνηση για τις εξελίξεις στη Λωζάννη, ενώ δεν έχανε ευκαιρία να τονίζει ότι επιβαλλόταν να εγκαταλείψουν το ελληνικό έδαφος οι μουσουλμάνοι, ώστε να διευκολυνθεί η λύση του προσφυγικού ζητήματος.²⁶ Σύμφωνα με τον ίδιο, η εκκένωση της χώρας από τον μουσουλμανικό πληθυσμό έπρεπε να γίνει πριν την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης, διότι μετά οι ενέρ-

19. Σβολόπουλος, «Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή...», 7-9, 21-22, 26.

20. AMM/AEB/173/φάκ. 30, Έκθεση Βενιζέλου προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 3435, Λωζάννη, 17.10.1922.

21. Πάλλης, *Η ανταλλαγή των πληθυσμών...*, 11.

22. Στο ίδιο, 12.

23. Στο ίδιο.

24. Ψωμάδης, *Η τελευταία φάση...*, 96-97.

25. AMM/AEB/173/φάκ. 29, Τηλ. Βενιζέλου προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 3417, Λωζάννη, 3/16.10.1922.

26. AMM/AEB/173/φάκ. 30, Τηλ. Βενιζέλου προς Υπουργείο Εξωτερικών αρ. πρωτ. 3129, Λωζάννη, 19/10 - 1/11.1922.

γειες αυτές θα προκαλούσαν νέες πολεμικές συγκρούσεις. Υποστήριζε, όμως, πως «απομακρύνοντες τουρκικούς πληθυσμούς είμεθα ηναγκασμένοι να παρακρατήσωμεν άρρενας από 18 μέχρι 45 ετών όπως επιτύχωμεν απόλυσιν ομογενών Μ. Ασίας».²⁷

Στα μέσα Νοεμβρίου του 1922, σε έκθεση του Νάνσεν προς την ΚτΕ αναφερόταν ότι οι κεμαλικοί επεδίωκαν καθολική ανταλλαγή πληθυσμών, συμπεριλαμβανομένου των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, αίτημα που προκάλεσε την αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης.²⁸ Για το ίδιο ζήτημα, ο Αγνίδης ξεκαθάριζε ότι οι Τούρκοι «την ανταλλαγήν εξ άλλου την εννοούν υποχρεωτικήν».²⁹ Την ίδια περίοδο, ο Νικόλαος Πολίτης ενημέρωνε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι ο Νάνσεν, όπως και οι αρμοστές των Δυνάμεων δεν επιθυμούσαν, σε ενδεχόμενη αναγκαστική ανταλλαγή πληθυσμών, να συμπεριληφθούν οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης.³⁰

Ο Βενιζέλος πίστευε ότι μετά την ανάληψη της αρχηγίας της αστυνομίας της Κωνσταντινούπολης από τις τουρκικές αρχές, η έξωση των Τούρκων από την Ελλάδα θα έδινε την αφορμή «εις επιδιωκομένην έξωσιν Ελλήνων Κωνσταντινουπόλεως». Για τον λόγο αυτό δήλωνε ενώπιον της Συνδιάσκεψης ότι η Ελλάδα δεν σκόπευε να απελάσει το μουσουλμανικό στοιχείο, ενώ σύμφωνα με τον ίδιο, τυχόν απέλαση Ελλήνων της Πόλης θα συνεπαγόταν άμεση απέλαση των Τούρκων της Ελλάδας.³¹ Θεωρούσε «πολύ ανώτερα συμφέροντα των εν Τουρκία ομογενών υπηκόων Οθωμανών, εξ ίσου όσον και υπηκόων Ελλήνων».³²

Ωστόσο, 1.000.000 πρόσφυγες είχαν φτάσει στην Ελλάδα, ενώ 300.000 θα αναγκάζονταν να μεταναστεύσουν σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το διακύβευμα, λοιπόν, για τον Βενιζέλο ήταν να μπορέσει να απομακρύνει τους μουσουλμάνους της Ελλάδας -χωρίς όμως να προκαλέσει τη μήνιν της τουρκικής πλευράς- ώστε να βρεθούν οικίες και γη για τους πρόσφυγες, ενώ δεν υπήρχε καμία προοπτική παλιννόστησης των Μικρασιατών προσφύγων, οι περιουσίες των οποίων είχαν κατασχεθεί. Ιδιαίτερη σημασία έχει η σκέψη του Βενιζέλου ότι

27. ΑΥΕ/1923/2/4/2, Τηλ. Βενιζέλου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 3129, Λωζάννη, 19/10 - 1/11.1922.

28. ΑΜΜ/ΑΕΒ/173/φάκ. 32, Έκθεση Νάνσεν προς την ΚτΕ, G.735.M.447, Γενεύη, 15.11.1922.

29. ΑΜΜ/ΑΕΒ/173/φάκ. 319, Επιστολή Αγνίδη προς τον Βενιζέλο, Γενεύη, 17.11.1922.

30. ΑΜΜ/ΑΕΒ/173/φάκ. 30, Τηλ. Πολίτη προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 11947, Λωζάννη, 30/10 -12/11.1922.

31. ΑΜΜ/ΑΕΒ/173/φάκ. 32, Τηλ. Βενιζέλου προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 111, Λωζάννη, 15/28.11.1922.

32. ΑΜΜ/ΑΕΒ/173/φάκ. 39, Τηλ. Βενιζέλου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1656, Λωζάννη, 11.6.1923.

«αφήνοντας την ιδέαν ανταλλαγής πληθυσμών να καταπέση, δεν θα έχομεν δικαίωμα να αποπέμψωμεν Τούρκους παρά βιαίως τουθ' όπερ θα προκαλέση αντίποινα εκ μέρους της Τουρκίας κατά των απομεινάντων υπ' αυτήν ελληνικών πληθυσμών». ³³ Όλα τα παραπάνω ήταν πιθανόν να συμβούν, διότι η Ελλάδα στις διαπραγματεύσεις της Λωζάννης «παρίσταται δυστυχώς ως χώρα ηττημένη και ότι ουδεμία καν βεβαίωσις υπάρχει ότι η Τουρκία θα δεχθή να υπογράψη υπό ανωτέρω όρους συμφωνίαν ανταλλαγής». ³⁴

Ο Βενιζέλος, τον Ιανουάριο του 1923, λίγες ημέρες πριν την υπογραφή της Σύμβασης υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών, επαναλάμβανε τη χρησιμότητα της αποχώρησης των μουσουλμάνων της Ελλάδας. Εν ολίγοις,

«πώς να διευκολύνωμεν την εγκατάστασιν 1.250.000 προσφύγων εάν αι 350.000 μουσουλμάνοι δεν απέλθουν εξ Ελλάδος; Πώς να εξασφαλίσωμεν εις τας μυριάδας των προσφύγων την αποζημίωσιν των εγκαταλειφθεισών περιουσιών των, ήτις θα διευκολύνη αυτούς εις ανάληψιν νέου βιοποριστικού επαγγέλματος; Πώς να προλάβωμεν την έξωσιν και των εν Κωνσταντινουπόλει Ελλήνων; [...] Γνωρίζω ότι ο προσφυγικός κόσμος θα με αναθεματίση δι' αυτό που κάμνω. Αλλ' έχω την συνείδησιν ήσυχον ότι εργάζομαι προς το συμφέρον αυτού». ³⁵

Η διευκόλυνση της εγκατάστασης των προσφύγων, η παροχή αποζημιώσεων στους πρόσφυγες για τις εγκαταλελειμμένες περιουσίες και η εξαίρεση των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης και των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, αποτέλεσαν το ελληνικό διαπραγματευτικό πλαίσιο. ³⁶ Αν δεν συγκάτανευε η Ελλάδα στην ανταλλαγή, το αποτέλεσμα θα ήταν ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Ελλάδας να μη μεταναστεύσει και να δυσχεράνει την εγκατάσταση των προσφύγων. Οι πρόσφυγες, επιπλέον, θα έχαναν την αξία των εγκαταλειπόμενων περιουσιών τους. ³⁷

Η αδιαλλαξία των τουρκικών θέσεων στη Λωζάννη και οι διαθέσεις των στρατιωτικών της Επαναστατικής Κυβέρνησης, που ζητούσαν να ξεπλύνουν τη μικρασιατική ήττα, ώθησαν πολλές φορές τη διαπραγμάτευση σε αδιέξοδο. Ο Βενιζέλος πίστευε ότι οι δηλώσεις των στρατιωτικών, για συνέχιση των εχθρο-

33. AMM/AEB/173/φάκ. 33, Τηλ. Βενιζέλου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 375, Λωζάννη, 25/11- 8/12.1922.

34. Στο ίδιο

35. AMM/AEB/173/φάκ. 269, Επιστολή Βενιζέλου προς τον Κυριακίδη, Λωζάννη, 23.1.1923.

36. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΑΥΕ) /1923/2/2/2, Επιστολή Βενιζέλου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 994, Λωζάννη, 22.1.1923.

37. Στο ίδιο.

πραξιών με την Τουρκία, δημιουργούσαν εμπόδια στη διαπραγματευτική του ευελιξία.³⁸ Ωστόσο, η ανασυγκρότηση του ελληνικού στρατού από την Επαναστατική Κυβέρνηση υπήρξε το βασικό διαπραγματευτικό χαρτί του Βενιζέλου, διότι «δεν διεπραγματεύετο πλέον ως ηττημένος, αλλ' ως εμπόλεμος».³⁹

Εν τέλει, στις 30 Ιανουαρίου 1923 υπεγράφη η Σύμβαση υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.⁴⁰ Η ανταλλαγή αφορούσε Τούρκους υπηκόους, ελληνορθόδοξους στο θρήσκευμα, εγκατεστημένους στο τουρκικό έδαφος και Έλληνες υπηκόους, μουσουλμάνους στο θρήσκευμα, εγκατεστημένους στο ελληνικό έδαφος.⁴¹ Οι δυο κυβερνήσεις συμφώνησαν να ξεκινήσει η ανταλλαγή την 1η Μαΐου 1924.⁴² Από την ανταλλαγή εξαιρέθηκαν οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης και οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου. Η παρουσία των μουσουλμάνων στη Δυτική Θράκη αποτέλεσε το αντίβαρο στην παρουσία των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.

Η Συνδιάσκεψη υιοθέτησε την πρόταση των Τούρκων (για υποχρεωτική ανταλλαγή) υπό τον όρο να εξαιρεθούν από τη συμφωνία, οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.⁴³ Η ελληνική αντιπροσωπεία αποδέχτηκε το υποχρεωτικό της ανταλλαγής, μη έχοντας άλλη διαπραγματευτική επιλογή. Εν ολίγοις, η άκαμπτη στάση της τουρκικής αντιπροσωπείας ανάγκασε τον Βενιζέλο να συμφωνήσει, έχοντας κερδίσει την εξαίρεση των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης από τη συμφωνία.⁴⁴

Η θρησκεία υπήρξε το κριτήριο για την ελληνοτουρκική ανταλλαγή της Λωζάννης.⁴⁵ Η επιλογή του συγκεκριμένου κριτηρίου υπήρξε τουρκική επιλογή, δεδομένου ότι η τουρκική πλευρά δεν επιθυμούσε την αναγνώριση καμίας εθνι-

38. AMM/AEB/173/φάκ. 34, Τηλ. Βενιζέλου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 407, Λωζάννη, 9.12.1922.

39. Θεοτοκάς, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος...*, 7.

40. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, «Σύμβασις περί Ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και Πρωτόκολλον, υπογραφέντα τη 30η Ιανουαρίου 1923», (Πράξεις υπογραφείσαι εν Λωζάννη τη 30η Ιανουαρίου και τη 24η Ιουλίου 1923).

41. Πετρόπουλος, «Η υποχρεωτική ανταλλαγή...», 442-443. Για τους όρους ανταλλαγής, βλ. στο ίδιο, 439-473.

42. Ψωμάδης, *Η τελευταία φάση...*, 100.

43. Ο Βενιζέλος απέκρουσε και την τουρκική πρόταση να εξαιρεθούν της ανταλλαγής οι μεταξύ Στρυμόνα και Νέστου μουσουλμάνοι, οι οποίοι ανέρχονταν σε περισσότερους από 200.000· Θεοτοκάς, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εις...*, 9.

44. AMM/AEB/173/φάκ. 327, Έκθεση Μ.Γ Θεοτοκάς, χ.χ.

45. Ι. Γκλαβίνας, «Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα 1912-1923: Αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης, σχέσεις με χριστιανούς γηγενείς και πρόσφυγες», διδακτορική διατριβή (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2008), 47.

κής μειονότητας στο έδαφός της. Συν τοις άλλοις, η μουσουλμανική θρησκεία υπήρξε το μοναδικό κοινό στοιχείο μεταξύ των τριών διαφορετικών φυλετικών ομάδων που συνιστούσαν τη μουσουλμανική μειονότητα Δυτικής Θράκης. Η εν λόγω μειονότητα αποτελούνταν από Τουρκογενείς, Πομάκους και Αθιγγάνους.⁴⁶

Όσον αφορά τους όρους της ανταλλαγής, οι περιοσιές των ανταλλαξιμών έπρεπε να ρευστοποιηθούν και να περιέλθουν στη χώρα προέλευσής τους. Οι ανταλλάξιμοι δικαιούνταν αποζημίωση, ίση με την περιουσία που άφηναν πίσω, από το κράτος υποδοχής. Μια Μικτή Επιτροπή, αποτελούμενη από 11 άτομα, αναλάμβανε το γιγάντιο έργο της οργάνωσης της μετανάστευσης και της αποκατάστασης των προσφύγων.

Στις 24 Ιουλίου του 1923 υπεγράφη η Συνθήκη της Λωζάννης, η οποία αναθεώρησε τους εδαφικούς όρους της Συνθήκης των Σεβρών.⁴⁷ Μολαταύτα, η νέα Συνθήκη διατήρησε τις μειονοτικές διατάξεις της προηγούμενης, περί προστασίας των μειονοτήτων των Σεβρών. Το καθεστώς προστασίας των δυο μειονοτήτων, δηλαδή της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης και της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου, καθοριζόταν από τα άρθρα 38 έως 45 της Συνθήκης της Λωζάννης.⁴⁸

Μέρος της Συνθήκης της Λωζάννης αποτέλεσε και η «*Δήλωση περί των εν Ελλάδι μουσουλμανικών κτημάτων*» (Λωζάννη, 24/7/1923).⁴⁹ Σύμφωνα με τη δήλωση αυτή, τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα των μουσουλμάνων που εγκατέλειψαν το ελληνικό έδαφος, συμπεριλαμβανομένης και της Κρήτης, πριν τις 18 Οκτωβρίου του 1912 ή διέμεναν εκτός Ελλάδας, δεν θα θίγονταν από την ελληνική κυβέρνηση. Τουναντίον, οι συγκεκριμένοι θα μπορούσαν να διαθέσουν ελεύθερα την περιουσία τους. Επίσης, η ελληνική πλευρά αναλάμβανε την υποχρέωση να προχωρήσει σε άρση των περιορισμών που αφορούσαν τη μουσουλμανική περιουσία, όπως επίσης και να επιστρέψει στους ιδιοκτήτες τις προσόδους των κτημάτων που εισπράττονταν από τις ελληνικές αρχές. Τις ίδιες υποχρεώσεις αναλάμβανε και η τουρκική κυβέρνηση έναντι των Ελλήνων της Τουρκίας.

46. Alexandris, «Religion or Ethnicity...», 122-127. Βλ. επίσης, Συρίγος, «Δυτική Θράκη: η αθέατη όψη...», 50-53. Ο Ζεγκίνης αναφέρει ότι «Πράγματι, όπως σωστά παρατηρεί ο καθηγητής Ν. Σαρρής, στο σχέδιο της συνθήκης της Λωζάννης υπάρχει η φράση «Les minorités musulmanes», που σημαίνει ότι επρόκειτο για περισσότερες από μία μουσουλμανικές μειονότητες, αλλά στην καταγραφή των πρακτικών η τουρκική διπλωματία κατάφερε να απαλείψει το "s" που προδίδει πληθυντικό αριθμό», Ε. Ζεγκίνης, *Οι μουσουλμάνοι αθιγγανοί της Θράκης* (Θεσσαλονίκη 1994), 48.

47. Για το επίσημο κείμενο βλ. *Συνθήκη Ειρήνης μετά της Τουρκίας*, Πράξεις υπογραφείσας εν Λωζάννη τη 30η Ιανουαρίου και τη 24η Ιουλίου 1923 (Αθήνα 1923).

48. Συρίγος, «Δυτική Θράκη: η αθέατη όψη...», 45-48.

49. Κ. Ιωάννου - Στ. Περράκης, *Κείμενα Διεθνούς Πρακτικής. Γενικό και Ειδικό Διεθνές Δίκαιο* (Αθήνα-Κομοτηνή 1990): τ.1, 648-649.

Τα συγκεκριμένα μουσουλμανικά κτήματα, πλην ορισμένων που επεστράφησαν στους ιδιοκτήτες τους, περιήλθαν αργότερα στην κυριότητα της ελληνικής κυβέρνησης με τη Σύμβαση της Άγκυρας,⁵⁰ με εξαίρεση την ακίνητη περιουσία που είχε αποδοθεί στους δικαιούχους. Επίσης, το ελληνικό κράτος, κατέλαβε την κινητή και ακίνητη περιουσία των μουσουλμάνων, μη ανταλλάξιμων Ελλήνων υπηκόων, που αναχώρησαν από τη Δυτική Θράκη, χωρίς διαβατήρια.⁵¹

Επίλογος

Η ιδέα της ανταλλαγής, ως σκέψη, υπήρχε και στις δύο πλευρές του Αιγαίου, πριν ακόμα φτάσουν στη Λωζάννη. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Βενιζέλος επιθυμούσε μια αμοιβαία και εθελούσια ανταλλαγή πληθυσμών με την Τουρκία ως μέσο επίλυσης διακρατικών προβλημάτων (βλ. για παράδειγμα Σύμβαση του Νειγύ), στην προσπάθειά του να κερδίσει τη μετανάστευση των μουσουλμάνων της Ελλάδας. Ωστόσο, ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της ανταλλαγής επιβλήθηκε στη Λωζάννη από τους Τούρκους, οι οποίοι επεδίωκαν να δημιουργήσουν ένα εθνικά ομοιογενές τουρκικό κράτος.

Για τον Βενιζέλο, ο ελληνικός πληθυσμός της Μικράς Ασίας εξεδιώχθη, δεν αντηλλάγη. Σε λόγο του σε επιτροπή προσφύγων το 1929, ανέφερε ότι η Σύμβαση της Λωζάννης στην ουσία δεν αποτελούσε σύμφωνο για την ανταλλαγή ελληνικών και μουσουλμανικών πληθυσμών, «αλλά μάλλον ένα σύμφωνο για την αποχώρηση του μουσουλμανικού πληθυσμού από την Ελλάδα μετά την εκδίωξη των Ελλήνων από την Τουρκία. Αυτή είναι η πραγματικότητα».

Με την ηπειρωτική Ελλάδα να έχει κατακλυστεί από προσφυγικές μάζες και με τους Τούρκους να θέλουν να εκριζώσουν οτιδήποτε ελληνικό από το έδαφος της Τουρκίας, το διακύβευμα για τον Βενιζέλο στη Λωζάννη ήταν πρώτον, η παραμονή των Ελλήνων της Πόλης, των οποίων τα συμφέροντα και την οικονομική δύναμη τα θεωρούσε πολλαπλάσια των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης, και δεύτερον, η αποχώρηση των μουσουλμάνων της Ελλάδας, ώστε να διευκολυνθεί η εγκατάσταση των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής. Αν κρίνουμε από το αποτέλεσμα της Συνδιάσκεψης, ο Βενιζέλος, αν και εκπρόσωπος μιας ηττημένης χώρας, πέτυχε το μέγιστο των ελληνικών απαιτήσεων.

50. Α. Τσουλούφης, *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και η εκτίμηση των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών* (Αθήνα 1989), 123-131.

51. Κ. Ανδρεάδης, *Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης* (Θεσσαλονίκη 1956), 28.

Τα αποτελέσματα της ανταλλαγής, μπορεί, από ανθρωπιστικής άποψης, να υπήρξαν αξιοθρήνητα «ένεκα των απεριγράπτων ψυχικών και σωματικών ταλαιπωριών των ανταλλαξιμών και των κολοσσιαίων υλικών ζημιών αυτών», αλλά από εθνικής άποψης «δέον ομολογηθή ότι αι γενόμεναι θυσίαι επέφερον αναμφισβητήτως [...] πολιτιμωτάτην ενδυνάμωσιν της Ελλάδος». Η Ελλάδα μετατράπηκε σε μια από τις πιο ομοιογενείς χώρες των Βαλκανίων. Βάσει της επίσημης απογραφής του 1928, οι μειονοτικές ομάδες που κατοικούσαν στο ελληνικό έδαφος ανέρχονταν σε μόλις 383.000. Εν ολίγοις, ο πληθυσμός της χώρας ήταν αμιγής κατά 94% και μόνο το 6% αποτελούνταν από ξένα στοιχεία.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η αλλαγή της στάσης του Βενιζέλου στη Λωζάννη σε σχέση με τη μέχρι τότε βενιζελική μειονοτική πολιτική. Ειδικότερα, η Σύμβαση του Νειγύ (1919) και η Σύμβαση Ανταλλαγής ελληνοτουρκικών πληθυσμών της Λωζάννης έθεσαν τα μειονοτικά ζητήματα της χώρας σε νέα βάση. Η αποχώρηση των βουλγαρίζοντων σλαβόφωνων και η υποχρεωτική έξοδος των μουσουλμάνων, τουτέστιν, των δύο πληθυσμιακά μεγαλύτερων μειονοτικών ομάδων που κατοικούσαν εντός της ελληνικής επικράτειας, δημιούργησε νέα δεδομένα στις σχέσεις του ελληνικού κράτους με τις μειονότητες που παρέμειναν στην επικράτειά του. Ο μετριασμός της μειονοτικής παρουσίας εντός του ελληνικού εδάφους διευκόλυνε τον κρατικό έλεγχο, αλλά και επιτάχυνε τις τάσεις ενσωμάτωσης και αφομοίωσης. Σε αυτή την εξέλιξη καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισαν τα προσφυγικά ρεύματα της Μικράς Ασίας και των Βαλκανίων, τα οποία ενίσχυσαν την ελληνικότητα των εθνικά ευαίσθητων περιοχών της Μακεδονίας και της Θράκης.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Βασίλης Κολλάρος είναι απόφοιτος του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης (2005), κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος ειδίκευσης στις Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές και αριστούχος διδάκτωρ Διπλωματικής Ιστορίας του Τμήματος Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου. Είναι συγγραφέας των βιβλίων «Η μειονοτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου 1898-1933», και, από κοινού με τον Παναγιώτη Ρουμελιώτη, «Από την Ελλάδα της Αλλαγής στην Ελλάδα της Παρακμής» και «Ο Νέος Ψυχρός Πόλεμος, Πανδημία, Ρωσο-ουκρανικός πόλεμος, Γεωπολιτικο-οικονομικές αναταράξεις». Ακόμη, είναι ο επιστημονικός επιμελητής της έκδοσης με τίτλο «Γεράσιμος Δ. Αρσένης: Ένας επίμονος μεταρρυθμιστής».

"Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών του 1923"

Κάποιες σκέψεις
100 χρόνια μετά

του Κωνσταντίνου Τσιτσελίκη
Καθηγητή Διεθνούς Δικαίου
στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Το κείμενο που ακολουθεί βασίζεται στο εισαγωγικό κείμενο του συλλογικού τόμου *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών*. Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης, της Σειράς Μελετών του ΚΕΜΟ, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2006 και στο άρθρο "The Convention of Lausanne (1923): Perceptions and Counter-Perceptions of an On-going Appraisal", *When Greek Meets Turk: Interdisciplinary Perspectives on the Relationship since 1923*, Vally Lytra (ed.), Ashgate, London 2014, σελ. 211-225.

*

Τον Ιανουάριο του 2023 θα κλείσουν 100 χρόνια από τότε που αποφασίστηκε η «ανταλλαγή ελληνο-τουρκικών πληθυσμών» και η συζήτηση σχετικά με τα αίτια που την προκάλεσαν, τους όρους διεξαγωγής της και την τύχη εκατομμυρίων ανθρώπων, ξυπνάει από μια μακροχρόνια χειμέρια νάρκη. Η μέχρι σήμερα συζήτηση διακατέχεται από μια μονόπλευρη θεώρηση των φαινομένων, δηλαδή, μονάχα από την ελληνική ή την τουρκική οπτική. Ωστόσο, η Ανταλλαγή προσφέρει ελκυστικές ερμηνευτικές αναζητήσεις και αναλύσεις ορισμένων πτυχών της που θεωρούνται ακόμα και σήμερα ταμπού. Ενδεχομένως γιατί πολλές από τις γνωστές προσεγγίσεις αποφεύγουν την αποδοχή

μιας εθνοκαθαρτικής πρακτικής που στράφηκε κατά των ίδιων των πολιτών των δύο γειτονικών κρατών, όταν τα τελευταία αποφάσισαν από κοινού να λύσουν τον γόρδιο δεσμό του μειονοτικού φαινομένου και της επαπειλούμενης εθνικής τους συγκρότησης με ριζικό τρόπο.

Πολιτικός ρεαλισμός που εξασφάλισε τους όρους της ειρήνης ή κατάπτωση των σημαντικότερων δικαιωμάτων των ανθρώπων αυτών; Πως υπηρέτησε η ανταλλαγή τις αντιμαχόμενες εθνικές ιδεολογίες; Πώς χρησιμοποιήθηκε το δίκαιο για την εξάλειψη των μειονοτήτων και παράλληλα για την προστασία εκείνων που έμειναν ως μειονότητες; Πώς αντιμετωπίστηκαν αυτοί που έμειναν και πως αυτοί που έφυγαν από τις δύο πλευρές; Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά έχουν δοθεί, ως επί το πλείστον, σύμφωνα με την λογική του «εθνικού συμφέροντος». Η ελληνική και τουρκική βιβλιογραφία κατά κανόνα εστίασε η κάθε μία, όπως άλλωστε ήταν φυσικό, στους ανταλλαχθέντες/πρόσφυγες της «δικής της» πλευράς. Έτσι, ο ελληνο- ή τουρκο- κεντρισμός της κάθε βιβλιογραφικής παραγωγής εντάσσεται στα «δικά της» ιδεολογικά συμφραζόμενα με λίγες εξαιρέσεις. Για την μία πλευρά, εάν οι Έλληνες πρόσφυγες είναι οι ήρωες και τα θύματα της καταστροφής ή του ξεριζωμού, οι άνθρωποι που ακολούθησαν την αντίστροφη πορεία αγνοούνται και με το ζόρι αντιμετωπίζονται ως αντίβαρο, ανεπαρκές και αυτό, στατιστικό μέγεθος. Για την άλλη πλευρά, οι μουσουλμάνοι, δυνάμει Τούρκοι, συρρέουν από την καταρρέουσα Αυτοκρατορία για να συμβάλουν στην συγκρότηση της νέας Τουρκίας. Το παρελθόν τους αποσιωπάται, και μαζί του οι πολιτισμικές και γλωσσικές ετερότητες που φέρνουν μαζί τους. Στις εθνοκεντρικές βιβλιογραφίες η ανταλλαγή εξετάζεται με την απουσία του «αντίβαρου». Για τους Έλληνες αυτό γίνεται στο πλαίσιο της Καταστροφής, δηλαδή, της ματαίωσης της εθνικής ολοκλήρωσης, η οποία θα εδαφοποιούσε τη Μεγάλη Ιδέα στις μέγιστες τιμές της. Για τους Τούρκους αποτελεί την απαρχή και το σημείο αναφοράς της νέας Τουρκίας, η οποία απαλλάχθηκε από το βάρος των μη-μουσουλμάνων, άρα «μη-Τούρκων», και την στρατιωτική απειλή των γειτόνων, αλλά με το βαρύ τίμημα της απώλειας της πλειοψηφίας της αστικής της τάξης. Η *θυματοποίηση* στην Ελλάδα και η *λήθη* του βαλκανικού παρελθόντος στην Τουρκία, αποτελούν τα παράλληλα μοτίβα τα οποία και «αριστερή» και «δεξιά» βιβλιογραφία αναπαράγουν στις δύο περιπτώσεις συμβάλλοντας στη διαμόρφωση του εθνικού μύθου μέσω μιας ανομολόγητης ιδεολογικής σύμπνοιας.

Η Ανταλλαγή καθόριζε τις ζωές εκατομμυρίων ανθρώπων, οι οποίοι από τη θέση του υποκειμένου της ιστορίας, της δικής τους προσωπικής ή της κοινότητάς τους, βρέθηκαν έρμαιο, «υψηλών πολιτικών» και της στρατιωτικής συγκυρίας, στην κρισιμότερη φάση του ξεκαθαρίσματος των ελληνοτουρκι-

κών λογαριασμών. Άνθρωποι οι οποίοι βρέθηκαν ακούσια, και εν μέρει εκούσια, στη δίνη εθνικιστικών συγκρούσεων, θύματα της διαδικασίας εθνοποίησης στην τελική και πιο επώδυνη πράξη διαχωρισμού (unmixing) πληθυσμών¹ και εδαφών μεταξύ του ελληνικού και τουρκικού έθνους-κράτους, δηλαδή, μιας συγκρουσιακής διαδικασίας που είχε ξεκινήσει υπό άλλες συνθήκες ακριβώς έναν αιώνα νωρίτερα.

Ο όρος «ανταλλαγή» παραπέμπει στην ιδέα της αμοιβαίας παραχώρησης πραγμάτων από τους ιδιοκτήτες τους. Συνεπώς η ανταλλαγή ανθρώπων προϋποθέτει μια σχέση κυριότητας και εξουσίας, ώστε να αποκλείει την αναζήτηση συναίνεσης του υπό ανταλλαγή αντικειμένου, δηλαδή των ανθρώπων. Η Ανταλλαγή αποφασίστηκε και διεκπεραιώθηκε με όρους ηγεμονικούς: Ελλάδα και Τουρκία πάγωσαν για λίγο την ιστορία, εφάρμοσαν σχέσεις μη-νεωτερικές στους πολίτες τους, τούς οποίους αντιμετώπισαν ως «υπηκόους», ώστε αμέσως μετά την ανταλλαγή να εφαρμόσουν το εθνικό-νεοτερικό πρόγραμμα στο πλαίσιο της σχέσης κράτους/έθνους-πολίτη. Αυτό το πάγωμα της ιστορίας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους όρους που διαμόρφωσαν και τελικά παγίωσαν στη συνέχεια την ιδεολογική συγκρότηση και των δύο κρατών με διαφορετικό τρόπο και περιεχόμενο μέχρι σήμερα.

Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών όπως επικυρώθηκε από τη Σύμβαση της Λοζάνης, πρέπει να γίνεται αντιληπτή στα πολιτικά και στρατιωτικά συμφραζόμενα της παράλληλης ανασυγκρότησης των δύο γειτονικών κρατών και κυρίως στην εμπέδωση του μονο-εθνισμού. Στην Λοζάνη, έδαφος και πληθυσμοί αποτέλεσαν και πάλι το διακύβευμα στο διπλωματικό τραπέζι μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και των Δυνάμεων. Εκεί, Ελλάδα και Τουρκία κατέφυγαν στη χρήση στατιστικών δεδομένων με στόχο να διευρύνουν ή να μειώσουν τη δημογραφική παρουσία της μιας ή της άλλης ομάδας για την επίτευξη των μέγιστων εθνικών στόχων και για να αποδείξουν δεσμούς πληθυσμών με το έδαφος και το έθνος. Η Συνδιάσκεψη, αρκετούς μήνες πριν καταλήξει σε οριστικές αποφάσεις για το μέλλον της Τουρκίας, συνέταξε την Σύμβαση της Λοζάνης, δηλαδή, ρύθμισε νομικά με μη αναστρέψιμο και υποχρεωτικό τρόπο την τύχη περίπου δύο εκατομμυρίων ανθρώπων. Ήταν η πρώτη φορά στη σύγχρονη ιστορία που η διεθνής κοινότητα αποδέχτηκε και νομιμοποίησε με υποχρεωτικούς όρους τον μαζικό ξεριζωμό ανθρώπων οριστικοποιώντας, αλλά και μεγιστοποιώντας, τις συνέπειες της προσφυγιάς που εν πολλοίς είχε προηγηθεί.

---

1. Τριαντάφυλλος Τριανταφυλλόπουλος και Tobias Vogel, 2006, "Κατά των Πολιτικών Διαχωρισμού ως Ειρηνευτική Διαδικασία", *Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών. Όψεις μιας Εθνικής Σύγκρουσης*, Κ. Τατσελίκης (επιμ.), Κριτική, σελ. 182.

Οι αποφάσεις που υιοθετήθηκαν στη Λοζάνη αποτελούν προϊόν συμβιβασμού αντίθετων επιδιώξεων των διαπραγματευτών. Είναι συνυφασμένες με τα ερωτήματα που καθορίστηκαν από τα πολιτικά συμφέροντα και το ιδεολογικό υπόβαθρο των δύο χωρών, αλλά και τις προσδοκίες και εκτιμήσεις τους για την επόμενη μέρα. Απαντήσεις σε ερωτήματα, όπως εάν η συνθήκη έπρεπε να θεμελιώνεται στην αρχή της ελεύθερης βούλησης των πληθυσμών ή στην υποχρεωτικότητα, σε ποιους θα εφαρμόζονταν η ανταλλαγή και ποιους θα εξαιρούσε, έπρεπε να πάρουν τη μορφή κανόνων δικαίου προσαρμοσμένων στη νέα κατάσταση.

Ελλάδα και Τουρκία υπέγραψαν τη Σύμβαση υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών επιβάλλοντας την υποχρεωτική μετακίνηση για τους ελληνορθόδοξους της Τουρκίας και τους Μουσουλμάνους της Ελλάδας με κριτήριο τη θρησκεία, αλλά και απαγορεύοντας *de jure* την επιστροφή στις οικίες τους σύμφωνα με πρόταση της τουρκικής αντιπροσωπείας. Η ανταλλαγή επισφραγίστηκε με την ελληνοτουρκική σύμβαση της 10ης Ιουνίου 1930, σύμφωνα με την οποία εκκαθαρίστηκε οριστικά το περιουσιακό ζήτημα των ανταλλαχθέντων, χωρίς όμως την ουσιαστική οικονομική τους αποκατάσταση. Η διαδικασία του ξεριζωμού και η νομιμοποίηση της προσφυγοποίησης ολοκληρώθηκε το 1930, ύστερα από παλινδρομικές μεταναστεύσεις και εκδιώξεις που έλαβαν χώρα πριν το 1922 και στις δύο πλευρές του Αιγαίου, δηλαδή το 1912-13, το 1914, το 1918-22 δημιουργώντας ανυπολόγιστο πόνο και απώλειες στους κατοίκους της περιοχής. Χρησιμοποιώντας σύγχρονη ορολογία, η Ανταλλαγή αποτέλεσε και επισημοποίησε μια «ανθρωπιστική καταστροφή».

Μέχρι την ημέρα της υπογραφής της Σύμβασης της Ανταλλαγής, στην Ελλάδα εγκαταστάθηκαν περίπου 980.000 Έλληνες, Αρμένιοι, άλλοι χριστιανοί, αλλά και αντικεμαλικοί μουσουλμάνοι. Όλοι είχαν αναγκαστεί βίαια να εγκαταλείψουν τη Μικρά Ασία ακολουθώντας τον ηττημένο ελληνικό στρατό. Επίσης 125.000 μουσουλμάνοι είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν την Ελλάδα (Νέες Χώρες) μεταξύ 1913 και 1922. Το 1923-1924, ως άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 1 της Σύμβασης, περίπου 400.000 μουσουλμάνοι της Ελλάδας όφειλαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να μετακινηθούν στην Τουρκία. Αντίστροφη πορεία αναγκάστηκαν να πάρουν 240.000 ελληνορθόδοξοι από την Καππαδοκία, την Κιλικία, την Προποντίδα/Κωνσταντινούπολη, τον Πόντο και αλλού, που είχαν παραμείνει στα σπίτια τους μακριά από το πεδίο των μαχών. Τα στατιστικά νούμερα δραματοποιούν με το δικό τους σιωπηρό τρόπο το κόστος σε αίμα και πόνο και αντικατοπτρίζουν τις συνέπειες της βίαιης σύγκρουσης των αντίπαλων εθνικισμών με στόχο την εθνοποίηση των εδαφών και τη χάραξη νέων συνόρων.

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι εκείνοι που καλύπτονταν από τη Σύμβαση γίνονταν αυτοδίκαια πολίτες του κράτους εγκατάστασης, έχαναν την προηγούμενη ιθαγένειά τους, και αποκτούσαν την ιθαγένεια του κράτους εγκατάστασης. Περίπτωση διπλής ιθαγένειας αποκλειόταν. Η Ανταλλαγή και η συναφής ρευστοποίηση της περιουσίας τους συμπεριέλαβε και εκείνους που είχαν εγκαταλείψει τα σπίτια τους με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων (με κάποιες εξαιρέσεις) μέχρι την υπογραφή της Σύμβασης και εκείνους που είχαν παραμείνει στα σπίτια τους. Παρ' όλες τις σχετικές ρυθμίσεις και υποσχέσεις, τα θύματα της Ανταλλαγής αποζημιώθηκαν ελάχιστα, και πολύ συχνά καθόλου.

Εν τέλει, η Σύμβαση ρύθμιζε *de jure* εν μέρει αυτό που ήταν μια *de facto* πραγματικότητα για εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες/ορθόδοξους και Τούρκους/μουσουλμάνους, οι οποίοι εκδιώχθηκαν ή απειλήθηκαν και υποχρεώθηκαν να μεταναστεύσουν από το 1913 και ύστερα, από τη Μικρά Ασία και την Θράκη, οι πρώτοι και από τις Νέες Χώρες και τη Θεσσαλία οι δεύτεροι.

Και στις δύο πλευρές, οι υπό ανταλλαγή πληθυσμοί που δεν είχαν ακόμα αναγκαστεί να μετακινηθούν ως πρόσφυγες, με τη στενή έννοια του όρου, αντέδρασαν στην είδηση του υποχρεωτικού ξεριζωμού. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, πολλοί μουσουλμάνοι προύχοντες διαμαρτυρήθηκαν για την αναγκαστική τους μετανάστευση και ζήτησαν να παραμείνουν στον τόπο τους, ή τουλάχιστον να τους διατεθεί ικανός χρόνος για να μπορέσουν να πουλήσουν την περιουσία τους σε δίκαια τιμή. Άλλοι έσπευσαν να αναχωρήσουν το συντομότερο για να διασφαλίσουν καλύτερες συνθήκες εγκατάστασης στην νέα πατρίδα. Πολλοί θρησκευτικοί και πολιτικοί αρχηγοί των μουσουλμανικών κοινοτήτων, οι οποίοι διατηρούσαν καλές σχέσεις με τις ελληνικές αρχές, προσπάθησαν απέλπιδα να αλλάξουν το ρου της μοίρας τους. Όταν οι κοινότητες αντιλήφθηκαν ότι η ανταλλαγή είναι πλέον αδύνατον να αποφευχθεί επιχείρησαν τουλάχιστον να διευκολύνουν τους όρους εφαρμογής της. Έτσι, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα συμβούλια των μουσουλμανικών κοινοτήτων συμμετείχαν στις διαδικασίες της Ανταλλαγής και ενεργούσαν ως μεσολαβητές μεταξύ της αρμόδιας αρχής, τουρκικής ή ελληνικής και της Μικτής Επιτροπής. Ήδη ο Μουσταφά Κεμάλ προετοίμασε την εγκατάσταση των ανταλλάξιμων στη νέα Τουρκία με διάγγελμά του, το Σεπτέμβριο του 1923. Αντίστοιχα, στην Τουρκία, μεγάλο τμήμα των τουρκόφωνων ελληνορθόδοξων της Καππαδοκίας αντέδρασε στη διαταγή να εγκαταλείψουν τις εστίες τους για μια άγνωστη πατρίδα. Εξάλλου, η σχετική απόφαση της Διάσκεψης λήφθηκε ύστερα από στάθμιση των συμφερόντων Ελλάδας και Τουρκίας που εξαρτήθηκε από την απαίτηση της ελληνικής πλευρά να μην μετακινηθεί το Οικουμενικό Πατριαρ-

χείο από την Κωνσταντινούπολη και όχι από τη συζήτηση σχετικά με τα δικαιώματα των άμεσα ενδιαφερομένων ανθρώπων.

Οι «μητέρες-πατρίδες» αναλάμβαναν αναπόδραστα πλέον την οικονομική αποκατάσταση, εγκατάσταση, κοινωνική ενσωμάτωση των ανταλλάξιμων και προσφύγων, διαδικασία η οποία για πολλούς είχε αρχίσει αρκετά χρόνια πριν. Για να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες, η Ελλάδα αναγκάστηκε να λάβει διεθνές δάνειο, ενώ η Τουρκία ανέλαβε το έργο της αποκατάστασης με δικά της μέσα χωρίς διεθνή βοήθεια. Οι πολλαπλές και ασύμμετρες διαδικασίες ενσωμάτωσης των προσφύγων/ανταλλαχθέντων και στις δύο πλευρές χρειάστηκαν πολλές δεκαετίες για να ολοκληρωθούν, με οικονομικές θυσίες και ανθρώπινο πόνο, καθώς η διοίκηση και οι ντόπιοι πληθυσμοί αντιμετώπιζαν τους νεόφερτους ταυτόχρονα ως «αδέρφια» και «ξένους», μέσα από αντιφατικές στάσεις και πρακτικές. Η Ελλάδα είχε να θρέψει και να εντάξει πολύ μεγάλο πληθυσμό προσφύγων σε σχέση με το δικό της πληθυσμό και την καχεκτική της οικονομία. Η Τουρκία είχε πολύ καλύτερη πληθυσμιακή αναλογία, αλλά είχε να ανοικοδομήσει μια τεράστια έκταση κατεστραμμένης γης και υποδομών.

Δε θα ήταν υπερβολή να πει κανείς ότι η Σύμβαση της Λοζάνης εφάρμοσε επίσημα και μέσω του δικαίου *πολιτικές εθνοκάθαρσης*. Ο όρος αναφέρεται σε πολιτικές που αποσκοπούν στον αφανισμό και την εκρίζωση πληθυσμιακών ομάδων με εθνοτικά κριτήρια και την αντίστοιχη ομογενοποίηση εδαφών. Για παράδειγμα, οι μουσουλμάνοι της Ελλάδας αποτελούσαν το 13% του πληθυσμού το 1913, ενώ μόλις το 1,7% μετά το 1924. Αντίστοιχα, οι ελληνορθόδοξοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1914 αποτελούσαν το 8% του συνολικού πληθυσμού, ενώ δέκα χρόνια αργότερα, οι ελληνορθόδοξοι της Τουρκίας λιγότερο από το 1%.² Η εξαίρεση από την Ανταλλαγή, των μουσουλμάνων της Θράκης και των ελληνορθόδοξων της Κωνσταντινούπολης, Ίμβρου και Τενέδου, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός νέου πλαισίου νομικής προστασίας των μειονοτήτων στις δύο χώρες, το οποίο τελικά δημιούργησε ένα κατά καιρούς ναρκοθετημένο πεδίο που υπονόμεισε το κράτος δικαίου και τη θέση των μειονοτήτων.

2. Γενικά για πριν και μετά την Ανταλλαγή βλ.: Stephen Ladas, 1932. *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*. New York: McMillan, 1932), Ayhan Aktar. "Homogenising the Nation, Turkifying the Economy: The Turkish Experience of the Population Exchange Reconsidered". In *Crossing the Aegean. An Appraisal of the Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, Renie Hirschon (ed.), 79-95. New York/Oxford: Berghahn Books, 2003), Dimitris Pentzopoulos. *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*. (London: Hurst & Co., 1962).

Το θρησκευτικό κριτήριο της Ανταλλαγής υποκρύπτει το εθνικό. Η εξωσυμβατική εξαίρεση από την Ανταλλαγή, κατά την εφαρμογή της, των Αράβων ορθοδόξων και των Αλβανών μουσουλμάνων αναδεικνύει το λανθάνον εθνικό κριτήριο. Μάλιστα, σύμφωνα με το Συμβούλιο της Επικρατείας, «είναι προφανές ότι η Σύμβαση της Λοζάνης και η σχετική με την ανταλλαγή εθνική νομοθεσία αφορά Έλληνες και Τούρκους το γένος και όχι αλλογενείς» (ΣτΕ 454/1931).

Δεν ήταν λίγα τα επιχειρήματα υπέρ της εξεύρεσης μιας ρεαλιστικής λύσης που θα έθετε οριστικά τέλος στην ελληνοτουρκική αντιπαλότητα και την εδραίωση της ειρήνης στην περιοχή: Αφού η ύπαρξη των πλυθυσμών αυτών λειτουργεί ως μέσο αλυτρωτικών διεκδικήσεων και δημιουργεί δι-εθνοτικές συγκρούσεις τότε για να λύσουμε το πρόβλημα, ας εξαλείψουμε την ύπαρξη των πληθυσμών αυτών. Συνεπώς, συνεχίζει το επιχειρήμα, θα έχουμε μακροπρόθεσμα οφέλη και στα δύο κράτη.

Από την άλλη πλευρά, η υποχρεωτικότητα της ανταλλαγής θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συνιστά παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων, σύμφωνα με το σύγχρονο δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και του δικαίου της εποχής στην οποία συνάχτηκε η Σύμβαση. Επιχειρήματα ρεαλιστικού χαρακτήρα χρησιμοποιήθηκαν στην Λοζάνη αγνοώντας το «συμφέρον» των πολιτών της Ελλάδας και της Τουρκίας. Η τήρηση των ατομικών δικαιωμάτων των ανθρώπων των οποίων η μοίρα τέθηκε υπό διαπραγμάτευση, θεωρήθηκε ότι μπορούσε να παρακαμφθεί με τη συναίνεση των συμμετεχόντων στη διαπραγμάτευση κρατών. Έτσι, η τελική συμφωνία αποτελεί μια μνημειώδη για την ωμότητά της έκφραση της κρατικής βούλησης κατά των ίδιων τους των πολιτών, των δικαιωμάτων και των συμφερόντων τους. Η κριτική των ειδικών διεθνολόγων της εποχής είναι ενδεικτική: Σύμφωνα με τον Τενεκίδη, “[Η] υποχρεωτική ανταλλαγή αποτελεί την πλέον σοβαρή παραβίαση της ατομικής ελευθερίας και του δικαιώματος στην περιουσία, καθώς και μία θλιβερή οπισθοδρόμηση του διεθνούς δικαίου. Μας οδηγεί σε άγριες και πρωτόγονες αντιλήψεις περί τον πόλεμο, καθώς η ήττα συνεπάγεται την καταστροφή του πληθυσμού, του οποίου τα αγαθά λεηλατούνται από το νικητή και ο ίδιος ο πληθυσμός καταναγκάζεται σε εξορία ή σκλαβιά”³. Εξάλλου, “οι πληθυσμοί δεν μπορούν να αντιμετωπίζονται ως κοπάδι ζώων, των οποίων την κυριότητα κάποιος μεταβιβάζει αυθαίρετα”, όπως έλεγε το 1925 ο Γάλλος διεθνολόγος Fauchille.⁴ Δε θα ήταν άστοχο, λοιπόν, να συμπεράνει κανείς ότι η ανταλλαγή

3. Constantin Tenekides, “Le Statut des Minorités et l’Echange Obligatoire des Minorités Gréco-turques”. (RGDIP, XXXI 1924: 72-90).

4. Pierre Fauchille. *Traité de Droit International Public*. (Paris: Librairie A. Rousseau, 1925).

πληθυσμών αποτέλεσε μια ριζική λύση σε ένα μειονοτικό διμερές ζήτημα, το οποίο ήταν συνυφασμένο με στρατιωτικές αντιπαραθέσεις και πολέμους, διεθνοτικές συγκρούσεις, και αλλαγές συνόρων. Στο πλαίσιο αυτό, η ανταλλαγή εξυπηρέτησε την επίτευξη εθνικής, μέσω της θρησκευτικής ομογενοποίησης του κράτους υπηρετώντας το εθνικό πρόγραμμα προτάσσοντας λογικές «εθνικής ασφάλειας» μέσω της εξάλειψης του «εσωτερικού εχθρού», δηλαδή των μειονοτήτων. Ωστόσο θα ήταν ολισθηρό το επιχείρημα ότι η Ανταλλαγή υπήρξε «χρήσιμη», ως προς την αποτρεπτική της λειτουργία σχετικά με τις μελλοντικές συγκρούσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, καθώς στα 100 χρόνια που πέρασαν έκτοτε, τα θερμά επεισόδια που έπληξαν τις διμερείς σχέσεις, αν και δεν οδήγησαν σε άμεση στρατιωτική σύγκρουση, πυροδότησαν σημαντικές εντάσεις. Η ύπαρξη εθνοθρησκευτικής ετερότητας, κατά συνέπεια, δεν αποτελεί αφ' εαυτής αιτία σύγκρουσης, αλλά πεδίο στο οποίο ασκούνται πολιτικές ανταγωνισμών. Εάν το πεδίο αυτό εκλείψει δεν συνεπάγεται ότι εξαλείφονται και οι πιθανότητες σύγκρουσης.

Τελικά, η διαδικασία της Ανταλλαγής, όπως διεκπεραιώθηκε με διαφορετικούς όρους σε Ελλάδα και Τουρκία, νομιμοποίησε το επιχείρημα ότι εφεξής και τα δύο κράτη μπορούν να αντιμετωπίζουν τις δύο μειονότητες ως εξαίρεση στο νεότερο πρόταγμα της ισότητας των πολιτών μέσα από την επίκληση του «εθνικού συμφέροντος». Έκνομα μέτρα και πολιτικές μπορούσαν κατά βούληση να τίθενται στο απυρόβλητο του πολιτικού και θεσμικού ελέγχου. Επίσης, η Συνθήκη της Λοζάνης έθεσε ένα βολικό κατώφλι αναγνωρισμότητας των μειονοτήτων με κριτήριο τη θρησκεία, δηλαδή, των μουσουλμάνων στην Ελλάδα και των μη-μουσουλμάνων στην Τουρκία, διαμορφώνοντας με τον τρόπο αυτό ένα πολιτικό και ιδεολογικό κατώφλι άρνησης οποιασδήποτε εκτός Λοζάνης μειονοτικής ετερότητας. Αποτέλεσμα της ρύθμισης αυτής και της στρεβλής ερμηνείας της είναι ότι κατέστη θεσμικά αόρατο το γλωσσικό ή οποιοδήποτε άλλο εθνοτικό μειονοτικό φαινόμενο, το οποίο εκφράζεται από ομόθρησκους ως προς την πλειονότητα πληθυσμούς. Στην Ελλάδα και στην Τουρκία, ενώ η συνύπαρξη θρησκευτικών, γλωσσικών και εθνοτικών ταυτοτήτων αποτελούσε μέχρι το 1923 ένα φυσιολογικό, καθημερινό, και αναντίρρητο φαινόμενο, στην μετά την Ανταλλαγή εποχή εδραιώθηκε η πεποίθηση ότι η μονογλωσσική, μονοθρησκευτική και μονοεθνική διάσταση αποτελεί την φυσική τάξη των πραγμάτων στο εσωτερικό των δύο χωρών. Έτσι, σήμερα, απαξιώνονται με πολιτικούς όρους οι πολυπολιτισμικές πραγματικότητες του παρόντος και αποσιωπάται το παρελθόν τους.

Βιβλιογραφία

Aktar, Ayhan. 2003. "Homogenising the Nation, Turkifying the Economy: The Turkish Experience of the Population Exchange Reconsidered". In *Crossing the Aegean. An Appraisal of the Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, Renée Hirschon (ed.). New York/Oxford: Berghahn Books, 79-95.

Fauchille, Pierre. 1925. *Traité de Droit International Public*, Paris: Librairie A. Rousseau.

Ladas, Stephen. 1932. *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*. New York: McMillan.

Pentzopoulos, Dimitris. 1962. *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*. London: Hurst & Co.

Tenekides, Constantin. 1924. "Le Statut des Minorités et l'Échange Obligatoire des Minorités Gréco-turques", *RGDIP*, XXXI: 72-90.

Τριανταφυλλόπουλος Τριαντάφυλλος και Tobias Vogel, 2006, "Κατά των Πολιτικών Διαχωρισμού ως Ειρηνευτική Διαδικασία". Στο *Η Ελληνοτουρκική Ανταλλαγή Πληθυσμών. Όψεις μιας Εθνικής Σύγκρουσης*, Κ. Τσιτσελίκης (επιμ.), Αθήνα: Κριτική, 182-203.

Τσιτσελίκης, Κωνσταντίνος. Ανιχνεύοντας το ιστορικό και ιδεολογικό υπόβαθρο της Ανταλλαγής. Στο *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών. Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*. Κ. Τσιτσελίκης (επιμ.). Αθήνα: Κριτική/ΚΕΜΟ, 2006, 13-48.

Tsitselikis, Konstantinos. "The Convention of Lausanne (1923): Perceptions and Counter-Perceptions of an On-going Appraisal", *When Greek Meets Turk: Interdisciplinary Perspectives on the Relationship since 1923*, Vally Lytra (ed.). London: Ashgate, 2014, 211-225.

Βιογραφικό Σημείωμα

Καθηγητής στο Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών και Κοσμήτορας της Σχολής Οικονομικών και Περιφερειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Διδάσκει δικαιώματα του ανθρώπου, μειονότητες, μετανάστευση, πρόσφυγες, και διεθνές δίκαιο. Έχει διδάξει και συνεργαστεί με πανεπιστήμια στη Γαλλία, το Ην. Βασίλειο, την Τουρκία, τις ΗΠΑ, την Ιταλία κ.α. Συγγραφέας βιβλίων, μελετών και άρθρων, μέλος ερευνητικών ομάδων, εμπειρογνώμονας και συντονιστής προγραμμάτων σε θέματα που άπτονται των ερευνητικών του αντικειμένων. Έχει εργαστεί στο Συμβούλιο της Ευρώπης και συνεργαστεί με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τα Ηνωμένα Έθνη και τον ΟΑΣΕ σε αποστολές επί του πεδίου σχετικά με την προστασία δικαιωμάτων του ανθρώπου και εκδημοκρατισμού. Μέλος της Γραμματείας του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων (1997-2015, www.kemo.gr) και πρόεδρος της Ελληνικής Ένωσης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (2011-2017, www.hlhr.gr). Δικηγόρει ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

"Η Συνδιάσκεψη του Αφοπλισμού και το αίτημα της Τουρκίας για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών (Μάρτιος - Ιούνιος 1933): η ελληνική και η βρετανική στάση"

του Δρ. Δημήτριου Τσάμου

Εισαγωγικά στοιχεία

Η «Σύμβαση περί του Καθεστώτος των Στενών» που υπογράφηκε στη Λωζάννη στις 24 Ιουλίου 1923 αποστέρησε, ως ένα βαθμό, τον έλεγχο των στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων από την Τουρκία και τον απέδωσε σε τρίτες δυνάμεις, καταλείποντάς την σε καθεστώς μερικής εξάρτησης.¹

1. Η «Σύμβαση περί του καθεστώτος των Στενών» περιλάμβανε 20 άρθρα και οι σημαντικότερες διατάξεις της ήταν οι εξής:

α) Αναγνώριση της αρχής της ελεύθερης ναυσιπλοΐας εντός των στενών του Ελλησπόντου, της Προποντίδας και του Βοσπόρου (άρθρο 1).

β) Αποστρατιωτικοποίηση των δύο ακτών του στενού του Ελλησπόντου και του Βοσπόρου, καθώς και των νήσων της Προποντίδας (εκτός της Καλολίμνου), της Σαμοθράκης, της Λήμνου, της Ίμβρου, της Τενέδου και των Λαγουσών (άρθρο 4).

γ) Σύσταση διεθνούς επιτροπής, υπό την επονομασία «Επιτροπή των Στενών» (άρθρο 10) με προεδρεύοντα τούρκο αντιπρόσωπο (άρθρο 12).

δ) Στην περίπτωση που η αρχή της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των Στενών ή το καθεστώς των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών κινδύνευαν, οι εγγυήτριες δυνάμεις (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία και Ιαπωνία) θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν όλα τα υπό του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών προκρινόμενα μέσα, προκειμένου να διασφαλίσουν την απρόσκοπτη λειτουργία των ως άνω διατάξεων (άρθρο 18).

Η σύμβαση θεωρήθηκε από τις εκάστοτε τουρκικές κυβερνήσεις ως παραβιάζουσα την ανεξαρτησία του τουρκικού κράτους και μειωτική του εθνικού και διεθνούς του κύρους. Από τα μέσα, συνεπώς, της δεκαετίας του 1920 και για τα επόμενα χρόνια η τουρκική πολιτική, στρατιωτική και διπλωματική ηγεσία επεσήμαινε τους κινδύνους που δυνητικά προκαλούσε στην Τουρκία η αποστρατιωτικοποίηση των Στενών και εργαζόταν συστηματικά για την κατάργηση του επιβληθέντος καθεστώτος.²

Το σχέδιο MacDonald και το Ζήτημα των Στενών

Το 1933 η κυβέρνηση της Άγκυρας αποφάσισε να εγείρει το θέμα σε διεθνές επίπεδο. Κατά τη διάρκεια των εργασιών της δεύτερης περιόδου της Συνδιάσκεψης του Αφοπλισμού για τη Μείωση και τον Περιορισμό των Εξοπλισμών που λάμβανε χώρα στη Γενεύη από τις 31 Ιανουαρίου, ο πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας Ramsay MacDonald παρουσίασε ενώπιον της Γενικής Επιτροπής της συνδιάσκεψης (16 Μαρτίου) ένα σχέδιο σύμβασης, το γνωστό και ως σχέδιο MacDonald, το οποίο απαρτιζόταν από δύο μέρη. Το πρώτο αφορούσε ζητήματα ασφάλειας και αναφερόταν στα μέτρα που θα λαμβάνονταν στην περίπτωση παραβίασης του Συμφώνου Kellogg-Briand.³ Το δεύτερο αφορούσε τα θέματα αφοπλισμού και καθόριζε τον ακριβή αριθμό των χερσαίων, ναυτικών και αεροπορικών δυνάμεων που θα είχε το δικαίωμα να διατηρεί η κάθε χώρα. Το άρθρο 96 του σχεδίου προέβλεπε την κατάργηση των στρατιωτικών, ναυτικών και αεροπορικών διατάξεων της Συνθήκης Ειρήνης των Βερσαλλιών, του Αγίου Γερμανού, του Τριανόν και του Νειγύ, παραχωρώντας στις κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εχθρικές χώρες (Γερμανία, Αυστρία, Ουγγαρία και Βουλγαρία) το δικαίωμα να επανεξοπλιστούν έως ένα ορισμένο βαθμό.⁴

Η μη επέκταση του άρθρου 96 του σχεδίου MacDonald και στους στρατιωτικούς όρους της Συνθήκης της Λωζάννης έδωσε αφορμή στον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας Tevfik Rüşti να διατυπώσει την άποψη ότι η εφαρμογή του σχεδίου θα επηρέαζε τη δυνατότητα της Τουρκίας να διατη-

---

Για τα άρθρα της σύμβασης βλ. Υπουργείο Εξωτερικών (Ειδική Νομική Υπηρεσία / Τμήμα Διεθνών Συμβάσεων), *Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου και 24 Ιουλίου 1923* (Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1992), 63-72.

2. A. L. Macfie, *The Straits Question 1908-36* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1993), 213.

3. Το Σύμφωνο Kellogg-Briand (27 Αυγούστου 1928) αποκήρυξε τον πόλεμο ως μέσο επίλυσης διεθνών διαφορών. Βλ. Αρετή Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005), 147-150.

4. ΔΙΑΥΕ /1933/A/18/7, Official No: Conf. D. 157, Geneva, March, 16th, 1933· ΔΙΑΥΕ/1933/A/18/7, αρ. πρωτ. 753/Στ/33, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Μάξιμο, 17/03/1933.

ρήσει ελεύθερη τη διέλευση των Στενών και να υπερασπίσει τη ζώνη τους.⁵ Σε συνομιλία του με τον πρεσβευτή της Ελλάδας στην Άγκυρα Κωνσταντίνο Σακελλαρόπουλο (22 Μαρτίου 1933), τον ενημέρωσε ότι θα «[...] ζητήσει όπως τελευταίον αυτού άρθρον προβλέπον κατάργησιν στρατιωτικών όρων συνθηκών ειρήνης επεκταθεί και συνθήκην Λωζάννης. Τουρκία αποβλέπει κυρίως εξασφάλισιν Αδριανουπόλεως έχει όμως υπ' όψιν ότι ανακύψει ούτω και ζήτημα Στενών ων επανεξέτασιν θεωρεί αναγκαίαν κατόπιν καταστάσεως μελλούσης διαμορφωθή ιδίως συνεπεία καταργήσεως βαρέος πυροβολικού [...]».⁶

Συνεχίζοντας, ο Tefvik Rüstü του εξήγησε ότι «[...] δια της αιτήσεως ταύτης η Τουρκία αποβλέπει προ παντός εις την αποφυγήν δημιουργίας ανισότητος μεταξύ αυτής και της Βουλγαρίας, όσον αφορά το δικαίωμα των εκατέρωθεν οχυρώσεων [...]». Συνεπώς, υπό αυτές τις περιστάσεις, το ισχύον καθεστώς των Στενών δε θα μπορούσε να διατηρηθεί. Ο Tefvik Rustu δήλωσε ότι αποκλειστικά υπεύθυνη για την εξασφάλιση της ελευθερίας των Στενών έπρεπε να είναι η Τουρκία. Εντούτοις, η τουρκική κυβέρνηση επί του παρόντος δε θα απαιτούσε την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών, αλλά θα περιοριζόταν στην ανακίνηση του ζητήματος ευελπιστώντας ότι τούτο θα αποτελούσε μετά από μία πενταετία αντικείμενο ειδικής συνδιάσκεψης. Όσον αφορά την ελληνική στάση στο θέμα, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας δεν απαιτούσε τη θετική υποστήριξη της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία ίσως να την έφερε σε σύγκρουση με τα ενδιαφερόμενα μέρη, αλλά θα ήταν ικανοποιημένος, αν εξασφάλιζε την ευμενή της ουδετερότητα.⁷

Στις 24 Μαρτίου 1933, ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας στη συνδιάσκεψη Cemal Hüsnü ανακοίνωσε επίσημα το τουρκικό αίτημα για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Στην ομιλία του ανέφερε ότι στην προτεινόμενη από το βρετανικό σχέδιο κατάργηση των στρατιωτικών, αεροπορικών και ναυτικών διατάξεων των μεταπολεμικών συνθηκών, οι αντίστοιχοι όροι της Συνθήκης της Λωζάννης δεν αναφέρθηκαν. Προκειμένου να διασαφηνίσει τη θέση του, ο Cemal Hüsnü δήλωσε ότι δεν αναφερόταν στον διάπλου των Στενών, στη σημασία της τουρκικής ουδετερότητας ή στην εφαρμογή των διατάξεων της σύμβασης αναφορικά με την ελευθερία της εισόδου στα Στενά. Η κατάρ-

5. Macfie, *The Straits Question*, 215.

6. ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. τηλ. 521, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 22/03/1933.

7. ΔΙΑΥΕ/Α/18/9, αρ. πρωτ. 521, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς Μάξιμο, 23/03/1933· Domna Dontas, *Greece and Turkey: The regime of the Straits, Lemnos and Samothrace* (Athens: G. C. Eleftheroudakis S. A., 1987), 91· Μανόλης Κούμας, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και το Ζήτημα της Ασφάλειας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη 1933-1936* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, Φεβρουάριος 2010), 160-161.

γηση των διατάξεων που ζητούσε η Άγκυρα αποσκοπούσε στη διασφάλιση της ελευθερίας των Στενών και στη δέσμευση της Τουρκίας ως θεματοφύλακά της. Ορισμένα άρθρα της Σύμβασης των Στενών, πρόσθεσε, στην πραγματικότητα δυσχέραιναν αυτή την ελευθερία και πλέον είχαν περιέλθει σε αχρηστία, όχι μόνο εξαιτίας της προτεινόμενης σύμβασης για τον αφοπλισμό, αλλά επειδή πρακτικά είχαν απωλέσει την πραγματική τους σημασία.⁸

Κατά την άποψη του Σακελλαρόπουλου, η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να ενημερώσει την Τουρκία ότι θα ήταν διατεθειμένη να τηρήσει ουδέτερη στάση στην προτεινόμενη τροποποίηση του καθεστώτος των Στενών.⁹ Με τη στάση αυτή συμφωνούσε και ο Γεώργιος Μελάς, διπλωμάτης και προϊστάμενος της Α΄ Πολιτικής Διεύθυνσης του Υπουργείου Εξωτερικών. Σύμφωνα με τον έλληνα διπλωμάτη, «[...] σήμερα πλέον γνωρίζομεν ότι αποδίδουν πράγματι εν Τουρκία σημασίαν εις την κατά της Ελληνικής και Τουρκικής Θράκης από κοινού στρεφομένην βουλγαρικήν ενέργειαν. Δεν είναι επομένως [...] άπορον πώς η Τουρκίαν μολοντί ειλικρινέστατα, ως πιστεύομεν, διακειμένη προς την Ελλάδα, αποβλέπει εν τούτοις δια λόγους αμυντικούς εις το δυνατόν οχυρώσεως της Αδριανουπόλεως [...]».¹⁰

Καταλήγοντας, ο Μελάς συμβούλευσε την ελληνική κυβέρνηση να μη δείξει την παραμικρή δυσπιστία απέναντι στην τουρκική πρόταση. Άλλωστε, η αξίωση της Τουρκίας για την κατάργηση των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης ήταν προορισμένη να αποτύχει. Το σχέδιο MacDonald σκοπίμως δε συμπεριέλαβε στο τελευταίο του άρθρο και τη Συνθήκη της Λωζάννης, διότι οι διατάξεις που αφορούσαν τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες στη Σύμβαση των Στενών ουδόλως σχετίζονταν με τα προτεινόμενα καταργούμενα τμήματα των λοιπών συνθηκών, καθώς τα τελευταία αφορούσαν τις ένοπλες δυνάμεις και το πολεμικό υλικό των πρώην εχθρικών κρατών και όχι τον αφοπλισμό των εδαφικών ζωνών. Συνεπώς, εφόσον η Ελλάδα δεν κινδύνευε από την οχύρωση της Αδριανούπολης και την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών, υποσχόμενη την ουδετερότητά της θα αποδείκνυε την ειλικρινή της φιλία της προς την Τουρκία.¹¹

8. Société des Nations. Conférence pour la réduction et la limitation des armements. Commission Générale. Procès-Verbal de la quarante-septième séance tenue á Genève, le vendredi 24 mars 1933, στο ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. πρωτ. 637, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 25/03/1933. Βλ. επίσης Harry N. Howard, *Turkey, the Straits and U. S. Policy* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1974), 132.

9. ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. τηλ. 619, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 25/03/1933.

10. ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, Σημείωμα του Γεωργίου Β. Μελά, Δ/ντή της Α΄ Πολιτικής Δ/σης ΥΠΕΞ, 26/03/1933.

11. Στο ίδιο. Με τις απόψεις του Μελά ήταν σύμφωνος και ο Α/ΓΕΣ Θεόδωρος Μανέτας. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1934/Α.Α.Κ. 2, Μανέτας προς Μελά, 17/04/1933.

Υιοθετώντας την τοποθέτηση του Μελά, ο Δημήτριος Μάξιμος, υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση του Παναγή Τσαλδάρη, ενημέρωσε τον Σακελλαρόπουλο και την ελληνική αντιπροσωπεία στη Γενεύη ότι η τουρκική κυβέρνηση «[...] δύναται να υπολογίζει επί της συμπαθούς ημών ουδετερότητος κατά διατύπωσιν αιτήματός της τεθέντος υπό Τεβφρήκ Ρουσδή ζητήματος Στενών [...]».¹² Όπως ήταν αναμενόμενο, η απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης είχε εξαιρετική απήχηση και έγινε δεκτή με ενθουσιασμό στην Άγκυρα.¹³

Η πρόβλεψη του Μελά για την τύχη του διαβήματος της Τουρκίας επιβεβαιώθηκε, όταν το Foreign Office αρνήθηκε να ικανοποιήσει το αίτημά της. Ο επικεφαλής του τμήματος Ανατολικών Υποθέσεων George William Rendel ισχυρίστηκε ότι το άρθρο 96 του σχεδίου MacDonald αναφερόταν μόνο στα όπλα και στις ένοπλες δυνάμεις των πρώην εχθρικών χωρών. Δεδομένου ότι οι σχετικοί όροι της Σύμβασης της Λωζάννης δεν περιόριζαν τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις, το συγκεκριμένο άρθρο δε θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες. Εξάλλου, η Συνθήκη της Λωζάννης σε αντίθεση με τις άλλες συνθήκες ειρήνης δεν επιβλήθηκε, αλλά αποτελούσε προϊόν διαπραγμάτευσης και συμφωνίας, ενώ οι διατάξεις της ούτε τιμωρητικές ήταν ούτε υφίσταντο όροι που προέβλεπαν τη μονομερή καταγγελία των ανειλημμένων υποχρεώσεων και περιορισμών. Συνεπώς, σύμφωνα με τις οδηγίες που δόθηκαν στον επιτετραμμένο της βρετανικής πρεσβείας στην Άγκυρα James Morgan (στις 27 Μαρτίου) από τον υπουργό Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας Sir John Simon, η αξίωση της Τουρκίας να συνδεθεί το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των αφοπλισμένων ζωνών με το γενικότερο πρόβλημα του αφοπλισμού και το άρθρο 96 δεν είχε νομικό έρεισμα και θα ήγειρε τις αντιδράσεις των ενδιαφερομένων χωρών.¹⁴

Επιπλέον, το βρετανικό Ναυαρχείο μελέτησε τα στρατηγικά και πολιτικά δεδομένα που θα ανέκυπταν, αν η τουρκική πρόταση γινόταν αποδεκτή. Με απόρρητη επιστολή του προς το Foreign Office επισήμανε τη μεταβολή των συνθηκών από την εποχή της Λωζάννης, τονίζοντας ότι η μεταφορά της τουρκικής πρωτεύουσας από την Κωνσταντινούπολη στην Άγκυρα είχε εξασθενήσει την πολιτική σημασία των Στενών, από τη στιγμή που δεν ήταν πλέον δυνατόν να ασκηθεί άμεση πίεση στην Τουρκία. Σε μια ενδεχόμενη ένταση των

12. ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. πρωτ. 2374 Α', ΥΠΕΞ προς πρεσβεία Άγκυρας, 27/03/1923· ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. πρωτ. 2374 Β', ΥΠΕΞ προς μόνιμη ελληνική αντιπροσωπεία (Γενεύη), 28/03/1933.

13. ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. τηλ. 648, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 29/03/1933.

14. FO 371/16986, αρ. τηλ. 11, Morgan (Angora) to Simon, 23/03/1933. Βλ. επίσης Anthony R. Deluca, *Great Power Rivalry at the Turkish Straits: The Montreux Conference and Convention of 1936* (New York: East European Monographs, Number LXXVII, 1981), 14-15.

σχέσεων μεταξύ των Δυτικών Δυνάμεων και της Σοβιετικής Ένωσης, η τελευταία πιθανόν να πίεζε την Τουρκία να απαγορεύσει τον διάπλου των πολεμικών πλοίων από τα Στενά. Με την ύπαρξη της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης, η Τουρκία δε θα ήταν ικανή να προσφέρει βοήθεια στη Σοβιετική Ένωση. Στην περίπτωση, ωστόσο, που τα Στενά οχυρώνονταν, η Τουρκία δε θα είχε πλέον δικαιολογία για να μη βοηθήσει τους Σοβιετικούς ή να αρνηθεί τη διέλευση των Στενών από το ναυτικό τους. Η επανοχύρωση, επομένως, των Στενών θα προσέδιδε μεγαλύτερη στρατηγική αξία σε μια τουρκοσοβιετική συμμαχία, θα έθετε σε κίνδυνο τις επιχειρήσεις μιας ναυτικής Δύναμης στα Στενά και στη Μαύρη Θάλασσα και θα καθιστούσε δυσκολότερη την αποφυγή μιας εχθρικής ενέργειας των Τούρκων. Συνεπώς, από στρατιωτική άποψη, η οχύρωση των Στενών εξακολουθούσε να παρουσιάζει μειονεκτήματα και το ζητούμενο που καλείτο η βρετανική κυβέρνηση να διαχειριστεί δεν αφορούσε την επιβολή μιας συνθήκης σε μια απρόθυμη Τουρκία, αλλά η κατά το δυνατόν τήρηση των νομικών υποχρεώσεων της τελευταίας. Συνοψίζοντας, το Ναυαρχείο υπογράμμισε τη σημασία της διατήρησης της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης των Στενών για την εξασφάλιση των βρετανικών συμφερόντων στην Ανατολική Μεσόγειο.¹⁵

Παρά την αποθαρρυντική στάση της βρετανικής κυβέρνησης, ο Tenvfik Rüştiū επιχείρησε να πείσει τη βρετανική αντιπροσωπεία ότι η Τουρκία έπρεπε να είναι αποκλειστικά υπεύθυνη για τη διατήρηση του ελεύθερου διαπλου των Στενών. Στις 23 Μαΐου 1933, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας δήλωσε από το βήμα της 62ης συνεδρίασης της Γενικής Επιτροπής της Συνδιάσκεψης του Αφοπλισμού ότι η τουρκική κυβέρνηση θα στήριζε τις αξιώσεις της στο άρθρο 19 του βρετανικού προσχεδίου που αναφερόταν στην ανισότητα των εξοπλισμών. Με βάση την αρχή της ίσης μεταχείρισης, η κατάργηση των επίγειων βαρέων πυροβόλων και ο περιορισμός των αεροπορικών εξοπλισμών θα εξέθεταν τα Στενά σε καθεστώς μεγαλύτερης ανασφάλειας από την κατάσταση που βρίσκονταν επί του παρόντος. Δεδομένης όμως της μεταβολής των γενικών συνθηκών από τη εποχή της υπογραφής της Συνθήκης της Λωζάννης, η τουρκική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να επιδιώξει ως αντάλλαγμα την υιοθέτηση ειδικών μέτρων και να ζητήσει την εξαίρεση της χώρας από τις επιμέρους διατάξεις για την κατάργηση του κατά ξηρά βαρέος πυροβολικού. Αντίθετα, η τουρκική αντιπροσωπεία ζητούσε απλώς την άρση των διατάξεων αποστρατιωτικοποίησης που προέβλεπε η Συνθήκη της Λωζάννης. Το μόνο που αξίωνε η Τουρκία, συνέχισε ο Tenvfik Rüştiū, ήταν το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει τον υπάρχοντα πολεμικό της εξοπλισμό και εκείνον που θα μπορούσε

---

15. CAB 53/4/6, M. 01101/33, J. S. Barnes (Admiralty) to Foreign Office, 09/05/1933: Ludmila Zhivkova, *Anglo-Turkish Relations 1933-1939* (London: Secker & Warburg, 1976), 23.

μελλοντικά να έχει στη διάθεσή της στις παράκτιες τοποθεσίες των Στενών, με σκοπό να διασφαλίσει την άμυνα των εδαφών της και να μπορεί να εγγυηθεί ταυτόχρονα τον απρόσκοπτο διάπλου των Στενών. Εξάλλου, οι σχετικοί με τα Στενά στρατιωτικοί όροι είχαν πλέον απωλέσει την πρακτική τους αξία και ως εκ τούτου δεν είχαν λόγο ύπαρξης. Καταλήγοντας, ο Tenvfik Rüşti πρότεινε για τη διευκόλυνση των συζητήσεων και την επίσπευση των διαδικασιών της συνδιάσκεψης, τον διορισμό μιας επιτροπής αποτελούμενης από αντιπροσώπους των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας και της Μεσογείου, καθώς και από αντιπροσώπους των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας, με σκοπό να εξετάσει την κατάσταση στα Στενά.

Ο αντιπρόσωπος της Μεγάλης Βρετανίας Robert Anthony Eden δήλωσε ότι η Μεγάλη Βρετανία θα εξέταζε επιμελώς την τουρκική πρόταση σε μεταγενέστερο χρόνο. Λαμβάνοντας τον λόγο, ο Tenvfik Rüşti αναγνώρισε ότι το ζήτημα που έθεσε ήταν περίπλοκο και έχρηζε επισταμένης μελέτης. Ωστόσο, θα ήταν ικανοποιημένος αν η επίλυσή του εξεταζόταν κατά τη διάρκεια των συζητήσεων της δεύτερης Συνδιάσκεψης του Αφοπλισμού, σύμφωνα με την πρόταση του Eden.¹⁶

Το Foreign Office με απόρρητη επιστολή προς το Ναυαρχείο (26 Ιουνίου) καθόρισε την κατευθυντήρια γραμμή που θα υιοθετούσε στο εξής η Μεγάλη Βρετανία στο Ζήτημα των Στενών, στηριζόμενο στις ακόλουθες συμπερασματικές παρατηρήσεις του Simon. Σύμφωνα με αυτές:

α) το άρθρο 96 του βρετανικού προσχεδίου της σύμβασης για τον αφοπλισμό στο οποίο στηρίχθηκε η τουρκική αξίωση, δεν είχε καμία συνάφεια με τη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης, η οποία δεν περιείχε όρο για τον περιορισμό των στρατιωτικών δυνάμεων της Τουρκίας.

β) σε αντίθεση με τον τουρκικό ισχυρισμό, η Τουρκία δεν είχε καμία διεθνή υποχρέωση να αναλάβει δράση για τη διασφάλιση της ελεύθερης εισόδου των Στενών. Η μοναδική της υποχρέωση ήταν να μην παρακαλύει την είσοδο στα Στενά, εκτός της περίπτωσης των εχθρικών σκαφών.

16. Για τη συνεδρίαση της 23ης Μαΐου 1933 βλ. Conf. D / C. G. / P. V.62, Commission Générale, 23 mai 1933· Conf. D. / C. G. / 105, Genève, le 23 mai 1933, General Commission. Draft Convention submitted by the United Kingdom Delegation (Conf. D / 157). Part II - Section II - Material. Article 19. Draft resolution submitted by the Turkish delegation, στο ΔΙΑΥΕ/1933/A/18/9· ΔΙΑΥΕ/1933/A/18/9, αρ. πρωτ. 23382, Δενδραμής (Διευθυντής / Τμήμα Τύπου ΥΠΕΞ) προς Α΄ Πολιτική Δ/ση, 07/06/1933· ΔΙΑΥΕ/1933/A/18/3, Σημείωμα της Α΄ Πολιτικής Δ/σης του ΥΠΕΞ, Αθήνα, 01/06/1933. Βλ. επίσης Deluca, *Great Power*, 15-16· Söleyman Seydi, *The Turkish Straits and the Great Powers: from the Montreux Convention to the Early Cold War, 1936-1947* (Istanbul: The Isis Press, 2003), 36-37· Georges D. Watsamy, *La Convention des Détroits (Montreux 1936)* (Paris: Éditions A. Pedone, 1937), 81.

γ) η εγγύηση του άρθρου 18 της Σύμβασης των Στενών που παρασχέθηκε από τις Δυνάμεις στην Τουρκία ως αντιστάθμισμα της αποστρατιωτικοποίησης των Στενών και προκειμένου να διασφαλιστεί στρατιωτικά απέναντι σε μια αναίτια επίθεση, ήταν επαρκής και όχι «ακαδημαϊκή», όπως ισχυρίζονταν οι Τούρκοι.

δ) η αποδοχή της τουρκικής πρότασης για την αναθεώρηση της Σύμβασης της Λωζάννης θα ενθάρρυνε τη διατύπωση παρόμοιων αιτημάτων για την αναθεώρηση των υφιστάμενων Συνθηκών Ειρήνης και θα αποδυνάμωνε το μεταπολεμικό διεθνές σύστημα που ήταν δομημένο σε αυτές. Συγκεκριμένα, η Συνθήκη της Λωζάννης είχε ρυθμίσει όλα τα εκκρεμή ζητήματα της Τουρκίας και η τροποποίηση ενός εξ αυτών, όπως της Σύμβασης των Στενών, μόλις και μετά βίας δε θα προκαλούσε αντιδράσεις και για τις λοιπές διατάξεις της συνθήκης.

ε) η όποια δημοτικότητα που ίσως θα απολάμβανε η βρετανική κυβέρνηση στην Τουρκία, αν συναινούσε στην κατάργηση των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, πιθανόν θα ήταν πρόσκαιρη και μικρής αξίας. Στην πραγματικότητα μια συγκατάθεση του Λονδίνου θα ερμηνευόταν ως ένδειξη αδυναμίας, ενώ τα οφέλη της εφήμερης δημοτικότητας θα οδηγούσαν στην απώλεια σεβασμού προς τη Μεγάλη Βρετανία.

στ) επίσης, ο επικεφαλής της βρετανικής διπλωματίας υπέθετε ότι η Σοβιετική Ένωση κατηύθυνε παρασηκνιακά της ενέργειες της Τουρκίας για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Η κατάργηση επομένως των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών θα είχε ως αποτέλεσμα τη στενότερη προσέγγιση της Τουρκίας με τη Σοβιετική Ένωση και την ενδυνάμωση της στρατηγικής και στρατιωτικής θέσης των δύο κρατών στην Ανατολική Μεσόγειο, με αποτέλεσμα να τεθούν σε κίνδυνο τα βρετανικά αυτοκρατορικά συμφέροντα.

Το Foreign Office υποστήριζε ότι η βρετανική κυβέρνηση θα έπρεπε να αντισταθεί σθεναρά στις προτάσεις που συνεπάγονταν την τροποποίηση της Σύμβασης των Στενών. Σύμφωνα με τον Simon, μολονότι επί του παρόντος το ζήτημα μετατέθηκε χρονικά, η Τουρκία ήταν έτοιμη να επαναφέρει το αίτημά της ανά πάσα στιγμή. Σε αυτήν την περίπτωση, ήταν επιτακτική ανάγκη για τη Μεγάλη Βρετανία να αποσαφηνίσει τη στάση που θα υιοθετούσε. Ωστόσο, υπογράμμισε ο Simon, όσο το διαμέτρημα των ναυτικών όπλων παρέμενε απεριόριστο, το επιχείρημα της Τουρκίας για την κατάργηση του επίγειου βαρέος πυροβολικού και την εγκατάσταση παράκτιων αμυντικών όπλων στην περιοχή των Στενών δεν ήταν παράλογο, ίσως να κέρδιζε τη δημόσια συμπάθεια και, επομένως, δε θα μπορούσε να αγνοηθεί. Για αυτό τον λόγο, ο Simon θεωρούσε ότι, αν η Τουρκία επέμενε στην αξίωσή της, τότε θα έπρεπε να αξιο-

λογηθούν από την Επιτροπή για την Αυτοκρατορική Άμυνα όλα τα ακριβή δεδομένα και οι παράγοντες που την ωθούσαν στη θέση της αυτή και να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για την ικανοποίηση της αξίωσής της.¹⁷

Συμπεράσματα

Οι επικρατούσες διεθνείς συνθήκες το 1933 οδήγησαν τη Μεγάλη Βρετανία να κρίνει ως ανεπιθύμητη μια μεταβολή του καθεστώτος των Στενών. Μια σειρά παραγόντων, όπως η άνοδος του Αδόλφου Χίτλερ στην εξουσία στις 30 Ιανουαρίου 1933, ο μυστικός επανεξοπλισμός των ηττημένων κρατών, οι επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης του 1929, η αδυναμία της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ) να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά πολεμικές κρίσεις (όπως η σινοϊαπωνική) και η συνακόλουθη αποχώρηση της Ιαπωνίας από την ΚτΕ στις 27 Μαρτίου 1933, μετέβαλλαν το διεθνές περιβάλλον καλλιεργώντας κλίμα δυσπιστίας μεταξύ των κρατών.¹⁸ Λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση στον ευρωπαϊκό χώρο, η Μεγάλη Βρετανία ήταν έτοιμη να προβεί σε παραχωρήσεις στο ζήτημα του επανεξοπλισμού στις ηττημένες κατά τον «Μεγάλο Πόλεμο» χώρες. Δεν ήταν όμως πρόθυμη να δεσμευτεί στο ζήτημα της αναθεώρησης των συνθηκών. Η βρετανική κυβέρνηση αντιλαμβανόταν ότι η επαναστρατιωτικοποίηση της ζώνης των Στενών θα χρησιμοποιείτο καταρχάς από την αναθεωρητική Γερμανία του Χίτλερ ως πρόσχημα για την επαναστρατιωτικοποίηση της ζώνης του Ρήνου. Συνεπώς, από πολιτική οπτική, η βρετανική κυβέρνηση ήταν κατηγορηματικά αντίθετη στην αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών.¹⁹

Όσον αφορά στην Ελλάδα, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις θεωρούνταν ότι διέπονταν από πνεύμα ειλικρινούς φιλίας και επιθυμία στενής συνεργασίας για τη διατήρηση της ισορροπίας και του εδαφικού status quo στη Βαλκανική Χερσόνησο. Αυτή η φιλία ή η κοινότητα συμφερόντων καθόριζε τη στάση της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας στο ζήτημα των Στενών, πάντα βέβαια στο πλαίσιο των διεθνών εξελίξεων. Ως εκ τούτου, τον Μάρτιο του 1933, η Ελλάδα υποσχέθηκε να διατηρήσει μια θέση εγκάρδιας ουδετερότητας, προβλέποντας σωστά ότι οι επιδιώξεις της Άγκυρας να μεταβάλει το καθεστώς των Στενών θα συναντούσαν την άρνηση της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας. Αντίθετα, λίγους μήνες αργότερα (τον Αύγουστο), η κυβέρνηση Τσαλδάρη αρνήθηκε να συμμετάσχει σε ένα Σύμφω-

17. BDF/A/II/B/33/37, Rendel (Foreign Office) to Admiralty, 26/06/1933.

18. Μανόλης Κούμας, *Μικρά Κράτη, Συλλογική Ασφάλεια, Κοινωνία των Εθνών: Η Ελλάδα και το Ζήτημα του Αποπλισμού, 1919-1934* (Λευκωσία: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου, 2012), 227.

19. Zhivkova, *Anglo-Turkish*, 25.

νο για τη Μαύρη Θάλασσα, το οποίο αποσκοπούσε σαφώς στην τροποποίηση της Σύμβασης των Στενών, διότι αφενός οι συνθήκες δεν είχαν ωριμάσει προς αυτή την κατεύθυνση, αφετέρου το Σύμφωνο απέκλειε τη συμμετοχή των Μεγάλων Δυνάμεων.²⁰

Πηγές

I) Αδημοσίευτες

ΔΙΑΥΕ: Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών
FO 371: Foreign Office, General Correspondance, Political
CAB 53: Cabinet Office, Committee of Imperial Defence: Chiefs of
Staffs Committee: Minutes and Memoranda

II) Δημοσιευμένες

Υπουργείο Εξωτερικών (Ειδική Νομική Υπηρεσία / Τμήμα Διεθνών Συμβάσεων), *Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου και 24 Ιουλίου 1923*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1992

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print: Part II, Series B, Volume 33. University Publications of America, 1997

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Κούμας, Μανόλης. *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και το Ζήτημα της Ασφάλειας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη 1933-1936*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2010

- *Μικρά Κράτη, Συλλογική Ασφάλεια, Κοινωνία των Εθνών: Η Ελλάδα και το Ζήτημα του Αφοπλισμού, 1919-1934*. Λευκωσία: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου, 2012

Τούντα-Φεργάδη, Αρετή. *Η Εξωτερική Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005

20. Για το Σύμφωνο του Ευξείνου Πόντου βλ. Dontas, *Greece and Turkey*, 92-93

Ξενόγλωσση

Deluca, Anthony R. *Great Power Rivalry at the Turkish Straits: The Montreux Conference and Convention of 1936*. New York: East European Monographs, Number LXXVII, 1981

Dontas, Domna. *Greece and Turkey: The regime of the Straits, Lemnos and Samothrace*. Athens: G. C. Eleftheroudakis S. A., 1987

Howard, Harry N. *Turkey, the Straits and U. S. Policy*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1974

Macfie, A. L. *The Straits Question 1908-36*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1993

Seydi, Süleyman. *The Turkish Straits and the Great Powers: from the Montreux Convention to the Early Cold War, 1936-1947*. Istanbul: The Isis Press, 2003

Zhivkova, Ludmila. *Anglo-Turkish Relations 1933-1939*. London: Secker & Warburg, 1976

Warsamy, Georges D. *La Convention des Dtroits (Montreux 1936)*. Paris: Éditions A. Pedone, 1937

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Δημήτρης Τσάμος είναι κάτοχος Διδακτορικού Διπλώματος στη Διπλωματική Ιστορία από το Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Έχει πραγματοποιήσει μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Θράκης («Σπουδές ΝΑ Ευρώπης») και έχει λάβει το πτυχίο του από το τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Συμμετείχε ως υπότροφος στο ερευνητικό έργο «Υποστήριξη ερευνητών με έμφαση στους νέους ερευνητές - κύκλος Β» (2019-2021, τίτλος έργου: «Ο Ρόλος και η Σημασία των Δωδεκανήσων στο στρατηγικό σχεδιασμό της Βρετανίας και της Ιταλίας κατά την περίοδο 1935-1939»). Τα κύρια ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζουν στην εξέταση της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μεσόγειο και στα Βαλκάνια, στην ελληνική και τουρκική εξωτερική πολιτική.

"Ο ρόλος του ατομικού
δρώντα στις διεθνείς
διαπραγματεύσεις
Συγκριτική μελέτη
Ελευθερίου Βενιζέλου
και Ismet Pasha στη
συνδιάσκεψη της Λωζάννης"

του Ταγματάρχη (ΑΣ) Μπάρμπα Στέργιου,
Σπουδαστή της 20ης Εκπ. Σειράς της ΑΔΙΣΠΟ

«Από τας μικράς Δυνάμεις δεν είναι δυνατόν να αναμένη κανείς ότι ημπορούν να αναπτύξουν την ιδίαν βαρύτητα επιβολής όπως αι Μεγάλοι [εις μίαν διεθνή Διάσκεψιν]. Εις το άτομον του εκπροσώπου των απόκειται να κάμη αισθητήν την ιδικήν του προσωπικότητα και να κερδίση επιρροήν ασχέτως προς το μέγεθος της χώρας την οποίαν εκπροσωπεί, μίαν επιρροήν η οποία θα είναι ανάλογος προς την ιδικήν του βαρύτητα. Υπάρχει ασφαλώς ο τρόπος διά τον εκπρόσωπον μιας χώρας όπως κατορθώση και επιβληθή [εις το περιβάλλον μίας Διασκέψεως]».

Ιδιωτική συνομιλία του Ελ. Βενιζέλου
με τον Άγγλο συγγραφέα C. B. Chester¹

Εισαγωγή

Από τις απαρχές του κράτους το σημαντικότερο μέσο άσκησης πολιτικής μεταξύ των κρατών σε περιόδους ειρήνης, είναι και -στο ορατό μέλλον τουλάχιστον- θα συνεχίσει να είναι η διπλωματία.

1. Στεφάνου, Στέφανος. Ελευθερίου Βενιζέλου. Πολιτικά Υποθήκαι. Τομ.Β. Αθήνα: Ρόδη, 1969, 152.

Μολονότι σήμερα μοιάζει να κυριαρχεί η αντίληψη ότι η χρήση ισχύος μπορεί να υποκαταστήσει τη διπλωματία και τη διαπραγμάτευση, ο τερματισμός των εχθροπραξιών μας υπενθυμίζει ότι μόνο στο διπλωματικό τραπέζι μπορούν να κεφαλαιοποιηθούν όσα κατακτήθηκαν στο πεδίο της μάχης, επιβεβαιώνοντας τα πρωτεία της πολιτικής. Άλλωστε, όπως και ο Κλαούζεβιτς αναφέρει, «ο πόλεμος είναι η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα».²

Ως διπλωματία ορίζεται ο διάλογος μεταξύ κρατών και αποτελεί συνεκτικό υλικό και αναγκαία συνθήκη λειτουργίας του διεθνούς συστήματος. Ο Sir Harold Nicolson (1886-1968), πιθανότατα ο γνωστότερος μελετητής των διπλωματικών δραστηριοτήτων, διαχωρίζει τη διπλωματία σε δύο ξεχωριστές λειτουργίες: τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής (πολιτικής γραμμής) και τις διαπραγματεύσεις.³

Ο Θουκυδίδης, «πατέρας» του Κλασικού Ρεαλισμού, αναφέρθηκε έμμεσα στην έννοια των διαπραγματεύσεων μέσα από τον περίφημο διάλογο των Αθηναίων με τους Μηλίους το 416 π.Χ.. Ο Lall ορίζει τη διεθνή διαπραγμάτευση ως «ένα μηχανισμό μέσω του οποίου μία διεθνής διαμάχη ή μία κατάσταση αντιμετωπίζεται με ειρηνικά μέσα, πέρα από τις νομικές διαδικασίες ή τα νομικά μέσα».⁴ Ως αμοιβαία επιζήτηση ειρηνικής λύσης σε μία σύγκρουση συμφερόντων, σηματοδοτεί την αποτροπή μίας μονομερούς λύσης επιβεβλημένης με τη δύναμη.⁵ Οι διαπραγματεύσεις ολοκληρώνονται όταν τα μέρη βρίσκουν μία λύση που είναι προτιμότερη τόσο από τη συνέχιση της σύγκρουσης όσο και από τη συνέχιση της διαπραγμάτευσης.⁶

Ο Ατομικός Δρών σε μια Διεθνή Διαπραγμάτευση

Ο απεσταλμένος ενός κράτους που θα αναλάβει τη διπλωματική εκπροσώπησή του σε μία συνδιάσκεψη πρέπει να συγκεντρώνει ορισμένα χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον Nicolson βάση της διαπραγμάτευσης αποτελεί η εξασφάλιση της ηθικής επιρροής. Η επιρροή αυτή μπορεί να εξασφαλιστεί εφ' όσον ο ατομικός δρών συγκεντρώνει, ιδανικά, συγκεκριμένες διπλω-

2. Clausewitz, Carl Maria. On War. (μετάφραση στην αγγλική γλώσσα J.J.Graham). Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited, 1997, 58.

3. Κουλουμπής, Θεόδωρος. Διεθνείς Σχέσεις. Εξουσία και Δικαιοσύνη. Αθήνα: Παπαζήση, 1995, 203.

4. Lall, Arthur. Modern International Negotiation: Principles and Practice. New York: Columbia University Press, 1996, 5.

5. Σπυρόπουλος, Γεώργιος. Διεθνείς Σχέσεις. Ρεαλιστική Προσέγγιση. Θεωρία και Πράξη. Βάρη Αττικής: Ποιότητα, 2010, 154.

6. Zartman, William, «What i Want to Know About Negotiation», International Negotiation, Ιανουάριος 2002: 5-15, 7.

ματικές αρετές: ειλικρίνεια, ακρίβεια, ηρεμία, καλή διάθεση (χαρακτήρας), υπομονή, σεμνότητα και αφοσίωση.⁷ Οι Zartman και Berman υποστηρίζουν ότι οι διαπραγματευτές πρέπει να είναι εξοικειωμένοι με την ουσιαστική φύση του θέματος προκειμένου να κάνουν την εμπειρία τους πιο πολύτιμη για τη διαδικασία της διαπραγμάτευσης. Με άλλα λόγια, η εμπειρία δεν είναι αρκετή.⁸ Σημαντικά εχέγγυα της επιτυχίας του ατομικού δρώντα αποτελούν η ορθολογική σκέψη, ο ρεαλισμός, η ταχύτητα προσαρμογής της διαπραγματευτικής του τακτικής, η μετριοφροσύνη και η φήμη του στη διεθνή σκηνή.⁹ Επίσης, η ευγένεια, η αποφασιστικότητα, η πρωτοβουλία, η δυνατότητα να ξεχωρίζει τα πρωτεύοντα από τα δευτερεύοντα θέματα¹⁰ καθώς και η ικανότητά του να αναγνωρίζει ποιο είναι το καλύτερο και ποιο το δυσμενέστερο εναλλακτικό του σχέδιο, σε περίπτωση μη συμφωνίας.¹¹ Η στρατηγική του καθορίζεται από το ενδιαφέρον που επιδεικνύει τόσο για τα συμφέροντα της πλευράς που εκπροσωπεί, όσο και γι' αυτά της άλλης πλευράς. (Εικόνα 1) Επίσης, σημαντικό ρόλο παίζει η στάση της κοινής γνώμης και η διεθνοπολιτική περιρρέουσα ατμόσφαιρα.

Από την άλλη πλευρά, το χειρότερο είδος ενός ατομικού δρώντα κατά τις διαπραγματεύσεις είναι αυτός που διακατέχεται από φανατισμό και παρουσιάζει δυσκολία προσαρμογής στις απαιτήσεις της διαπραγμάτευσης, καθηλώνοντας τη

Εικόνα 1: Μοντέλο Διπλού Ενδιαφέροντος Κατά Dean Pruitt & Jeffrey Ruben (1994).¹² [Πηγή: Lewicki, Roy, David Saunders & Jonh Minton. Η Φύση των Διαπραγματεύσεων. (μετάφραση Κλαίρη Παπαμιχαήλ, επιμέλεια Θέμις Μινόγλου). Αθήνα: Κριτική, 2004, 49].

7. Nicolson, Sir Harold. *Diplomacy*. London: Oxford University Press, 1939, 104.
 8. Irarorri, Alexandra G. «Negotiation in International Relations». Ιανουάριος 2011 https://www.researchgate.net/publication/28172906_Negotiation_in_International_Relations (πρόσβαση στις 03 Μαρτίου 2023).
 9. Στην ουσία, «η φήμη προηγείται του δρώντα» προκαθορίζοντας το ρόλο και τον πιθανό αντίκτυπο του στη διαπραγμάτευση. (Κουλουμπής. Διεθνείς Σχέσεις. Εξουσία και Δικαιοσύνη, 207).
 10. Le Poole, Samfrits. *Οδηγός Επιτυχημένων Διαπραγματεύσεων*. (μετάφραση Ανδρέας Σοκοδήμος, επιμέλεια Ευαγγελία Χατζηευστρατίου). Αθήνα: Λιβάνη, 1994, 19-23.
 11. Στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρονται ως BATNA (Best Alternative To a Negotiated Agreement) και WATNA (Worst Alternative To a Negotiated Agreement) αντίστοιχα. (Lewicki, Roy, Bruce Barry & David Saunders. *Essentials of Negotiation*. 6th Ed. New York: McGraw-Hill Education, 2016, 32).
 12. Ο συμβιβασμός δεν συμπεριλαμβάνεται στο υπόψη μοντέλο, προστίθεται, όμως, από πολλούς μελετητές, ως μία έγκυρη στρατηγική επίλυσης διαφορών.

σκέψη του σε δογματικές δοξασίες και στερεότυπα από το παρελθόν. Αρνητικά χαρακτηριστικά αποτελούν, επίσης, η αλαζονεία, η επιθετικότητα, η έλλειψη ηθικών φραγμών, η ανειλικρίνεια, τα ζητήματα υγείας και τα ψυχολογικά προβλήματα.

Ένας σημαντικός παράγοντας που μπορεί να έχει τόσο εποικοδομητικό όσο και καταστροφικό αντίκτυπο στη διαπραγμάτευση είναι ο εγωισμός (το «εγώ») του ατομικού δρώντα. Το «εγώ» δεν αναφέρεται στη φροϋδική του έννοια, αλλά αφορά στην πολιτική έννοια: την αυτοεικόνα και το κύρος του διαπραγματευόμενου πολιτικού ή διπλωμάτη και, κατ' επέκταση, της χώρας του. Εάν το «εγώ» χρησιμοποιηθεί ως κίνητρο για επίτευξη λύσης εκεί που άλλοι αδυνατούν, ως επιβεβαίωση του σημαντικού τους ρόλου στη διαπραγμάτευση, τότε αυτό μπορεί να έχει περισσότερο θετικές παρά αρνητικές επιπτώσεις. Όλα εξαρτώνται από τα κίνητρα των ηγετών.¹³ Αντιθέτως, εάν οι προσωπικές προτιμήσεις και τα συναισθήματα του διαπραγματευτή υπερισχύουν των συμφερόντων των ενδιαφερομένων μερών και των εκπροσώπων τους, τότε αναφερόμαστε σε «εγωισμό», με το «εγώ» του να αποτελεί εμπόδιο στην αποτελεσματική εκπροσώπηση των συμφερόντων.¹⁴

Η Συνδιάσκεψη της Λωζάννης

Η συνδιάσκεψη της Λωζάννης (Νοέμβριος 1922 - Ιούλιος 1923) ήταν μία πολύμηνη διεθνής διαπραγμάτευση που πραγματοποιήθηκε στην ομώνυμη πόλη της Ελβετίας, μεταξύ των νικητών του Α΄ ΠΠ και της Τουρκίας. Με πλήρη δικαιώματα συμμετείχαν το Ην. Βασίλειο, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ιαπωνία, η Ελλάδα, η Γιουγκοσλαβία, η Ρουμανία και η Τουρκία.¹⁵ Επίσης, κλήθηκε να συμμετάσχει η Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών για το θέμα των Στενών (Βοσπόρου - Ελλησπόντου), καθώς και η Βουλγαρία για τα θέματα των Στενών και της Θράκης. Οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής συμμετείχαν με παρατηρητές.

13. Το «εγώ» του διαπραγματευτή αποδίδεται με τον όρο «egotiation». Όσο πιο ισχυρός είναι ο ατομικός δρων, τόσο μεγαλύτερο είναι το «εγώ» του και τόσο μεγαλύτερη είναι η επίδραση της κατάστασης του «εγώ» του στη διαπραγματευτική διαδικασία. (Vukonic, Sinisa και Paul Meerts. «Reputation and Egotiation: The Impact of Self-Image on the Negotiator» στο *Emotion in Group Decision and Negotiation* της Bilyana Martinovsky (επιμέλεια), 73-99. Dordrecht: Springer, 2015, 97).

14. Meerts, Paul. *Egotiation: Ego as a Factor in International Negotiation Processes*. Luxembourg: Pinpoint Network Newsletter, 2010, 28-29.

15. Στη συνδιάσκεψη συμμετείχαν και χώρες μόνο στις συνεδριάσεις εκείνες που οι πρόεδροι των επιτροπών θα έκριναν απαραίτητη την παρουσία τους. Αυτές ήταν το Βέλγιο, η Πολωνία, η Δανία, η Νορβηγία, η Σουηδία, η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Αλβανία.

Εικόνα 2: Η Ελληνική¹⁷ και η Τουρκική Αντιπροσωπεία στη Λωζάννη (Καθημερινή. «100 χρόνια Κ: Ιστορικά πρωτοσέλιδα - 1923: Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης». 12 Φεβρουαρίου 2019. <https://www.kathimerini.gr/society/1009566/100-chronia-k-istorika-protoselida-1923-i-yprografi-tis-synthikis-tis-lozannis/> (πρόσβαση στις 11 Μαρτίου 2023).

Επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος με υπόλοιπους πληρεξουσίου, μεταξύ άλλων, τους: Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, Αλέξανδρο Μαζαράκη και Δημήτριο Κακλαμάνο. Οι Ismet Pasha (επικεφαλής), Riza Nur Bey και Hasan Bey αποτελούσαν τους σημαντικότερους εκπροσώπους της τουρκικής αντιπροσωπείας.¹⁶ (Εικόνα 2)

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης

Ο Βενιζέλος ήταν πολιτικός εγνωσμένης αξίας στα ευρωπαϊκά σαλόνια, πολύ πριν τη Λωζάννη. Διέθετε διπλωματική εμπειρία, αλλά και γνωριμίες σε διεθνές επίπεδο, ώστε να κρίνεται ότι μπορεί να διαχειρισθεί,

το δυνατόν καλύτερα, την ελληνική καταστροφή στη Μικρά Ασία. Όπως ορισμένοι μελετητές υποστήριξαν αργότερα, ο Βενιζέλος ήταν στην πραγματικότητα εξοπλισμένος με όλες τις διπλωματικές δεξιότητες για να μετατρέψει τη στρατιωτική ήττα σε διπλωματική νίκη κερδίζοντας και την επιστροφή του στην ελληνική πολιτική ζωή.¹⁸ Όταν εισήλθε στην αίθουσα της συνδιάσκεψης ο Βενιζέλος, όλοι οι παριστάμενοι αισθάνθηκαν ρίγη θαυμασμού για το παρελθόν του, συμπάθειας και οίκτου για το παρόν. Όταν έφθασαν οι Poincare και

16. Υπουργός Εξωτερικών, Βουλευτής Σινώπης και Υπουργός Οικονομικών αντίστοιχα. (Αλαμάνη κ.α. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ. Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978, 262).

17. Διακρίνονται καθιστοί στην πρώτη σειρά από αριστερά οι: Δημήτριος Κακλαμάνος, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ανδρέας Μιχαλακόπουλος και Αλέξανδρος Μαζαράκης.

18. Yildirim, Onur. Diplomacy and Displacement Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934. New York: Taylor & Francis Group, 2006, 32.

19. Ο Γάλλος Πρωθυπουργός και ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών (Πρόεδρος της Συνδιάσκεψης).

Curzon¹⁹ συνομίλησαν επιδεικτικά φιλικότατα μαζί του και φέρθηκαν στον ηττημένο όπως φέρονται στους νικητές. Οι παριστάμενοι αισθάνθηκαν ότι στη Λωζάννη βρισκόταν ένας Έλληνας ικανός να ομιλεί προς τους Ευρωπαίους ηγέτες ως ίσος προς ίσο.²⁰

Η αγωνία του Βενιζέλου για την τύχη της Ελλάδας, η συντριβή της ψυχολογίας του και η τραγικότητα του προσώπου του ήταν εμφανή προ ενάρξεως της συνδιάσκεψης. Η Λωζάννη και η ελληνική εκπροσώπηση εκεί ήταν εξ ορισμού δύσκολη υπόθεση. Ο απαιτητικός, ο διεκδικητικός Βενιζέλος των Σεβρών όφειλε να μεταμορφωθεί σε συνετό και μετριοπαθή, να μετατρέψει το δράμα σε αξιοπρεπή ανακωχή. Έτσι, για τα ζητήματα μείζονος σημασίας²¹ για τη χώρα ο Βενιζέλος είχε καταστρώσει λεπτομερώς το σχέδιο του πάνω σε ρεαλιστική βάση. Κινούταν γενικά με γεφυροποιητικό τρόπο και επιχειρούσε να μειώσει τον όποιο αρνητικό διαπραγματευτικό χώρο με τον Τούρκο ομόλογό του.²² Βλέποντας ότι οι συμμαχικές δυνάμεις διάκειντο με θετική διάθεση προς τους Τούρκους σε πολλά ζητήματα, ζήτησε από την επαναστατική κυβέρνηση στην Αθήνα, να προβεί ταχέως στην ανασυγκρότηση του στρατού, προκειμένου να τον χρησιμοποιήσει ως διαπραγματευτικό πλεονέκτημα.²³ Αμέσως μετά την ανασυγκρότηση του στρατού, η πολιτική του έγινε πιο αυστηρή και η διάθεσή του μεταβλήθηκε προς το καλύτερο. Όταν εκπρόσωπος Μεγάλης Δύναμης τον επισκέφθηκε στο ξενοδοχείο για να διαμαρτυρηθεί για τη συγκέντρωση του ελληνικού στρατού στη περιοχή του Έβρου, εξοργίσθηκε και οι φωνές του ακούστηκαν σε όλο το κτίριο. Απάντησε στον ξένο αντιπρόσωπο ότι *«αντί να του κάνουν παρατηρήσεις θα έπρεπε να τον ευχαριστήσουν γιατί η μικρή Ελλάδα έσωξε το γόητρο των συμμάχων, οι οποίοι επί εβδομάδες διαπραγματεύονται με τους Τούρκους ως ηττημένοι, δεχόμενοι συνεχώς ραπίσματα»*.²⁴

Η αποφασιστικότητά του δοκιμάστηκε στο θέμα της υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών. Επί μέρες κρίση συνείδησης τον κατέβαλε λόγω της τεράστιας σημασίας του θέματος, που θα άλλαζε οριστικά τη μοίρα του

20. Θεοτοκάς, Μιχαήλ. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εις την Συνδιάσκεψιν της Λωζάννης (1922-1923). Αθήνα: Αετός, 1946, 6.

21. Σε αυτά περιλαμβάνονται τα θέματα της Θράκης, των νησιών του Αν. Αιγαίου, της έδρας του Οικ. Πατριαρχείου και αυτό της επιδιωκόμενης πολεμικής αποζημίωσης εκ μέρους της Τουρκίας.

22. Για παράδειγμα στο θέμα της Θράκης. Ομοίως, απέφυγε τη σύγκρουση με τον Ιταλό αντιπρόσωπο μη εγείροντας θέμα Δωδεκανήσων, βάσει του Συμφώνου Βενιζέλου - Τιτόνι (29 Ιουλίου 1919).

23. Αυτή συντελέστηκε από τον Δεκέμβριο 1922 έως τον Απρίλιο 1923 από τον Στρατηγό Θεόδωρο Πάγκαλο [Στρατιά Έβρου δυνάμει 100.000 ανδρών (9 Μεραρχίες Πεζικού και 1 Ιππικού)].

24. Θεοτοκάς. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εις την Συνδιάσκεψιν της Λωζάννης (1922-1923), 7-8.

Ελληνισμού. Τελικά, συνεκτιμώντας τη διαμορφωθείσα κατάσταση αποφάσισε να δεχτεί την ανταλλαγή των πληθυσμών, παρά τις αναμενόμενες αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας, μη φοβούμενος το προσωπικό κόστος. Η αποφασιστικότητά του αυτή ήταν εμφανής και απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση. Μετά τη συμφωνία για ανταλλαγή των πληθυσμών διεμήνυσε στην Αθήνα ότι τυχόν διαφωνία της θα τον οδηγούσε σε παραίτηση από τη θέση του εκπροσώπου της χώρας στη συνδιάσκεψη.²⁵

Όπως ανέφερε και ο Πρόεδρος της συνδιάσκεψης, Curzon, μεγάλο προτέρημά του ήταν η ευστροφία, η γοητεία του λόγου του και η δυνατότητα πειθούς του.²⁶ Η συνάντησή του με τον Ismet Pasha στο δωμάτιο του τελευταίου και η απειλή προέλασης του ελληνικού στρατού στην Αν. Θράκη ήταν καταλυτικά γεγονότα ως προς την επίτευξη συμφωνίας για τη μη καταβολή αποζημιώσεων στην Τουρκία. Σε αυτό συνετέλεσε και η επιρροή του Βενιζέλου στο Σέρβο πρέσβη Γιοβάνοβιτς και η δήλωση εκείνου ότι, σε περίπτωση νέου πολέμου, η Γιουγκοσλαβία θα στήριζε την Ελλάδα.²⁷ Επίσης, η απόκρυψη εκ μέρους του Γάλλου αντιπροσώπου, M. Pelle, του τελεσίγραφου του Πρωθυπουργού του, που διεμήνυε ότι η Γαλλία θα απαγορεύσει την είσοδο των ελληνικών δυνάμεων στη Θράκη, είναι ενδεικτικό παράδειγμα της προσωπικής επιρροής του Βενιζέλου.

Ο Ismet Pasha στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης

Ο Ismet Pasha επιλέχθηκε από τον Mustafa Kemal ως επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας στη Λωζάννη, παρόλο που ήταν άπειρος διπλωματικά. Ο ίδιος αναγνωρίζοντας αυτό φέρεται να δήλωσε αργότερα σε Βρετανό δημοσιογράφο: «είχαν στείλει εμένα, έναν στρατιώτη να παλέψει έναν *Bismarck*, έναν από τους μεγαλύτερους πολιτικούς άνδρες σας».²⁸

Ο Ismet Pasha διακρινόταν ως προσωπικότητα για την ιδιαίτερη επιμονή του· θα ρωτούσε πολλές φορές τα ίδια πράγματα ξανά και ξανά. Επαναλαμβάνοντας τις ίδιες ερωτήσεις σε κάποιες περιπτώσεις, ναι μεν κούραζε και εκνεύριζε τους ομολόγους του, αλλά ο ίδιος κατάφερνε κατ' αυτόν τον

25. Σε αυτό το σημείο ενδεχομένως θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο Βενιζέλος εμφάνισε το «εγώ» του, χωρίς όμως αυτό τελικά να οδηγήσει σε αρνητική εξέλιξη τη διαπραγμάτευση.

26. Κακλαμάνος, Δημήτριος. «Ελευθέριος Βενιζέλος (Ο Ήρωας)» στο Ελευθέριος Βενιζέλος της Ευαγγελίας Παππά (επιμέλεια), 1-44. Αθήνα: Εταιρία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, 2001, 16.

27. Ο Βενιζέλος είχε εξασφαλίσει, προ ενάρξεως της συνδιάσκεψης, τη φιλική στάση της Γιουγκοσλαβίας, προσφέροντάς της ζώνη ελεύθερου εμπορίου στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης.

28. Ενωώντας τον Λόρδο Curzon. (Pasley, Kaye Suzanne. *The Collapse of British Imperialism in Turkey*. Starkville: Mississippi State University. Department of History, 1998, 323).

τρόπο να λαμβάνει καινούριες πληροφορίες επί της ουσίας των ζητημάτων. Επίσης, επικαλούμενος βαρεία βαρηκοΐα, κέρδιζε συχνά χρόνο στις εκεί συζητήσεις, προετοιμάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο καλύτερα τις απαντήσεις του. Γενικά, ο Τούρκος επικεφαλής εμφάνιζε σεμνή συμπεριφορά, ειλικρίνεια, υπομονή, πραότητα και ευγένεια.

Οι Τούρκοι αντιλαμβάνονταν εαυτούς ως νικητές του 1922 και όχι ως ηττημένους του 1918 και με αυτή την αντίληψη προσήλθαν στη Λωζάννη. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι όταν ο Ismet Pasha έμαθε ότι, πλέον του Ελβετού προέδρου, θα μιλήσει και ο Curzon στην έναρξη της συνδιάσκεψης, απαίτησε να λάβει και εκείνος το λόγο. Το παραπάνω αποτελεί ένα παράδειγμα για το πώς οι διαφορετικές αντιλήψεις των ατομικών δρώντων σχετικά με τη δυναμική των κρατών μπορούν να δημιουργήσουν ενδεχομένως παρενέργειες στην πορεία μίας διεθνούς διαπραγμάτευσης. Άλλωστε, η τουρκική αντιπροσωπεία γνώριζε ότι σε όλη τη διάρκεια του Εθνικού Αγώνα τους είχαν αντίπαλο την Αγγλία, στην οποία στηριζόταν το καθεστώς του σουλτάνου. Με τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ιαπωνία και τους λοιπούς συμμετέχοντες θεωρούσε ότι θα συμφωνούσε εύκολα.

Κατά τη διαπραγμάτευση ο Ismet Pasha εφάρμοσε την τακτική του «ζητάω περισσότερα για να εξασφαλίσω αυτά που πραγματικά θέλω». Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η περίπτωση της Θράκης (ζήτησε δημοψήφισμα για την τύχη του δυτικού τμήματος), όπως και το θέμα των νησιών του Αν. Αιγαίου (ζήτησε την παραχώρηση της Ίμβρου, Τενέδου και Σαμοθράκης, ενώ για τα υπόλοιπα πρότεινε τη πλήρη αποστρατικοποίηση τους και την εγκαθίδρυση καθεστώτος αυτονομίας, ως εγγύηση «ουδέτερης και ανεξάρτητης πολιτικής τους ύπαρξης»²⁹).

Ένα παράδειγμα του πως ο ατομικός δρων μπορεί να επηρεάσει την πορεία μίας διεθνούς διαπραγμάτευσης είναι και η ξαφνική απαίτηση των Τούρκων για αποχώρηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου από την Κωνσταντινούπολη. Ο Riza Nur Bey πήρε την πρωτοβουλία, χωρίς να το γνωρίζει ο επικεφαλής του, θέτοντας ξαφνικά ζήτημα Πατριαρχείου στην υποεπιτροπή για την ανταλλαγή των πληθυσμών - μία πρωτοβουλία η οποία θα επηρέαζε δραματικά τις εκεί διαπραγματεύσεις.³⁰

29. Αλαμάνη κ.α. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, 266.

30. Η θέση αυτή υιοθετήθηκε τελικά από την τουρκική πλευρά στις 16 Δεκεμβρίου 1922. (Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace. London: His Majesty's Stationery Office, 1923, 211).

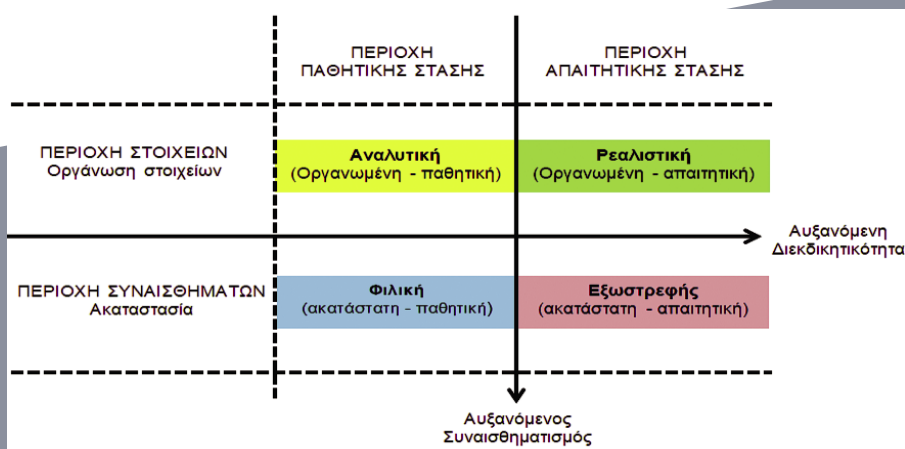
Η επιλογή του εκπροσώπου σε μία διεθνή διαπραγμάτευση είναι καθοριστική. Η εμπειρία, η εκπαίδευση, η ψυχολογική επιβάρυνσή του, το «εγώ» του, η δυνατότητα προσαρμογής, η συνέπεια, η φήμη του, είναι παράγοντες που πρέπει να συνεκτιμώνται προ της επιλογής του, καθώς θα επηρεάσουν τις αποφάσεις που θα κληθεί να λάβει κατά τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης. Επίσης, η ικανότητά του να εντοπίζει τα βαθύτερα συμφέροντα, πίσω από τις εκπεφρασμένες θέσεις του ομολόγου του, αποτελεί μία πολύ σπουδαία ικανότητα, όπως και η δική του ικανότητα να γοητεύει τους συνομιλητές του. Η επίδειξη φιλικότητας και η διαπροσωπική επικοινωνία με τους ομολόγους του μπορούν να δημιουργήσουν κλίμα εμπιστοσύνης, συνεισφέροντας στην επιτυχία των διαπραγματεύσεων.

Κατά τη συνδιάσκεψη της Λωζάννης ο Βενιζέλος υπήρξε μεταξύ των 3-4 ηγετών που άσκησαν την μεγαλύτερη επιρροή. Το γεγονός ότι ο Βενιζέλος είχε ζήσει για μεγάλα χρονικά διαστήματα στο εξωτερικό, επέδρασε θετικά στην επικοινωνία σε διαπροσωπικό επίπεδο με κάποιους ομολόγους του, Άλλωστε ο Βενιζέλος ήταν ικανότατος στο να «χτίζει σχέσεις». Η κίνηση-έκπληξη της επίσκεψής του στο δωμάτιο του Ismet Pasha, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα.

Η ικανότητα του Βενιζέλου να αντιλαμβάνεται εκείνους τους παράγοντες που δημιουργούν διαπραγματευτικό πλεονέκτημα, τον ώθησε να ενθαρρύνει την ανασυγκρότηση του ελληνικού στρατού, γεγονός που, με την ταυτόχρονη εύστοχη χρήση αντεπιχειρημάτων και ιστορικών παραδειγμάτων, εξασφάλισε τη Δυτ. Θράκη, την αποφυγή καταβολής πολεμικής αποζημιώσεως, καθώς και την παραμονή του Οικ. Πατριαρχείου στην έδρα του. Επίσης, η με ρεαλισμό κατανόηση της θέσης των Μεγάλων Δυνάμεων για απροθυμία ανάληψης νέας στρατιωτικής δράσης εναντίον της Τουρκίας, η μετριοπάθεια και η ψυχραιμία του, τον οδήγησαν σε συμβιβαστικές προτάσεις. Η ευελιξία που επέδεικνε κατά τις διαπραγματεύσεις, υπερνικώντας τη συναισθηματική φόρτιση της ήττας στη Μικρά Ασία, του επέτρεπαν να προσαρμόζεται σε προτάσεις που, αν και επώδυνες, ήταν ενδεχομένως αναπόφευκτες, όπως η οριστική απώλεια Ίμβρου και Τενέδου και η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών.³¹

31. Για την υποχρεωτική μετακίνηση των πληθυσμών είναι χαρακτηριστικό ότι και οι δύο πλευρές απέδιδαν στην άλλη την πατρότητα της ιδέας, πριν τελικά την αποδώσουν στον επίτροπο της ΚτΕ Dr Nansen (Yildirim, *Diplomacy and Displacement Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934*, 40), καταδεικνύοντας την ανάγκη προστασίας του «εγώ» τους.

Αντίστοιχα, η ευγένεια και η πραότητα του Ismet διευκόλυναν τη διαπραγμάτευση. Παρά την απουσία διαπραγματευτικής εμπειρίας, η ρεαλιστική στάση για αμοιβαίες υποχωρήσεις συνετέλεσε αποφασιστικά στην ευόδωση των διαδικασιών. Αν και νικητής στο μέτωπο της Μικράς Ασίας, αντιλήφθηκε γρήγορα ότι τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων απαιτούσαν μία πιο ήπια στάση απέναντι τους. Όπως και ο Βενιζέλος, ο Τούρκος επικεφαλής αντιλαμβάνονταν ότι η υποχώρηση σε κάποιο ζήτημα μπορεί να είναι επωφελέστερη αντί μίας επιθετικής διεκδίκησης, αν και στην αρχή επέδειξε μαξιμαλιστικές τάσεις. Η επιμονή του σε λεπτομέρειες των υπό διαπραγμάτευση ζητημάτων τον κατατάσσει στις «αναλυτικές» προσωπικότητες, με πολλά στοιχεία του να ανήκουν στις αντίστοιχες «φιλικές». ³² (Εικόνα 3)

Εικόνα 3: Σχήματα Προσωπικότητας Διαπραγματευόμενων Κατά Roger Dawson (1994) (Πηγή: Georges, Patrick, Αλεξάνδρα Ευθυμιάδου και Δημήτρης Τσίτος, Τέχνη και Τεχνική των Διαπραγματεύσεων. Β' Έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, 71-73).

Όσον αφορά στις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις, θα πρέπει να τονιστεί ότι η συμμετοχή των στελεχών σε διεθνείς αποστολές και σε θέσεις του εξωτερικού συνεπάγεται ότι ενδεχομένως θα κληθούν να υποστηρίξουν και να προασπίσουν τις εθνικές θέσεις. Θα πρέπει να είναι ικανοί ώστε να ανταπεξέλθουν και να διαπραγματεύονται τα υπό συζήτηση θέματα με οξυδέρκεια και γνώση των τεχνικών της διαπραγμάτευσης, ιδιαίτερα αν η διαπραγμάτευση αφορά στην επίλυση συγκρούσεων και στη διαχείριση κρίσεων. Κατόπιν των παραπάνω, προτείνεται: α) η ένταξη αντικειμένων που αφορούν στην τέχνη της διαπραγμάτευσης στις Σχολές των Κλάδων των ΕΔ, ξεκινώντας ακόμη και από τις παραγωγικές Σχολές αυτών, β) η διοργάνωση συνεδρίων, ημερίδων, σεμιναρίων, προς όφελος του συνόλου του προσωπικού των ΕΔ, γ) η συνερ-

32. Τα ίδια ισχύουν, όσον αφορά στην προσωπικότητα και για τον Βενιζέλο.

γασία με ακαδημαϊκά ιδρύματα της χώρας για συμμετοχή σε προγράμματα εκπαίδευσης στο υπόψη αντικείμενο και δ) η συμμετοχή στελεχών στα αντίστοιχα προγράμματα του Ευρωπαϊκού Κολεγίου Ασφάλειας και Άμυνας (European Security and Defence College).

Η διαπραγμάτευση κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης της Λωζάννης ήταν μία μακρά και επίπονη διαδικασία για όλους τους συμμετέχοντες. Το διακύβευμα ήταν εξαιρετικά σημαντικό. Άλλωστε, με την υπογραφή της ολοκληρώθηκε ο κύκλος των Συνθηκών Ειρήνης των δυνάμεων της Entente με τις ηττημένες Κεντρικές Δυνάμεις του Α΄ ΠΠ.³³

Το έργο της ελληνικής αντιπροσωπείας στη συνδιάσκεψη ήταν έργο δύσκολο, αξιόλογο και, περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο, αποτέλεσμα ρεαλιστικής σκέψης, παρά το έντονο συναισθηματικό στοιχείο που ήταν παρόν μέχρι και την υπογραφή της Συνθήκης.³⁴ Ομοίως και για την τουρκική αντιπροσωπεία. Την υπογραφή της ακολούθησε ένα αίσθημα ανακούφισης από τους λαούς. (Εικόνα 4)

Οι δύο ατομικοί δρώντες από ελληνικής και τουρκικής πλευράς αντίστοιχα, συνετέλεσαν αποφασιστικά με τη στάση τους στην επίτευξη της συμφωνίας, πράγμα που επιβεβαιώνει το σημαντικό ρόλο του ατομικού δρώντα στις διεθνείς διαπραγματεύσεις. Μπορεί να λεχθεί ότι η Συνθήκη της Λωζάννης για τις δύο χώρες δεν υπήρξε απλώς μια έντιμη ειρήνη, αλλά η καλύτερη δυνατή.

Εικόνα 4: Η Στιγμή της Υπογραφής της Συνθήκης Από Βενιζέλο και Ismet Pasha (Πηγή: Καθημερινή. «100 χρόνια Κ: Ιστορικά πρωτοσέλιδα - 1923: Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης». 12 Φεβρουαρίου 2019.

<https://www.kathimerini.gr/society/1009566/100-chronia-k-istorika-protoselida-1923-i-ypografi-tis-synthikis-tis-lozannis/> (πρόσβαση στις 11 Μαρτίου 2023).

33. Οι λοιπές Συνθήκες Ειρήνης των νικητών του Α΄ ΠΠ ήταν: των Βερσαλλιών (28 Ιουνίου 1919) με τη Γερμανία, του Αγίου Γερμανού (10 Σεπτεμβρίου 1919) και του Τραϊανού (4 Ιουνίου 1920) με την Αυστρία και την Ουγγαρία αντίστοιχα (ως διαδόχων της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων) και του Νεϊγύ (27 Νοεμβρίου 1919) με τη Βουλγαρία.

34. «Την ημέρα της υπογραφής της συνθήκης ο Βενιζέλος ήταν κατηφής. Τη στιγμή της υπογραφής ένα δάκρυ κύλησε και αναφώνησε: Τετέλεσται!» [Κακλαμάνος, «Ελευθέριος Βενιζέλος (Ο Ήρωας)», 43]. Η «Μεγάλη Ιδέα» ήταν και επισήμως νεκρή.

Βιβλιογραφία

Αλαμάνη, Έφη, Κωνσταντίνος Βεργόπουλος, Αθανάσιος Βερεμής, Ιωάννης Γιαννουλόπουλος, Αλέξανδρος Δεσποτόπουλος, Αλέξης Δημαράς, Κωνσταντίνος Δημαράς, Πασχάλης Κιτρομηλίδης, Ιωάννης Κολιόπουλος, Γεώργιος Λεονταρίτης, Σπυρίδων Λουκάτος, Κυριακή Μαμώνη, Παναγιώτης Μούχλας, Νικόλαος Οικονόμου, Κρίστα Παναγιωτοπούλου, Νικόλαος Πετσάλης, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος και Τώνης Σπητέρης. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ. Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως το 1941*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978.

Clausewitz, Carl Maria. *On War*. (μετάφραση στην αγγλική γλώσσα J.J.Graham). Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited, 1997.

Georges, Patrick, Αλεξάνδρα Ευθυμιάδου και Δημήτρης Τσίτος. *Τέχνη και Τεχνική των Διαπραγματεύσεων*. Β' Έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998.

Θεοτοκάς, Μιχαήλ. *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εις την Συνδιάσκεψιν της Λωζάννης (1922-1923)*. Αθήνα: Αετός, 1946.

Iragorri, Alexandra G. «Negotiation in International Relations». Ιανουάριος 2011. https://www.researchgate.net/publication/28172906_Negotiation_in_International_Relations (πρόσβαση στις 03 Μαρτίου 2023).

Καθημερινή. «100 χρόνια Κ: Ιστορικά πρωτοσέλιδα - 1923: Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης». 12 Φεβρουαρίου 2019. <https://www.kathimerini.gr/society/1009566/100-chronia-k-istorika-protoselida-1923-iyrografi-tis-synthikis-tis-lozannis/> (πρόσβαση στις 11 Μαρτίου 2023).

Κακλαμάνος, Δημήτριος. «Ελευθέριος Βενιζέλος (Ο Ήρωας)» στο *Ελευθέριος Βενιζέλος της Ευαγγελίας Παππά* (επιμέλεια), 1-44. Αθήνα: Εταιρία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, 2001.

Κουλουμπής, Θεόδωρος. *Διεθνείς Σχέσεις. Εξουσία και Δικαιοσύνη*. Αθήνα: Παπαζήση, 1995.

Lall, Arthur. *Modern International Negotiation: Principles and Practice*. New York: Columbia University Press, 1996.

Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace. London: His Majesty's Stationery Office, 1923.

Lewicki, Roy, David Saunders & Jonh Minton. *Η Φύση των Διαπραγματεύσεων*. (μετάφραση Κλαίρη Παπαμιχαήλ, επιμέλεια Θέμις Μινόγλου). Αθήνα: Κριτική, 2004.

Lewicki, Roy, Bruce Barry & David Saunders. *Essentials of Negotiation*. 6th Edition. New York: McGraw-Hill Education, 2016.

Le Poole, Samfrits. *Οδηγός Επιτυχημένων Διαπραγματεύσεων*. (μετάφραση Ανδρέας Σοκοδήμος, επιμέλεια Ευαγγελία Χατζηευστρατίου). Αθήνα: Λιβάνη, 1994.

Meerts, Paul. *Egotiation: Ego as a Factor in International Negotiation Processes*. Luxemburg: Pinpoint Network Newsletter, 2010.

Nicolson, Sir Harold. *Diplomacy*. London: Oxford University Press, 1939.

Pasley, Kaye Suzanne. *The Collapse of British Imperialism in Turkey*. Starkville: Mississippi State University. Department of History, 1998.

Σπυρόπουλος, Γεώργιος. *Διεθνείς Σχέσεις. Ρεαλιστική Προσέγγιση. Θεωρία και Πράξη*. Βάρη Αττικής: Ποιότητα, 2010.

Στεφάνου, Στέφανος. *Ελευθερίου Βενιζέλου. Πολιτικά Υποθήκαι*. Τομ.Β. Αθήνα: Ρόδη, 1969.

Vukovic, Sinisa και Paul Meerts. «Reputation and Egotiation: The Impact of Self-Image on the Negotiator» στο *Emotion in Group Decision and Negotiation της Bilyana Martinovsky* (επιμέλεια), 73-99. Dordrecht: Springer, 2015.

Yildirim, Onur. *Diplomacy and Displacement Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922–1934*. New York: Taylor & Francis Group, 2006.

Zartman, William, «What i Want to Know About Negotiation», *International Negotiation*, Ιανουάριος 2002: 5-15.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Τχης (ΑΣ) Μπάρμπας Στέργιος του Ευαγγέλου γεννήθηκε στη Λάρισα το 1982. Εισήλθε στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων το 2000 και ονομάστηκε Ανθυπολοχαγός το 2004. Το 2007 αποφοίτησε από το Σχολείο Αρχικής Εκπαίδευσης Χειριστών Ε/Π και του απονεμήθηκαν οι πτέρυγες του ιπταμένου. Το 2008 μετεκπαιδεύτηκε στο ΕΕ/Π ΑΗ-64Α [Aviators Qualification Course (AQC)] της Αμερικάνικης Εθνοφρουράς στην Tucson, Arizona των Η.Π.Α. Το 2021 αποφοίτησε με «ΑΡΙΣΤΑ» ως 1ος μεταξύ 121 συσπουδαστών του της 4ης ΕΣ της Σχολής Πολέμου Στρατού Ξηράς. Έχει υπηρετήσει κατά σειρά στη Δ' ΜΚ, στο 1ο ΤΕΑΣ, στην 1η ΤΑΞΑΣ και στο 1ο ΤΕΕΠ. Το διάστημα Αύγουστος 2019 - Αύγουστος 2020 υπηρέτησε στο 1ο ΤΥΑΔ με τα καθήκοντα του Υδκτη ενώ το διάστημα Αύγουστος 2020 - Φεβρουάριος 2021 και Αύγουστος 2021 - Αύγουστος 2022 με τα καθήκοντα του Υδκτη στο 1ο ΤΕΕΠ. Το έτος 2016 εισήχθη κατόπιν κατατακτηρίων εξετάσεων στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών (ΔΕΣ) της Σχολής Κοινωνικών, Ανθρωπιστικών Επιστημών και Τεχνών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας απ' όπου αποφοίτησε το έτος 2020, με βαθμό 8,92 «ΑΡΙΣΤΑ» ως 1ος μεταξύ 53 συσπουδαστών του. Ομιλεί την αγγλική και την ιταλική γλώσσα. Έχει συμπληρώσει πάνω από 1.500 ώρες πτήσης, εκ των οποίων 1.000 με Επιθετικά Ελικόπτερα ΑΡΑΧΗ, είναι Κυβερνήτης - Εκπαιδευτής - Εξεταστής Πτήσεων Ε/Π ΝΗ-300C, UH-1H HUEY και ΕΕ/Π ΑΗ-64Α ΑΡΑΧΗ, Αρχηγός Σειράς Ε/Π και είναι απόφοιτος του Σχολείου Ασφαλείας Πτήσεων και Εδάφους της Πολεμικής Αεροπορίας. Κατέχει όλα τα προβλεπόμενα για τον βαθμό του μετάλλια και διαμνημονεύσεις και είναι έγγαμος με ένα υιό 7 ετών.

"Η υψηλή στρατηγική της Ελλάδος αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου"

*του Αντιπλοίαρχου ΠΝ Δημήτριου Πατσάκα,
Εκπαιδευτή της ΑΔΙΣΠΟ*

Εισαγωγή

Ο Μεσοπόλεμος είναι μία χαρακτηριστική περίοδος στην ιστορία μεταξύ των δύο Παγκοσμίων πολέμων οι οποίοι συντάρραξαν τον κόσμο και χάραξαν τα σύνορα των χωρών μέχρι τα τέλη του προηγούμενου αιώνα. Η περίοδος αυτή των είκοσι ετών χαρακτηρίστηκε από μία έκδηλη ανασφάλεια και καχυποψία μεταξύ των κρατών, καθώς η Συνθήκη των Βερσαλλιών που υπογράφηκε από τους νικητές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου¹ και επιβλήθηκε στους ηττημένους, επί της ουσίας δεν εφαρμόστηκε στην πράξη αφήνοντας ανοικτά όλα τα αμφιλεγόμενα μέτωπα που χώριζαν τις δύο εμπόλεμες παρατάξεις (Συνθήκη των Βερσαλλιών 1919). Όχι άδικα και δικαιωμένος από την ιστορία, ένας από τους πρωταγωνιστές του πολέμου, ο αρχιστράτηγος της Γαλλίας Φερντινάντ Φος τόνισε μετά την υπογραφή της Συνθήκης "αυτό δεν είναι ειρήνη αλλά μία εικοσαετής ανακωχή" (Kissinger 1994, 281). Για την

1. Το πέρας του Α' Παγκοσμίου Πολέμου σηματοδοτεί τη διάλυση τριών αυτοκρατοριών της Οθωμανικής, της Ρωσικής και της Αυστροουγγαρική (Μαρκεζίνης 2010, 394)

Ελλάδα η περίοδος της ειρήνης καθυστερεί μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης², στις 24 Ιουλίου του 1923 μετά το πέρας της εκστρατείας στη Μικρά Ασία, όπου ο Ελληνισμός γνωρίζει μία από τις μεγαλύτερες καταστροφές στην ιστορία του. Οι τραγικές συνέπειες αυτού του εγχειρήματος, το οποίο αρχικά έγινε με την παρότρυνση των μεγάλων δυνάμεων της εποχής³ σημαδεύουν τη χώρα για το υπόλοιπο του 20ου αιώνα, καθώς απαιτείται αρκετός χρόνος για την επούλωση των πληγών του δράματος που εξελίχθηκε στις ακτές της Μικράς Ασίας πριν από εκατό χρόνια. Σημειώνεται ότι περίπου ενάμιση εκατομμύριο Έλληνες έφυγαν από τις πατρογονικές εστίες τις Ανατολίας, της Βουλγαρίας και της Ρωσίας και ήρθαν στη ρημαγμένη Ελληνική ηπειρωτική επικράτεια (Πίνακας 1) (Κωνσταντίνος Βλάσσης-Καθημερινή 2021).

<i>State</i>	<i>Territory in square miles 1914</i>	<i>Territory in square miles 1923</i>	<i>Population in thousands 1914</i>	<i>Population in thousands 1923</i>
Bulgaria	43,305	39,841	4,753	4,910
Greece	41,933	50,146	4,363	5,537
Rumania	53,489	122,282	7,516	17,594
Turkey	1,950,000	296,107	34,740	13,357
Yugoslavia	33,891	96,134	4,548	12,017

(Πίνακας 1)
(Κωνσταντίνος Βλάσσης-Καθημερινή 2021)

Η Συνθήκη της Λωζάννης καθορίζει τα σύνορα του νέου Τουρκικού κράτους⁴, ενώ για την Ελλάδα αποτελεί ορόσημο για την οριοθέτηση των ορίων της, καθώς παραμένουν τα ίδια μέχρι και σήμερα (Μελετόπουλος 1992). Επιπλέον, θέτει πέρας στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας που χρησιμοποιήθηκε ως άρμα για την απελευθέρωση όλων των Ελληνόφωνων περιοχών στη Βαλκανική χερσόνησο και στη Μικρά Ασία (Stavrianos 2000, 591). Μετά το τέλος των εχθροπραξιών, η Ελλάδα έχει διπλασιαστεί σε μέγεθος προσαρτώντας τη Μακεδονία, την Ήπειρο, τη Δυτική Θράκη και τα νησιά του Αιγαίου πλην των Δωδεκανήσων, τα οποία προσαρτώνται μετά το πέρας του Β' Παγκόσμιου Πολέμου (Εικόνα 1) (Enikos.gr 2017).

2. Σημειώνεται ότι η Απόφαση για την «Δίκη των Έξι» που κατηγορήθηκαν για την αποτυχία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία εκδόθηκε κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης της Λωζάννης (Σιούσιουρας 2003, 32-38).

3. Η Μεγάλη Βρετανία υποστήριξε την αποστολή των Ελληνικών στρατευμάτων στην Μικρά Ασία στο Συμβούλιο του Παρισιού καθώς εξυπηρετούσε τους δικούς της στόχους και αναχαίτιζε τους αντίστοιχους Ιταλικούς στην περιοχή (Λούβη 2013, 101).

4. Ανατρέποντας το καθεστώς που καθορίζονταν νωρίτερα με τη Συνθήκη των Σεβρών (Συρίγος 2014, 65)

Λόγω των συνεχών συρράξεων για σχεδόν δέκα χρόνια, στον ελληνικό λαό, όπως και σε όλους τους Ευρωπαίους, τα σημάδια της εξουθένωσης είναι εμφανή και όλες οι χώρες, όπως είναι φυσικό, επιζητούν μία περίοδο ειρηνικής διαβίωσης και ανασυγκρότησης. Όμως, η οικονομική κατάσταση της Ευρώπης ευρίσκεται στη χειρότερη θέση λόγω των υπερβολικών πολεμικών εξόδων (Το Βήμα 2014).

(Εικόνα 1) (enikos.gr 2017)

Επιπλέον, η οικονομική κρίση του 1929 επιδεινώνει ακόμα περισσότερο την ήδη προβληματική εικόνα (James Ciment 2013, 832). Τα μίση μεταξύ των εθνοτήτων δεν καταλαγιάζουν, παρά τους εξοντωτικούς πολέμους, λόγω της αποτυχίας των ηγετών των μεγάλων δυνάμεων να σταθούν στο ύψος των περιστάσεων κατά τη διάρκεια των συνομιλιών, με αποτέλεσμα την εμφάνιση ακραίων ηγεσιών με αποκορύφωμα αυτή του Χίτλερ στη Γερμανία το 1933 (Ferro 1993, 448-450). Επίσης, η Οκτωβριανή επανάσταση στη Ρωσία⁵ προκαλεί αναταράξεις σε όλη την ήπειρο καθώς ο κίνδυνος εξάπλωσης του φαινομένου αποτελεί εφιάλτη για όλες τις κυβερνήσεις. Τέλος, στην Ελλάδα, ο Εθνικός Διχασμός⁶ αποτελεί τη βασική πληγή της χώρας που τη χώρισε σε δύο μισητά μεταξύ τους στρατόπεδα: τους Βενιζελικούς και τους Αντιβενιζελικούς.

5. Η κατάληψη της εξουσίας από τους Μποσεβίκους μεταξύ τον Οκτώβριο (Ανδρέας Παππάς-Καθημερινή 2017) και Νοέμβριο του 1917 σηματοδοτεί την πολιτική αλλαγή στη Ρωσία προξενώντας αλληπάλληλες εξελίξεις και κοινωνικές αναταραχές σε όλη την υφήλιο.
6. Ο Εθνικός Διχασμός κορυφώθηκε με το 1916 -17 μεταξύ του Βενιζέλου και του Βασιλιά Κωνσταντίνου και την εγκατάσταση προσωρινής κυβέρνησης από το πρώτο στη Θεσσαλονίκη λόγω των διαφορετικών προθέσεων του καθένα απέναντι στους συμμάχους της χώρας. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή καταδικάστηκαν έξι μέλη της κυβέρνησης. Ο Βενιζέλος αντιτάχθηκε στην καταδίκη εις θάνατον αλλά δεν προσπάτησε σοβαρά για τη ματαίωση της εκτέλεσης (Mazaouer 2002, 41)

Συνεπώς, η γενική κατάσταση τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό χαρακτηρίζεται ως εκρηκτική από εθνικής, οικονομικής, κοινωνικής και διπλωματικής σκοπιάς. Οι Ελληνικές κυβερνήσεις δεν έχουν την πολυτέλεια του χρόνου για την επίλυση των προβλημάτων, τα οποία διογκώνονται συνεχώς, εντείνοντας τις προκλήσεις σε όλα τα πεδία. Αξίζει να αναφερθεί ότι υπάρχουν πολλές φωνές στο δημόσιο βίο της χώρας που επισημαίνουν την ομοιότητα του Μεσοπολέμου με τη υπάρχουσα κατάσταση, όπως αυτή διαμορφώθηκε στην Ευρώπη από την οικονομική κρίση του 2008 έως σήμερα. (Κολλάτος Γιάννης - Το Βήμα 2014)

Στο παρόν άρθρο, επιχειρείται μια σύντομη ανάλυση της υψηλής στρατηγικής που ακολούθησε η Ελλάδα κατά την έκρυθμη περίοδο του μεσοπολέμου που ξεκίνησε ουσιαστικά για τη χώρα μας με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, έχοντας ανοικτά όλα τα μέτωπα στο εσωτερικό και το εξωτερικό περιβάλλον. Αρχικά, παρουσιάζεται ο ορισμός της υψηλής στρατηγικής και εν συνεχεία αναλύονται οι παράγοντες πάνω στους οποίους στηρίζεται η διαμόρφωση της, έχοντας ως επιδίωξη το βέλτιστο αποτέλεσμα για το κράτος.

Υψηλή Στρατηγική

Σύμφωνα με τον καθηγητή Κολιόπουλο “Στρατηγική είναι η σύζευξη μέσων και σκοπών υπό το πρίσμα πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης. Με άλλα λόγια, η στρατηγική συνίσταται στο τρίπτυχο «μέσα - σκοποί - αντίπαλος»” (Κολιόπουλος 2008, 44). Σχετικά με την υψηλή στρατηγική, ο καθηγητής τονίζει ότι “όταν χρησιμοποιούνται όλα τα μέσα ενός κράτους (στρατιωτικά, διπλωματικά, οικονομικά κτλ) για την επίτευξη των πολιτικών αντικειμενικών σκοπών ενόψει πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης τότε μιλάμε για την υψηλή στρατηγική”. Στο ίδιο πνεύμα, ο Στρατηγός Παναγιώτης Μαυρόπουλος ορίζει την Υψηλή Στρατηγική ως «την έννοια της ενορχήστρωσης των παραγόντων ισχύος του κράτους για την επίτευξη των πολιτικών του σκοπών, στα πλαίσια μιας ενδεχόμενης ή σε εξέλιξη αντιπαράθεσης μεταξύ δύο ή περισσότερων πολιτικών οντοτήτων» (Μαυρόπουλος 2012, 140).

Τονίζεται ότι η επιτυχημένη στρατηγική δεν αποτελεί μία απλή μαθηματική πράξη των μέσων, των σκοπών και της ανάλυσης του αντιπάλου⁷, αλλά απαιτείται τέχνη και φαντασία για την εύρυθμη συνύπαρξη των συντελεστών

7. Σήμερα το συγκεκριμένο μοντέλο δέχεται μεγάλες επικρίσεις στις ΗΠΑ λόγω του αποτελέσματος του πολέμου στο Αφγανιστάν καθώς οι Συμμαχικές Δυνάμεις στηριζόμενες σε αυτό το μοντέλο απέτυχαν στη χάραξη μίας σταθερής και ενιαίας στρατηγικής λόγω έλλειψης φαντασίας και μεταφράζοντας λανθασμένα τη θεωρία με μία απλοϊκή προσέγγιση μαθηματικού τύπου (Jeffrey W. Meiser 2017)

ισχύος του κράτους, με σκοπό την έκλυση αυτών των δυνάμεων που θα διεγείρουν τη δημιουργία περαιτέρω πηγών ισχύος στην κατεύθυνση της επιδιωκόμενης τελικής κατάστασης. Οι χαρισματικοί ηγέτες έχοντας όραμα διαθέτουν την τέχνη για την κατανόηση του περιβάλλοντος και τη βέλτιστη χρήση των απαιτούμενων δυνάμεων με μαεστρία, πλάθοντας μία εξαιρετική χημεία μεταξύ τους, εκλύοντας ή και δημιουργώντας πολλαπλασιαστές ισχύος, όπως ήταν η χαρισματική μορφή του Ελευθέριου Βενιζέλου στην αρχή του προηγούμενου αιώνα.

Πηγές ισχύος - Συντελεστές Ισχύος

Πηγές ισχύος ενός κράτους που επηρεάζουν στη διαμόρφωση της υψηλής στρατηγικής ενός κράτους είναι η γεωγραφία, ο πληθυσμός, οι φυσικοί πόροι, η οικονομία, οι Ένοπλες Δυνάμεις, η τεχνολογία, η ηγεσία, το πολίτευμα, η ιστορία, ο πολιτισμός και οι πληροφορίες (Νταβούτογλου 2010, 48-86). Η βέλτιστη χρησιμοποίηση όλων αυτών των παραγόντων δημιουργεί πολλαπλασιαστές ισχύος για την επίτευξη των πολιτικών στόχων.

Σύμφωνα με τη Διεθνή βιβλιογραφία, οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούν τέσσερις τομείς δράσης ή όπως ονομάζονται διεθνώς συντελεστές ή εργαλεία ισχύος για την υπερίσχυση επί των αντιπάλων τους, βάσει του μοντέλου DIME (Diplomatic, Information, Military, Economy) (Joint Chief of Staff, United States Department of Defence 2018, vii). Στην περίπτωση της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου οι πιο σημαντικοί παράγοντες που επηρέασαν σε μέγιστο βαθμό την υψηλή στρατηγική της χώρας ήταν η έκρυθμη κατάσταση του πολιτεύματος καθ' όλη τη περίοδο, η αποκατάσταση του κύματος των προσφύγων, η δυσχερής οικονομική θέση της χώρας καθώς και οι σχέσεις της με τους γείτονες και με τους συμμάχους (Σβολόπουλος 2020, 175-191).

Πηγές ισχύος (παράγοντες) που καθόρισαν την Υψηλή Στρατηγική της Ελλάδος στο Μεσοπόλεμο αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης.

Πολίτευμα

Ο Εθνικός Διχασμός αποτέλεσε τον μεγαλύτερο κίνδυνο για το έθνος και αυτό επιβεβαιώθηκε χαρακτηριστικά τόσο κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου όταν η χώρα έφτασε στα πρόθυρα εμφυλίου πολέμου με τη Μικρασιατική εκστρατεία που κατέληξε σε καταστροφή όσο και κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, όπου οι κυβερνήσεις είτε με εκλογές είτε με στρα-

τιωτικά κινήματα εναλλάσσονται στην εξουσία προκαλώντας κάθε φορά κύμα κυνηγημένων του αντίπαλου στρατοπέδου. Όλοι οι τομείς του δημόσιου βίου χωρίστηκαν σε δύο στρατόπεδα στους Βενιζελικούς και τους Βασιλικούς (Αντιβενιζελικούς) και ιδιαίτερα το στράτευμα το οποίο εμπλέκεται ενεργά στα πολιτικά πράγματα της χώρας (Μαυρογορδάτος 2017). Η ηγετική μορφή του Βενιζέλου είναι καταλυτική στην εκπροσώπηση της χώρας στο εξωτερικό ακόμη και κατά τη διάρκεια των συνομιλιών για την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης καθώς ο Βενιζέλος αντιλαμβάνεται με εξαιρετικό τρόπο τις πολιτικές κινήσεις στο διεθνές στίβο ενώ στο εσωτερικό παλεύει έχοντας ένα συγκροτημένο πολιτικό σχέδιο για τη δημιουργία ενός σύγχρονου Ευρωπαϊκού κράτους (Το Βήμα 2017). Άλλωστε, χαίρει της αναγνώρισης όλων των ξένων πολιτικών ηγετών και ελίσσεται πάντοτε με τον βέλτιστο τρόπο προς όφελος των εθνικών συμφερόντων. Στο εσωτερικό όμως οι οπαδοί του Βασιλιά στο πρόσωπο του Βενιζέλου βλέπουν ένα μισητό αντίπαλο και απεργάζονται συνεχώς την πολιτική και φυσική του εξόντωση με κάθε τρόπο. Δεν είναι τυχαίο ότι έγιναν δύο δολοφονικές επιθέσεις εναντίον του⁸, (Το Βήμα 2019). Ταυτόχρονα, ο κομμουνισμός⁹ αποτελεί μία καινούρια πραγματικότητα η οποία προκαλεί πονοκέφαλο σε όλες τις κυβερνήσεις της περιόδου καθώς φοβούνται την κοινωνική και πολιτική αναταραχή που υποβόσκει πίσω από την ιδεολογία (Λιάκος 2016, 141).

Πληθυσμός

Οι διεθνείς συνθήκες,¹⁰ με αποκορύφωμα αυτή της Συνθήκης της Λωζάννης, που υπέγραψε η χώρα μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου προκάλεσαν ένα τεράστιο προσφυγικό κύμα προς την ηπειρωτική Ελλάδα (Πίνακας 1). Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού πιέζει άμεσα την κυβέρνηση και τις υπάρχουσες ελλειπείς υποδομές του μεταπολεμικού κράτους (Mazaouer 2002, 66-76). Έτσι, μέσα στο 1922 επείγει η σίτιση, η στέγαση και η εύρεση εργασίας όλου αυτού του πληθυσμού ενώ ταυτόχρονα οι αρρώστιες¹¹ θερίζουν τους νεότερους που μεταφέρθηκαν αθρόα προς την επαρχία και τα αστικά κέντρα. Τα σημεία αυτά αποτελούν κρίσιμους παράγοντες

---

8. Η πρώτη στο Παρίσι στις 30 Ιουλίου 1920 μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών και η δεύτερη στην Αθήνα στις 6 Ιουνίου 1933

9. Η Κομμουνιστική Διεθνής, η Κομintern, γεννήθηκε μέσα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο (Τα Νεά 2018)

10. Η Συνθήκη της Λωζάννης, η Συνθήκη του Νειγύ με τη Βουλγαρία και η πτώση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας λόγω της Οκτωβριανής Επανάστασης προκάλεσαν την μετακίνηση προς την Ελλάδα 1,5 εκατομμυρίου προσφύγων (Stavrianos 2000, 676).

11. Οι ελονοσία, ο τύφος και η φυματίωση θερίζουν τον Ελληνικό πληθυσμό με δείκτη θνησιμότητας 40 φορές μεγαλύτερο από τον αντίστοιχο Αμερικανικό πληθυσμό την ίδια περίοδο (Stavrianos 2000, 684)

για την ειρηνική συμβίωση των παλαιών με τους νέους κατοίκους καθώς σχεδόν ταυτόχρονα αρχίζουν οι πρώτες συγκρούσεις μεταξύ τους (Λιάκος 2016, 43-50). Η χώρα προερχόμενη από τις πολεμικές συρράξεις της προηγούμενης δεκαετίας υστερεί στην υποστήριξη των νεοφερμένων. Για το λόγο αυτό καταφεύγει σε επιπλέον δάνειο από το εξωτε-

Έτος	Σύνολο εσόδων	Σύνολο δαπανών	Έπίσημο ελλείμμα/ πλεόνασμα (2)-(3)	Τακτικά εσοδα (ΤΕ)	Λαμβάνον ελλείμμα/ πλεόνασμα (5)-(3)	Δημόσιο χρέος	Έξυπνη ρέγηση δημόσιου χρέους (ΕΔΧ)	ΕΔΧ/ ΤΕ (%)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1911	235	181	+ 54	138	-43	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1912	172	208	-36	127	-81	1.172	57	45
1913	300	262	+38	122	-140	1.217	μ.δ.	μ.δ.
1914	559	486	+73	221	-265	1.383	μ.δ.	μ.δ.
1915	438	386	+52	232	-154	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1916	314	238	+76	230	-8	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1917	443	317	+126	263	-54	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1918/19	1.251	1.446	-195	288	-1.158	2.432	μ.δ.	μ.δ.
1919/20	1.129	1.354	-225	562	-792	2.434	μ.δ.	μ.δ.
1920/21	1.654	1.683	-29	924	-759	4.553	μ.δ.	μ.δ.
1921/22	1.623	2.258	-635	1.287	-971	11.469	μ.δ.	μ.δ.
1922/23	5.158	3.383	+1.775	2.666	-717	12.594	μ.δ.	μ.δ.
1923/24	3.992	4.951	-959	3.299	-1.652	18.766	1.023	31
1924/25	5.757	5.510	+247	4.685	-825	29.482	1.302	28
1925/26	8.066	6.843	+1.223	5.668	-1.175	35.842	1.579	28
1926/27	9.440	8.690	+750	7.023	-1.667	38.029	2.925	42
1927/28	8.997	7.771	+1.226	8.807	+1.036	36.973	2.260	26
1928/29	10.552	9.450	+1.102	9.058	-392	38.038	3.688	41
1929/30	18.730 ¹	18.358	+372	9.242	(-9.116)	38.602	3.329	36
1930/31	11.394	11.176	+218	9.013	-2.163	41.310	3.300	37
1931/32	11.077	11.099	-22	8.552	-2.547	43.039	3.027	35
1932/33	9.144	9.117	+27	7.779	-1.338	43.161	1.898	24
1933/34	8.476	7.706	+770	8.147	+441	42.687	1.320	16
1934/35	9.237	8.746	+491	9.061	+315	44.985	1.484	16
1935/36	10.647	10.049	+598	10.232	+183	47.363	1.810	18
1936/37	13.214	12.683	+531	10.130	-2.553	49.630	1.859	18

(Πίνακας 1)

ρικό με εξοντωτικούς όρους¹² για την εποχή ενώ σχηματίζεται υπό τη στέγη της Κοινωνίας των Εθνών (Κ τ Ε) η Επιτροπή Αποκατάστασης των Προσφύγων (Εκδοτική Αθηνών 2000, 301). Επίσης, σημείο τριβής των κυβερνήσεων με τους πρόσφυγες αποτέλεσε ο καθορισμός των αποζημιώσεων για τις κληρονομίες που άφησαν πίσω τους, αφού έφυγαν κυνηγημένοι εγκαταλείποντας όλα τα υπάρχοντα τους (Σιούσιουρας 2003, 43). Οι πρόσφυγες θεωρώντας μη ικανοποιητική την πολιτική των κυβερνώντων, τους πίεζαν για την επίτευξη καλύτερων όρων. Πάντως αξίζει να σημειωθεί ότι είναι η πρώτη φορά από τη σύσταση του ελληνικού κράτους που επιτυγχάνεται τέτοια ομοιογένεια του ελληνικού πληθυσμού σύμφωνα με το Ελευθέριο Βενιζέλο¹³ χάρη του όρου της ανταλλαγής πληθυσμών που εφαρμόζεται για πρώτη φορά στην παγκόσμια ιστορία με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης.

Οικονομία

Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης δημιούργησε το αναγκαίο περιβάλλον για τη επαναλειτουργία του δημόσιου βίου της χώρας μέσα σε ειρηνικά πλαίσια εστιάζοντας κατά το δυνατόν στην εσωτερική λειτουργία του

12. Δάνειο με ονομαστικό κεφάλαιο 12.300.000 λιρών Αγγλίας, τιμή εκδόσεως 88%, ονομαστικό τόκο 7% και πραγματικό 8,6% (Πρώτο Θέμα 2019)

13. «Το σημερινόν (Ελληνικό κράτος) είναι καθαρός εθνικόν κράτος και μάλιστα τόσο ομοιογενές ώστε να είναι ίσως το πλέον ομοιογενές εθνικόν κράτος της σημερινής Ευρώπης» (Σιούσιουρας 2003, 43)

Έτος	Σύνολο εσόδων	Σύνολο δαπανών	Έπίσημο Ελλείμμα/ πλεόνασμα (2)-(3)	Τακτικά Εσοδα (TE)	Λαμβάνον Ελλείμμα/ πλεόνασμα (5)-(3)	Δημόσιο χρέος	Έξυπνη ρέτρη δημόσιου χρέους (ΕΔΧ)	ΕΔΧ/ TE (%)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1911	235	181	+54	138	-43	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1912	172	208	-36	127	-81	1.172	57	45
1913	300	262	+38	122	-140	1.217	μ.δ.	μ.δ.
1914	559	486	+73	221	-265	1.383	μ.δ.	μ.δ.
1915	438	386	+52	232	-154	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1916	314	238	+76	230	-8	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1917	443	317	+126	263	-54	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
1918/19	1.251	1.446	-195	288	-1.158	2.432	μ.δ.	μ.δ.
1919/20	1.129	1.354	-225	562	-792	2.434	μ.δ.	μ.δ.
1920/21	1.654	1.683	-29	924	-759	4.553	μ.δ.	μ.δ.
1921/22	1.623	2.258	-635	1.287	-971	11.469	μ.δ.	μ.δ.
1922/23	5.158	3.383	+1.775	2.666	-717	12.594	μ.δ.	μ.δ.
1923/24	3.992	4.951	-959	3.299	-1.652	18.766	1.023	31
1924/25	5.757	5.510	+247	4.685	-825	29.482	1.302	28
1925/26	8.066	6.843	+1.223	5.668	-1.175	35.842	1.579	28
1926/27	9.440	8.690	+750	7.023	-1.667	38.029	2.925	42
1927/28	8.997	7.771	+1.226	8.807	+1.036	36.973	2.260	26
1928/29	10.552	9.450	+1.102	9.058	-392	38.038	3.688	41
1929/30	18.730 ¹	18.358	+372	9.242	(-9.116)	38.602	3.329	36
1930/31	11.394	11.176	+218	9.013	-2.163	41.310	3.300	37
1931/32	11.077	11.099	-22	8.552	-2.547	43.039	3.027	35
1932/33	9.144	9.117	+27	7.779	-1.338	43.161	1.898	24
1933/34	8.476	7.706	+770	8.147	+441	42.687	1.320	16
1934/35	9.237	8.746	+491	9.061	+315	44.985	1.484	16
1935/36	10.647	10.049	+598	10.232	+183	47.363	1.810	18
1936/37	13.214	12.683	+531	10.130	-2.553	49.630	1.859	18

(Πίνακας 2)

κράτους και στην ανάπτυξη των απαιτούμενων υποδομών στοχεύοντας στην ευημερία των πολιτών. Η οικονομία, αναμφίβολα αποτελεί σημαντική πηγή ισχύος¹⁴ για την κατάσχεση οποιαδήποτε στρατηγικής. Αλλά, το εξωτερικό χρέος¹⁵ της χώρας (Πίνακας 2) όπως διαμορφώθηκε από τη συνεχή εμπλοκή στις εμπόλεμες συρράξεις των προηγούμενων ετών είναι τεράστιο και

πέραν των δυνατοτήτων της, με αποτέλεσμα τον περιορισμό σημαντικών κοινωνικών έργων για την καλύτερευση της ζωής των πολιτών και την ισχυροποίηση του στρατεύματος. Επι το πλείστον, οι δαπάνες στη δημόσια υγεία και στη εκπαίδευση είναι πενιχρές απέναντι στις πραγματικές ανάγκες αν και γίνονται αξιόπαινες προσπάθειες για την κατασκευή νέων νοσοκομείων και σχολείων σε όλη την επικράτεια (Stavrianos 2000, 680-684). Η αγροτική μεταρρύθμιση¹⁶ είναι προς τη σωστή κατεύθυνση καθώς δίνει τη δυνατότητα στο μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της επαρχίας να αποκτήσουν κλήρο όπως φαίνεται στον (Πίνακα 3)(σελ. 53) (Mazaouer 2002, 107-112). Η κατάσταση στην επαρχία εξομαλύνεται αλλά στα αστικά κέντρα το φαινόμενο γίνεται εντονότερο λόγω έλλειψης κατοικιών, εργασίας και κρίσιμων υποδομών (Εκδοτική Αθηνών 2000, 302). Επιπλέον, γίνεται μία προσπάθεια για την εκβιομηχάνιση της χώρας όπως φαίνεται στον (Πίνακα 4)(σελ. 54) και μπαίνουν οι βάσεις προς αυτήν την κατεύθυνση με τη δημιουργία των πρώτων επιχειρήσεων (Το Βήμα 2016). Άλλωστε, υπάρχουν άφθονα εργατικά χέρια με χαμηλά ημερομίσθια αλλά υπάρχει μεγάλη υστέρηση στην παραγωγικότητα τόσο στην επαρχία όσο και στις πόλεις λόγω της χαμηλής τεχνολογίας που χρησιμοποιείται τόσο

14. Η οικονομική ισχύς είναι η βάση για τη στρατιωτική ισχύς. «Ο Πόλεμος γίνεται λιγότερο με όπλα και περισσότερο με χρήματα» Σπαρτιάτης Βασιλιάς Αρχίδαμος 432 π.Χ (Κωνσταντίνος Κολιόπουλος 2021, 205).

15. Ενώ το 1914 ήταν 1,49 εκ. λίρες και 2,85 εκ φράγκα το 1926 ήταν 3,11 εκ. λίρες 22,75 εκ.Φράγκα 2,8 εκ. δολάρια και 4,1 εκ. Βελγικά Φράγκα (Εκδοτική Αθηνών 2000, 303).

στις καλλιέργειες όσο και στις βιομηχανίες (Stavrianos 2000, 676-679).

Η κατάσταση επιδεινώνεται ακόμη περισσότερο με τη διεθνή οικονομική κρίση της Μεγάλης Ύφεσης που ξεσπάει στις ΗΠΑ και η οποία σε μικρό χρονικό διάστημα απλώνεται σε όλη την υφήλιο και επηρεάζει αναπόφευκτα και την Ελλάδα (Καθημερινή 2022). Η χώρα αναγκάζεται να κηρύξει στάση πληρωμών το 1932 καθώς αδυνατεί να ανταπεξέλθει στο διεθνές ζήτημα της συναλλαγματικής ισοτιμίας λόγω του κανόνα του χρυσού¹⁷. Για ακόμα μία φορά το πολιτικό σύστημα υστερεί στη διαχείριση των κοινωνικών συγκρούσεων, οι οποίες ξεσπούν, με αποτέλεσμα η χώρα να οδηγείται προς ακόμη μία δικτατορία λόγω της εμφανούς ακυβερνησίας (Mazaouer 2002, 29-38).

Γεωγραφία-Εξωτερική Πολιτική

Γενικά, αποτελεί μία αυθύπαρκτη πηγή¹⁸ ισχύος και συγκεκριμένα για την Ελλάδα είναι άκρως σημαντική καθώς η στρατηγική θέση της, στο Νοτιοανατολικό Άκρο της Ευρώπης μεταξύ τριών ηπειρών και με άμεση πρόσβαση

16. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα ο αριθμός των ζώνων πολλαπλασιάζεται και η καλλιεργήσιμη γη αυξάνει (Mazaouer 2002, 113)

17. Η ειρωνεία είναι ότι όταν η Ελλάδα εγκατέλειψε τον χρυσό κανόνα και υποτίμησε τη Δραχμή τότε η οικονομία ανέκαμψε και η Τράπεζα της Ελλάδος διαχειρίστηκε την κατάσταση χωρίς καμία τραπεζική κρίση (Mazaouer 2002, 358).

18. Οι άνθρωποι δεν περπατάνε στον αέρα, η γεωγραφία στήνει το στρατηγικό σκηνικό. «Η Ρωσία είναι ζώο της ξηράς, οι βρετανοί είναι ζώα της θάλασσας» Ούιστον Τσόρτσιλ (Κωνσταντίνος Κολλιόπουλος 2021, 85)

Έτος	Καλλιεργούμενη επιφάνεια (χιλιάδες στρέμματα)		Δείκτες άγροτικής παραγωγής			
	Ελλάδα	Νέες Χώρες ¹ ώς % του συνόλου	Τιμές 1911 (1914=100)	Τιμές 1928 (1928=100)	Μή εξαγωγίμα γεωργικά προϊόντα ² (τιμές 1928)	Εξαγωγίμα γεωργικά προϊόντα ³ (τιμές 1928)
1911 ⁴	8.646	μ.δ.	(71)	—	—	—
1914 ⁵	13.366	32,2	100	μ.δ.	—	—
1915 ⁶	10.740	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	—	—
1916 ⁶	12.215	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	—	—
1917 ⁶	13.618	μ.δ.	78	μ.δ.	—	—
1918 ⁶	14.156	μ.δ.	86	μ.δ.	—	—
1919 ⁶	13.895	34,6	74	μ.δ.	—	—
1920 ⁶	13.193	31,8	74	μ.δ.	—	—
1921 ⁶	12.324	34,7	70	μ.δ.	—	—
1922	12.453	40,6	75	μ.δ.	—	—
1923	12.690	31,7	73	μ.δ.	—	—
1924	14.671	40,0	73	80	81	77
1925	14.655	41,3	88	90	85	95
1926	16.233	41,9	95	91	95	87
1927	15.201	44,5	89	90	88	92
1928	15.974	45,6	93	100	100	100
1929	15.446	48,4	89	97	92	102
1930	17.889	46,7	μ.δ.	100	98	100
1931	19.319	47,1	μ.δ.	93	105	80
1932	19.210	47,7	μ.δ.	120	141	100
1933	20.811	48,7	μ.δ.	141	178	103
1934	21.445	48,7	μ.δ.	137	168	107
1935	21.909	48,5	μ.δ.	137	163	110
1936	23.156	48,6	μ.δ.	125	147	103
1937	24.155	48,4	μ.δ.	179	219	138

μ.δ.: Μή διαθέσιμα.
¹ Νέες Χώρες: Μακεδονία, Δυτική Θράκη, Ήπειρος, Κρήτη, Νήσοι Αιγαίου.
² Μή εξαγωγίμα γεωργικά προϊόντα: δημητριακά, όσπρια, λαχανικά, βομβίδια, μέλλα βιομηχανικά φυτά, ελαιόλαδο (80% της συνολικής παραγωγής), ελιές (50% της συνολικής ισοδίας).
³ Εξαγωγίμα γεωργικά προϊόντα: καπνός, μούστος, σταρόλι, σταρίδα, ελαιόλαδο (20% της συνολικής παραγωγής), ελιές (50% της συνολικής ισοδίας).
⁴ Παλαιά Ελλάδα μόνο, χωρίς τη Θράκη.
⁵ Χωρίς τη Θράκη.
⁶ Χωρίς τη Θράκη και τη Μακεδονία.
⁷ Χωρίς τη Θράκη και τους νομούς Σερρών και Δράμας.
 Πηγή: Ύπουργείον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, *Ανναίρη Στατιστικῆς 1933*, Ἀθήνα 1934· Ύπουργείον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, *Ανναίρη Στατιστικῆς 1938*, Ἀθήνα 1939· Α. Βογιαζογλου, *Contribution à l'étude de l'économie rurale de la Grèce, Période 1931-1934*, Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, Οἰκονομικὴ Ἐπιθεώρησις 1935, Ἀθήνα 1940.

(Πίνακας 3)

Έτος	Ακαθάριστη παραγωγή			Καθαρή παραγωγή (χωρίς ηλεκτροπαραγωγή)
	Σε τιμές του 1930	Σε τιμές του 1930 (χωρίς ηλεκτροπαραγωγή)	Δείκτης ΛΟΣ	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1921	μ.δ.	62,1	60,3	60,4
1922	μ.δ.	65,5	69,4	64,0
1923	μ.δ.	64,6	62,7	66,0
1924	μ.δ.	75,9	80,7	83,4
1925	83,6	84,5	88,9	89,7
1926	81,9	83,4	84,6	86,1
1927	92,5	92,1	94,4	92,8
1928	100,0	100,0	100,0	100,0
1929	104,3	102,9	101,8	102,1
1930	109,5	103,2	105,3	104,4
1931	112,1	103,3	108,9	105,4
1932	107,8	97,7	102,7	100,6
1933	120,6	111,0	111,8	112,0
1934	138,5	128,1	127,5	133,5
1935	139,3	127,1	143,2	131,6
1936	149,6	134,9	141,7	138,9
1937	160,0	140,9	153,9	143,9
1938	171,6	148,3	168,1	148,5
1939	174,2	145,7	179,0	146,1

Π.Σ.: Μή διαθέσιμο.

Σημειώσεις: Οι δείκτες του Ανώτατου Οικονομικού Συμβουλίου, όπως αναγράφονται κάθε χρόνο το *Annuaire Statistique*, περιγράφονται ως δείκτες όγκου, αλλά δεν δίνονται πληροφορίες σχετικά με τη μέθοδο σύνταξής τους. Οι ύπολοιποι υπολογισμοί είναι δικοί μου· βασίζονται στα δεδομένα της παραγωγής περισσότερο από ογδόντα αγαθών, τα οποία δημοσιεύονταν ξεχωριστά στο *Annuaire Statistique*. Πρόσθετα στα δεδομένα του όγκου παραγωγής (1) είναι ο εκπολιτισμός των ναυπηγικών κατασκευών, τον οποίο συνήγαγε αποσπασματικά ως βραχυμιακή αξία αύξησης της οικονομικής δραστηριότητας σύμφωνα με τις αξιωματικές της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής προς τη γράννη· (2) για τα έτη 1921-1922 μία εκτίμηση της αξίας της βυροδεξιάς, η οποία βρίσκεται το Department of Overseas Trade, Report on Industrial and Economic Conditions in Greece to April 1922, Λονδίνο 1922, σ. 35. Τα στοιχεία σχετικά με την παραγωγή ηλεκτρισμού χρονολογούνται από το 1925. Η στήλη (5) βασίζεται στη στήλη (3); μεταφέρθη τα στοιχεία της ακαθάριστης παραγωγής για κάθε κλάδο σε εκατομμύρια δραχμής καθαράς παραγωγής με βάση τις πληροφορίες (σε ποίες αναφέρονται από το 1928) του Υπουργείου Έθνικής Οικονομίας, *Η Ελληνική Βιομηχανία*. Γράβει ο πάος οι αναλογίες μεταξύ καθαράς και ακαθάριστης παραγωγής σε κάθε κλάδο παρέμειναν αμετάβλητες για διάρκεια τη χρονολογική σειρά.
Πηγή: Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομική Έπιθεώρηση 1939*, Αθήνα 1940· Υπουργείο Έθνικής Οικονομίας, *Annuaire Statistique*, διάφορα έτη· Υπουργείο Έθνικής Οικονομίας, *Η Ελληνική βιομηχανία*, Αθήνα 1931.

(Πίνακας 4)

σε δύο κρίσιμα θαλάσσια στενά, της προσφέρει ισχυρά ερείσματα για την προώθηση των εθνικών συμφερόντων. Η εξωτερική πολιτική της χώρας στηρίζεται στη γεωγραφική θέση της (Μαυρόπουλος 2012, 143).

Στην περίοδο του μεσοπολέμου η εξωτερική πολιτική της χώρας βρίσκεται σε απόλυτη συνάρτηση με την εσωτερική κατάσταση καθώς οι τρεις προηγούμενες πηγές ισχύος που αναλύθηκαν παραπάνω την επηρεάζουν άμεσα και κατά μεγά-

λο βαθμό καθορίζουν τα βήματα της. Έτσι, η χώρα αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, η οποία πάγωνε τα σχέδια για την προσάρτηση της Βόρειας Ηπείρου, των Δωδεκανήσων και της Κύπρου στόχευε στην κατοχύρωση των εδαφικών κεκτημένων που προσαρτήθηκαν κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων (Εκδοτική Αθηνών 2000, 342-343).

Οι σχέσεις με τις Βαλκανικές χώρες, τη Σερβία, τη Βουλγαρία και την Τουρκία δεν βρίσκονται σε καλό σημείο για διαφορετικούς λόγους με την κάθε μία, ενώ η Ιταλία από την πρώτη στιγμή ξεκινώντας το 1923 με το επεισόδιο της Κέρκυρας¹⁹ δείχνει τις διαθέσεις οι οποίες δεν θα αλλάξουν παρόλες τις προσπάθειες και υποχωρήσεις που έγιναν από τις Ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου μέχρι την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αντίστοιχο επεισόδιο

19. Ο στρατηγός Τελλι μέλος της επιτροπής για τη χάραξη των Ελληνοαλβανικών συνόρων βρέθηκε δολοφονημένος στην Κέρκυρα. Η Ιταλική κυβέρνηση με επικεφαλής τον Δικτάτορα Μουσολίνι κατηγορήσε ευθέως την Ελλάδα και απέστειλε τον Ιταλικό στόλο για τον βομβαρδισμό και την κατάληψη του ανοχύρωτου νησιού (Σβολόπουλος 2020, 177).

έγινε με τη Βουλγαρία αυτή τη φορά, καθώς η χώρα αρνούταν να αποδεχθεί το νέο καθεστώς των συνόρων. Έτσι, έχουμε την εισβολή των Ελληνικών στρατευμάτων επί του Βουλγαρικού εδάφους το 1925 υπό τις διαταγές του δικτάτορα Πάγκαλου²⁰ γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση των μεγάλων δυνάμεων με αποτέλεσμα η Ελλάδα αναγκάστηκε στην καταβολή αποζημίωσης (Σιούσιουρας 2003, 63)

Η Ελλάδα παρασυρμένη από τα εσωτερικά μέτωπα, στην αρχή της περιόδου επέδειξε αδυναμία στην κατανόηση των νέων συσχετισμών με αποτέλεσμα τη διεθνή απομόνωση ενώ οι Δυνάμεις της εποχής εκμεταλλεύονται την εσωτερική ανασφάλεια προς όφελος τους (Σβολόπουλος 2020, 179-183). Πάντως μέσω των επεισοδίων με την Ιταλία και τη Βουλγαρία, η Ελλάδα συνειδητοποίησε πολύ γρήγορα ότι η Κοινωνία των Εθνών (ΚΤΕ) που δημιουργήθηκε αμέσως μετά το πέρας του Α' Παγκοσμίου Πολέμου με σκοπό τον αφοπλισμό και την ειρηνική επίλυση των διαφορών μεταξύ των διακρατικών χωρών, σύμφωνα με το όραμα του Αμερικανού Προέδρου Ουίλσον, αποτελούσε απλά ένα ευχολόγιο, καθώς οι μεγάλες δυνάμεις ποτέ δεν την εμπιστεύτηκαν για την εκτόνωση των διενέξεων (Τούντα-Φεργάδη 2005, 45-54). Ο Βενιζέλος, κατά την τετραετή διακυβέρνηση του από το 1928 έως το 1932, επέδειξε φαντασία αλλά και σύνεση στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής με πνεύμα συνεργασίας και αλληλοσεβασμού με αποτέλεσμα την αποκατάσταση των σχέσεων σε αρκετά καλό επίπεδο με την Ιταλία, τη Σερβία, τη Βουλγαρία και την Τουρκία (Εκδοτική Αθηνών 2000, 348-352).

Στο τέλος της περιόδου πριν το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η χώρα ευρίσκεται υπό το καθεστώς Μεταξά²¹ που επιβλήθηκε από τον Βασιλιά για τον έλεγχο της πολιτικής κατάστασης (Εκδοτική Αθηνών 2000, 358-361). Η χώρα εντάσσεται εμφανώς στη σφαίρα επιρροής της Μεγάλης Βρετανίας η οποία έχει αποκτήσει τον έλεγχο του 67% των ελληνικών ομολόγων (Σβολόπουλος 2020, 201-205).

---

20. Τον Οκτώβριο του 1925 μετά τη δολοφονία δύο στρατιωτικών στελεχών στην Ελληνοβουλγαρική παραμεθόριο ο δικτάτορας Πάγκαλος διέταξε την εισβολή στην γειτονική χώρα (Σιούσιουρας 2003, 63).

21. Αν και ήταν απόφοιτος της Ακαδημίας Πολέμου του Βερολίνου παρόλο αυτά πίστευε ότι η Ελλάδα δεν μπορεί λόγω της γεωγραφικής θέσης να τα βάλει με καμία μεγάλη ναυτική δύναμη και δεν δύναται να βρεθεί σε στρατόπεδο αντίθετο από αυτό της Μ. Βρετανίας (Σβολόπουλος 2020, 202).

Από την μία πλευρά, η εσωτερική πολιτική αστάθεια, λόγω του εθνικού διχασμού, τις κοινωνικές αναταραχές λόγω της προσφυγικής κρίσης, της οικονομικής αναιμίας υπό την πίεση της νομισματικής ισοτιμίας και της Μεγάλης Ύφεσης και τις διεθνείς ιδεολογικές ανακατατάξεις και από την άλλη πλευρά το αίσθημα ανασφάλειας που πηγάζε από το ασταθές εξωτερικό περιβάλλον αποτελούσαν τους κύριους παράγοντες που επηρέασαν τις πολιτικές επιλογές των κυβερνήσεων. Επί της ουσίας καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου η χώρα ακροβατεί μεταξύ της ακυβερνησίας και των ακραίων πολιτικών επιλογών που εκφράζονται μέσω διαφόρων στρατιωτικών κινημάτων. Η εσωστρέφεια έχει άμεση επίδραση στην εικόνα της χώρας στο εξωτερικό με αποτέλεσμα οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής εκμεταλλευόμενοι της καταστάσεως προωθούν τα δικά τους συμφέροντα εις βάρος του ελληνικού λαού.

Παρατηρώντας τα αποτελέσματα της περιόδου βλέπουμε ότι η Ελλάδα ακολούθησε πολιτική στηριζόμενη στη στρατηγική του κατευνασμού με την Ιταλία, καθώς δέχεται μία συνεχή πίεση και αμφισβήτηση από τη γειτονική χώρα. Φυσικά, παρά τις προσπάθειες και τις υποχωρήσεις, τελικά δεν πέτυχε την εξομάλυνση των σχέσεων, καθώς η Ιταλία του Μουσσολίνι είχε διαφορετικά σχέδια για την περιοχή από την αρχή της ανάληψης της εξουσίας.

Όσο αφορά τις υπόλοιπες γειτονικές χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου και την Τουρκία ακολουθεί τη στρατηγική της συνεργασίας αποσκοπώντας στη δημιουργία ενός θετικού κλίματος για τη ειρηνική συνύπαρξη των λαών έχοντας πάντοτε ως μέλημα τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας και την ανεξαρτησία της εθνικής επικράτειας. Εκ του αποτελέσματος, σε μία περίοδο έντονων πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και ιδεολογικών αλλαγών παρόλες τις αντιξοότητες και τις προκλήσεις η χώρα ανταποκρίθηκε στο στόχο της.

Από όλους τους προαναφερόμενους παράγοντες, ο Εθνικός Διχασμός κρίνεται ως το βασικό αίτιο για τη γέννηση και την επιδείνωσή όλων των υπολοίπων παραγόντων. Δυστυχώς, οι πολιτικές ηγεσίες και οι επιφανείς πολιτικοί της περιόδου δεν επέδειξαν σύνεση και σφροσύνη προς όφελος των εθνικών επιδιώξεων με αποτέλεσμα τη δημιουργία δυσμενών καταστάσεων και εντάσεων για τους πολίτες και την Ελληνική κοινωνία γενικότερα. Αυτό αποτελεί το μεγαλύτερο μάθημα της περιόδου για την ελληνική κοινωνία και οφείλουμε να εστιάσουμε περισσότερο στο σημείο αυτό καθώς ως έθνος έχουμε μία τάση στη δημιουργία εχθροτήτων μεταξύ μας.

Η περίοδος του Μεσοπολέμου που ξεκίνησε ειδικά για τη χώρα μας, αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, είναι μία χαρακτηριστική περίοδος, καθώς εμφανίστηκαν στην υφήλιο όλα τα πιθανά σενάρια που δύνανται να λάβουν χώρα. Η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται αλλά διδάσκει όσους τη μελετούν προσεκτικά και σε βάθος με σκοπό την καλύτερη αντιμετώπιση των προκλήσεων εκμεταλλευόμενοι με το καλύτερο τρόπο τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται πάντοτε σε κάθε κρίση. Τουλάχιστον αυτό έδειξε η αντίδραση των κεντρικών τραπεζών του δυτικού κόσμου κατά την περίοδο της κρίσης του 2008. Προβλέποντας τι θα γίνονταν αν δεν αντιδράσουν γρήγορα, μεθοδικά και αποτελεσματικά, αντιμετώπισαν την πρόκληση λαμβάνοντας τα αναγκαία μέτρα και περιορίζοντας τις συνέπειες μόνο στα κράτη εκείνα που βρέθηκαν εκτεθειμένα σε μία διεθνή οικονομική κρίση καθώς δεν επέδειξαν φρόνηση και σύνεση στην τακτοποίηση των οικονομικών υποθέσεων τους. Κάτι τέτοιο συνέβη και με την Ελλάδα. Πάντως, αν και υπήρξαν ακραίες φωνές, η κοινωνία σε μεγάλο βαθμό επέδειξε ωριμότητα και εθνική σύμπνοια και τελικά απέφυγε τα λάθη του παρελθόντος. Η εθνική ομοψυχία, η πίστη στη πατρίδα και το έθνος είναι η μοναδική λύση για την επίλυση των προβλημάτων της χώρας και οφείλουμε να τη διαφυλάξουμε με κάθε κόστος διαφορετικά θα οδηγηθούμε σε εθνικές περιπέτειες.

Βιβλιογραφία

A. Ελληνόγλωσση

enikos.gr. *Κοινωνία*. 7 Μάρτιος 2017. <https://www.enikos.gr/society/i-prosartisi-ton-dodekanison-stin-ellada-to-1947-photo/972289/>.

Ferro, Marc. *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος 1914-1918*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1993.

James Ciment. *Booms & Busts*. New York: Sharpe Reference, 2013.

Jeffrey W. Meiser. «Ends + Ways + Means = (Bad) Strategy.» *Parameters*, Winter 2016-2017 2017: 81-91.

Joint Chief of Staff, United States Department of Defence. *Joint Doctrine Note 1-18_Strategy*. Washington: Armed Forces of the United States, 2018.

Kissinger, Henry. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994.

Mazaouer, Mark. *Η Ελληνική και η Οικονομική Κρίση του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2002.

Ανδρέας Παππάς-Καθημερινή. Κόσμος. 29 Οκτώβριος 2017. <https://www.kathimerini.gr/world/932174/i-oktovriani-epanastasi/>.

Εκδοτική Αθηνών. «Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους.» Στο *Δέκατος έκτος Τόμος*, του/της Συλλογικό, 138-140. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2000.

Καθημερινή. *Γράμματα Αναγνωστών*. 06 Απρίλιος 2022. <https://www.kathimerini.gr/opinion/readers/561796723/to-krach-toy-1929-o-venizelos-oi-kalpes/>.

Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος. *Η Στρατηγική Σκέψη*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2008.

Κολλάτος Γιάννης - Το Βήμα. *Γνώμες*. 6 Μάρτιος 2014. <https://www.tovima.gr/2014/03/06/opinions/epistrofi-gia-tin-eyrwpi-sto-mesopolemo/>.

Κωνσταντίνος Βλάσσης-Καθημερινή. *Πολιτική*. 09 Μαρτίος 2021. <https://www.kathimerini.gr/politics/561287290/o-nomos-toy-1922-gia-ti-metanasteysi/>.

Κωνσταντίνος Κολλιόπουλος, Αθανάσιος Πλατιάς. *Η Τέχνη της Στατηγικής*. Αθήνα: Δίαυλος, 2021.

Λιάκος, Αντώνης. *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Νεφέλη, 2016.

Λούβη, Ευαγγελία, Ξιφαράς Δημήτριος. *Νεότερη και Συγχρονη Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: ΙΤΥΕ Διόφαντος, 2013.

Μαρκεζίνης, Βασίλειος. *Μια Νέα Εξωτερική Πολιτική για την Ελλάδα*. Αθήνα: Λιβάνης, 2010.

Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ. *Μετά το 1922. Η παράταση του Διχασμού*. Αθήνα: Πατάκη, 2017.

Μαυρόπουλος, Παναγιώτης. *Εισαγωγή στη Θεωρία του Πολέμου και της Στρατηγικής*. Αθήνα: Παναγιώτης Μαυρόπουλος, 2012.

Μελετόπουλος, Μελέτης. *Η Συνθήκη της Λωζάννης*. Αθήνα: Παπαζήσης, 1992.

Νταβούτογλου, Αχμετ. *Το στρατηγικό Βάθος*. Βάρη Αττικής: Ποιότητα, 2010.

Πρώτο Θέμα. *Η συμβολή των προσφύγων (μετά το 1922) στην πνευματική ανάπτυξη της Ελλάδας*. Νοε 24 2019. <https://www.protothema.gr/stories/article/948902/i-sumvoli-ton-prosfugon-meta-to-1922-stin-pneumatiki-anaptuxi-tis-elladas/>.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος. *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*. Αθήνα: Εστία, 2020.

Σιούσιουρας, Πέτρος. *Πτυχές της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής στον Μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Σιδέρης, 2003.

Συνθήκη των Βερσαλλιών. «Όροι Ειρήνης.» *Συνθήκη των Βερσαλλιών*. Παρίσι: Αρχείο του Ελληνικού Στρατού, 1919. 168.

Συρίγος, Άγγελος. *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*. Αθήνα: Πατάκη, 2014.

Τα Νεά. *Πρόσωπα & Ιστορίες*. 10 Νοε 2018. <https://www.tanea.gr/>

2018/11/10/people/kommounistiki-diethnis-i-gennisi-tis-sti-fotia-tou-megalou-polemou/.

Το Βήμα. *Βιβλία*. 10 Νοε 2017. <https://www.tovima.gr/2017/11/10/books-ideas/o-dixasmos-toy-mesopolemoy/>.

–. *Γνώμες*. 21 Ιούνιο 2014. <https://www.tovima.gr/2014/06/21/opinions/o-megalos-polemos-kai-o-ethnikos-dixasmos/>.

–. *Οικονομία*. 23 Νοε 2016. <https://www.tovima.gr/2016/11/23/finance/g-stoyrnaras-i-metapolemiki-anaptyksi-tis-elladas-fereti-ti-sfragida-toy-ks-zolwta/>.

–. *Πολιτική*. 6 Ιούνιος 2019. <https://www.tovima.gr/2019/06/06/politics/i-deyteri-aporeira-dolofonias-tou-eleytheriou-venizelou/>.

Τούντα-Φεργάδη, Αρετή. *Η Εξωτερική Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Σιδέρης, 2005.

enikos.gr. (2017, Μάρτιος 7). *Κοινωνία*. Ανάκτηση από Η προσάρτηση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα το 1947: <https://www.enikos.gr/society/i-prosartisi-ton-dodekanison-stin-ellada-to-1947-photo/972289/>

β. Αγγλόγλωσση

Ferro, M. (1993). *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος 1914-1918*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

James Ciment. (2013). *Booms & Busts*. New York: Sharpe Reference.

Jeffrey W. Meiser. (2017, Winter 2016-2017). *Ends + Ways + Means = (Bad) Strategy. Parameters*, σσ. 81-91.

Joint Chief of Staff, United States Department of Defence. (2018). *Joint Doctrine Note 1-18_Strategy*. Washington: Armed Forces of the United States.

Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.

Mazaouer, M. (2002). *Η Ελληνική και η Οικονομική Κρίση του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Stavrianos, L. (2000). *The Balkans since 1453*. new York: New York University Press.

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Αντιπλοίαρχος ΠΝ Δημήτριος Πατσίκας γεννήθηκε στη Λάρισα το 1973. Είναι απόφοιτος της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων στον βαθμό του Σημαιοφόρου το 1996. Κατά τη διάρκεια της καριέρας του υπηρέτησε σε διάφορα πλοία του Ελληνικού Στόλου περνώντας από όλες τις θέσεις διοίκησης. Διετέλεσε Κυβερνήτης στην Κ/Φ ΚΡΑΤΑΙΟΣ και εν συνεχεία επιτελής στον κλάδο Οπλικών και Ηλεκτρονικών Συστημάτων του Αρχηγείου Στόλου. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου στη Μηχανολογία Όπλων και Electrical Engineering από το Naval Postgraduate School των ΗΠΑ. Επίσης κατέχει MBA από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας και είναι απόφοιτος της Σχολής Εθνικής Άμυνας. Πατέρας τριών αγοριών. Ομιλεί την Αγγλική και Γαλλική γλώσσα.

Πολιτιστικά Μονοπάτια

"Τόπος και Μνήμη:

Τα συμμαχικά
κοιμητήρια του
Ζέιτενλικ"

της Παρασκευής Αγναντοπούλου
Καθηγήτριας Μέσης Εκπαίδευσης

Εισαγωγή

Τα συμμαχικά Κοιμητήρια του Ζέιτενλικ στους Αμπελοκήπους Θεσσαλονίκης, είναι η μεγαλύτερη στρατιωτική νεκρόπολη της χώρας και αποτελούν τον κύριο τόπο μνήμης του Μακεδονικού Μετώπου. Εδώ βρίσκονται θαμμένοι 20.500 στρατιώτες όλων των συμμάχων της Αντάντ πλην της χώρας μας, που πολέμησαν στο Μακεδονικό Μέτωπο κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.¹ Είναι ένας χώρος που διακρίνεται για την ομορφιά και τη γαλήνη του, άγνωστος ωστόσο στο μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων της σημερινής πόλης. Στον ευρύτερο χώρο της Μακεδονίας, υπάρχουν αρκετά κοιμητήρια, στα οποία είναι θαμμένοι στρατιώτες που έλαβαν μέρος στο Μεγάλο Πόλεμο και ειδικά στις επιχειρήσεις του Μακεδονικού Μετώπου. Ο αριθμός τους ξεπερνάει συνολικά τις 60.000.² Το Συμμαχικό Στρατιωτικό Κοιμητήριο Ζέιτενλικ αποτελεί το μεγαλύτερο της Βαλκανικής χερσονήσου.³

1. Χρίστος Ζαφείρης, *Θεσσαλονίκης Εγκόλπιον*, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1997, σ. 295.
2. Βλάσης Βλασιδής, *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου. Κοιμητήρια του Μακεδονικού Μετώπου στη Θεσσαλονίκη*, εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 13.
3. Βλάσης Βλασιδής, *Μεταξύ μνήμης και λήθης. Μνημεία και Κοιμητήρια του Μακεδονικού Μετώπου*, εκδόσεις Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 55.

Η άφιξη της στρατιάς της Ανατολής και η δημιουργία του Μακεδονικού Μετώπου.

Πώς βρέθηκαν οι χιλιάδες ξένοι στρατιώτες στη Θεσσαλονίκη; Στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 1915, έναν και πλέον χρόνο μετά την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, όλα έδειχναν ότι επίκειτο βουλγαρική επίθεση εναντίον της Σερβίας. Η Ελλάδα, συνδεόταν με τη Σερβία με συνθήκη συμμαχίας. Προκειμένου ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος και η κυβέρνηση της Ελλάδος να εφαρμόσουν την ελληνοσερβική συνθήκη και να ενισχύσουν τη σύμμαχο χώρα, ο πρωθυπουργός στις 8 Σεπτεμβρίου, πρότεινε στην Αντάντ, παρόλο που επισήμως η Ελλάδα παρέμενε ουδέτερη, να αποστείλει στρατεύματα στη Θεσσαλονίκη.⁴ Από κει θα μπορούσαν να προωθηθούν βορειότερα, και να βοηθήσουν τους Σέρβους συμμάχους τους, που βρίσκονταν σε δύσκολη θέση. Οι πρώτες στρατιωτικές μονάδες της Αντάντ, προερχόμενες από το μέτωπο της Καλλίπολης και αποτελούμενες από Βρετανούς και Γάλλους στρατιώτες, μέρος της Στρατιάς της Ανατολής, αποβιβάστηκαν εσπευσμένα στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, στις 4 προς 5 Οκτωβρίου του 1915, λίγες ώρες πριν από τη θεαλλώδη δεύτερη παραίτηση Βενιζέλου. Επικεφαλής των δυνάμεων της Αντάντ στη Μακεδονία ήταν ο Γάλλος Στρατηγός Maurice Sarrail (1856 -1929), που κατέφθασε στην πόλη λίγες μέρες αργότερα.⁵

Το στρατόπεδο Ζέιτενλικ

Η άφιξη των πρώτων ξένων στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη σήμανε τη δημιουργία του στρατοπέδου του Ζέιτενλικ, έξω από τα τείχη της πόλης, στα δυτικά, κατά μήκος της σημερινής οδού Λαγκαδά, του παλιού δρόμου των Σερρών, του Lembet Road για τους Άγγλους, που ξεκινούσε από την πλατεία Βαρδαρίου και οδηγούσε στις Σέρρες. Το Ζέιτενλικ και ο δρόμος των Σερρών αποτέλεσαν τα δύο κύρια σημεία αναφοράς των πολεμιστών του Μακεδονικού Μετώπου. Ένα περιχαρακωμένο στρατόπεδο, μια ευρύτατη ζώνη μήκους 70 χιλιομέτρων που ξεκινούσε από το Σταυρό και έφτανε μέχρι τον Αξιό, περιτριγύριζε τη Θεσσαλονίκη.⁶ Με όριο την οδό Λαγκαδά, δημιουργήθηκαν δύο τομείς, ο γαλλικός στα δυτικά και ο βρετανικός στα ανατολικά. Στα τέλη Ιανουαρίου του 1916, η περιχαρακωμένη αυτή ζώνη αριθμούσε περισσότερους από 160.000 άνδρες, Οι στρατιώτες που θα καταφθάσουν αργότερα, Ρώσοι, Σέρβοι, Ιταλοί, καθώς και οι στρατιώτες από τις διάφορες βρετανικές και γαλλικές

4. Μαυρογορδάτος, 1915 *Ο Εθνικός Διχασμός*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015, σ. 62.

5. Βλασίδης Μνημεία και Κοιμητήρια, ό. π., σ. 41-42.

6. Σπύρος Λαζαρίδης, *Η μοναξιά του Ζέιτενλικ*, εκδόσεις Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 150.

αποικίες, θα δημιουργήσουν σε μια πόλη ήδη πολύγλωσση και πολυεθνική, ένα μωσαϊκό εθνοτήτων και γλωσσών.⁷

Ο πυρήνας του στρατοπέδου, το Ζέιτενλικ, όνομα που στην τουρκική γλώσσα σημαίνει ελαιώνας, ήταν ένα μέρος τελείως αφιλόξενο. Άγονο και λασπώδες, χωρίς την παραμικρή βλάστηση, μια έρημος όπως περιγράφεται, που όταν έβρεχε μεταμορφωνόταν σε βούρκο.⁸ Στο μέρος εκείνο λοιπόν είχαν ανεγερθεί ήδη από το έτος 1861-1862 διάφορα οικήματα που ανήκαν σε μια καθολική αποστολή, τους Λαζαριστές.⁹ Ο χώρος κοντά στα κτίσματα των Λαζαριστών, θα γεμίσει από οργανωμένα στρατόπεδα με συμμετρικά παραπήγματα και γύρω τριγύρω απέραντους λαχανόκηπους που καλλιεργούνταν για τις ανάγκες επισιτισμού των στρατιωτών. Επειδή οι χιλιάδες στρατιώτες δεν ενεπλάκησαν άμεσα στον πόλεμο αλλά επιδόθηκαν στη διάνοιξη ορυγμάτων και χαρακωμάτων, σε μια σειρά έργων υποδομής και στην καλλιέργεια των λαχανόκηπων, λοιδωρούνταν με διάφορα ειρωνικά σχόλια στον ευρωπαϊκό τύπο όπως, «οι άμαχοι της Θεσσαλονίκης», «οι κηπουροί του Σαράιν», «οι κηπουροί της Θεσσαλονίκης».¹⁰ Ένα δημοφιλές αγγλικό τραγούδι της εποχής έλεγε: if you don't want to fight go to Salonica.¹¹

Η μνήμη των νεκρών στρατιωτών

Στην Ευρώπη του 19ου αι., οι νεκροί ανώνυμοι στρατιώτες των εθνικών πολέμων δεν τύγχαναν κάποιας ιδιαίτερης φροντίδας, όσον αφορά την ταφή τους. Θάβονταν σε ομαδικούς λάκκους, αν θάβονταν, χωρίς καν εθνικά σύμβολα. Αντίθετα, εξαιρούνταν η συμμετοχή των αξιωματικών και των επώνυμων ηρώων οι οποίοι ηγούνταν των στρατιωτών. Αυτών τα ονόματα καταγράφονταν στα μνημεία.¹² Τα ευρωπαϊκά στρατιωτικά νεκροταφεία με τον τρόπο που τα γνωρίζουμε σήμερα είναι το αποτέλεσμα των εκατομμυρίων θυμάτων και της διάρκειας του Μεγάλου πολέμου, που έκανε επιτακτική την ταφή των νεκρών με τρόπο που θα εξασφάλιζε τη φροντίδα τους. Η «λατρεία» των πεσόντων στρατιωτών που έδωσαν τη ζωή τους για την πατρίδα τους, έγινε στοιχείο νομιμοποιητικό της εξουσίας των εθνών-κρατών. Πρώτοι οι Γάλλοι δημιούργησαν στρατιωτικά κοιμητήρια όπου συγκέντρωσαν τους νεκρούς τους από τα διάφορα πεδία των μαχών κι ακολούθησαν οι Άγγλοι και οι Γερμανοί.¹³

7. Λαζαρίδης, *Η μοναξιά*, σ. 142.

8. Λαζαρίδης, *ό. π.*, σ. 149.

9. Λαζαρίδης, *ό. π.*, σ. 57.

10. Σπύρος Λαζαρίδης, *Από το Βαρδάρη ως το Δερβένι. Ιστορική καταγραφή μέχρι το 1920*, εκδόσεις Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 86.

11. Λουκιανός Ι. Χασιώτης, «Μακεδονικό Μέτωπο, 1915-1918. Μια πρώτη ιστοριογραφική προσέγγιση», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 8 (Θεσσαλονίκη 1996), 176.

12. George L. Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Publisher Oxford University Press, U.S.A. 1991, p. 80.

13. Mosse, *ό. π.*, σ. 81.

Αγγλικός τομέας, ο Σταυρός της Θυσίας

Όλα τα στρατιωτικά κοιμητήρια, όπου κι αν βρίσκονται, παρουσιάζουν ομοιότητες μεταξύ τους, όμως οι Άγγλοι πρωτοτύπησαν στο σχεδιασμό: Οι τάφοι σε όλα τα βρετανικά κοιμητήρια είναι προσανατολισμένοι προς το Σταυρό της Θυσίας και το Λίθο της Μνήμης. Ο Σταυρός της Θυσίας είναι μνημείο σε σχήμα κελτικού σταυρού, με εγχάρακτο μπρούτζινο ξίφος πάνω του. Δεν σχετίζεται με το θάνατο του Χριστού αλλά με το θάνατο-θυσία των ανθρώπων για χάρη της πατρίδας τους. Ο Λίθος της Μνήμης θυμίζει βωμό ή σαρκοφάγο, αντιπροσωπεύει τους ανθρώπους όλων των θρησκειών ή και τους άθρησκους και φέρει την επιγραφή: «Their Name Liveth for Evermore», «Το Όνομα Αυτών Ζη εις Γενεάς», φράση παρμένη από το εκκλησιαστικό βιβλίο *Sofia Seirah* ύστερα από πρόταση του μεγάλου Άγγλου ποιητή Rudyard Kipling, που είχε χάσει το γιο του στον Μεγάλο Πόλεμο.¹⁴

Το να πεθαίνει κανείς για την πατρίδα του αποτελεί την υπέρτατη θυσία και περιέχει ένα ηθικό μεγαλείο που δε συγκρίνεται με οτιδήποτε άλλο. Γι αυτό και κάθε νεκρός είναι θαμμένος σε ξεχωριστό τάφο και τιμάται επώνυμα. Εκτός από τα κοιμητήρια, ανεγέρθηκαν σε όλη την Ευρώπη μνημεία-κενοτάφια αφιερωμένα στο Άγνωστο Στρατιώτη, αποτελώντας «τα πιο παραστατικά εμβλήματα της σύγχρονης κουλτούρας του εθνικισμού» κατά τη ρήση του Benedict Anderson.¹⁵

Η δημιουργία του κοιμητηρίου στο Ζέιτενλικ

Οι πρώτες ταφές ξένων στρατιωτών, πεσόντων στο Μακεδονικό Μέτωπο, έγιναν στο καθολικό κοιμητήριο των Λαζαριστών και αργότερα γύρω

14. Mosse, ό. π., σ. 83.

15. Μπένεντικτ Άντερσον, Φαντασιακές κοινότητες. *Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1997, σ. 31.

από τα πρόχειρα νοσοκομεία της Θεσσαλονίκης. Κοντά στο Μέτωπο επίσης δημιουργήθηκαν πολλοί πρόχειροι χώροι ταφής όπως και κοντά σε στρατιωτικά νοσοκομεία και αναρρωτήρια. Ήταν ατομικές ταφές με ένα ξύλινο σταυρό όπου σημειώνονταν το όνομα του στρατιώτη ή ο αριθμός του. Ως το τέλος του πολέμου, είχαν δημιουργηθεί δεκάδες πρόχειρα κοιμητήρια όλων των δυνάμεων της Αντάντ στο χώρο της Μακεδονίας και υπήρχε πλέον επιτακτική η ανάγκη της διαχείρισης των νεκρών του πολέμου όπως και της μνήμης τους.¹⁶

Μετά τη λήξη του πολέμου, στις 7/20 Νοεμβρίου 1918, συνομολογήθηκε στη Θεσσαλονίκη συμφωνία «αφορώσα εις τα εν Ελλάδι στρατιωτικά Αγγλικά, Γαλλικά, Ιταλικά και Σερβικά νεκροταφεία». Το ελληνικό κράτος θα παραχωρούσε κατάλληλους χώρους ώστε να δημιουργηθούν μόνιμα στρατιωτικά κοιμητήρια, η συντήρησή τους ωστόσο θα βάρυνε τις κυβερνήσεις των Συμμάχων.¹⁷

Οι Άγγλοι ήταν οι πρώτοι που ενεργοποίησαν τη συμφωνία με το ελληνικό κράτος για τη δημιουργία μόνιμων χώρων ταφής. Έτσι δημιουργήθηκαν εννέα βρετανικά στρατιωτικά κοιμητήρια συνδεδεμένα με το Μακεδονικό Μέτωπο, στη Θεσσαλονίκη και στους νομούς Κιλκίς και Σερρών.¹⁸ Στο Κοινοπολιτειακό στρατιωτικό κοιμητήριο της Lembet Road των Άγγλων, στο Ζέιτενλικ, είναι θαμμένοι οι σωροί 1.648 στρατιωτών της Κοινοπολιτείας αλλά και 45 Βούλγαρων αιχμαλώτων που πέθαναν στα πρόχειρα νοσοκομεία. Όπως και τα υπόλοιπα κοιμητήρια των Βρετανών είναι σχεδιασμένο από τον αρχιτέκτονα

Αγγλικός τομέας, ξεχωρίζει το μνήμα της «μάννας» των Σέρβων, νοσοκόμου Katharine Mary Harley

16. Βλασιδης, *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου*, σ. 14.

17. Νόμος 2473 περί κυρώσεως της από 7/20 Νοεμβρίου 1918 συμφωνίας δια τα εν Ελλάδι στρατιωτικά Αγγλικά, Γαλλικά, Ιταλικά και Σερβικά νεκροταφεία, ΦΕΚ Α220/24 Σεπτεμβρίου 1920.

18. Βλασιδης, *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου*, σσ. 16-21.

Robert Lotimer.¹⁹ Αξιωματικοί, νοσοκόμοι, απλοί στρατιώτες είναι θαμμένοι δίπλα-δίπλα. Η μνήμη τους τιμάται με τον ίδιο τρόπο και ισότιμα. Οι τάφοι σημαδεύονται με χαμηλή πλάκα, φέρουν χαραγμένο ένα μικρό σταυρό ή κάποιο άλλο θρησκευτικό σύμβολο, το σήμα του συντάγματος, το όνομα και τον αριθμό μητρώου του νεκρού, ημερομηνία θανάτου και ηλικία. Κάποιες φορές οι τάφοι γίνονται πιο προσωπικοί με κάποια επιγραφή που χαράσσεται από την οικογένεια, συνήθως κάποιο στίχοι από την Αγία Γραφή ή κάποιο μήνυμα πένθους με όριο τους 66 χαρακτήρες. Για τους μη αναγνωρισθέντες στρατιώτες υπάρχει η επιγραφή: «A soldier of the Great War. Known unto God».²⁰ Όπως στα περισσότερα κοιμητήρια της κοινοπολιτείας, υπάρχει ο Σταυρός της Θυσίας και ο Βωμός ή Λίθος της Μνήμης.

Ανάμεσα στις όμοιες ταφές των Άγγλων στρατιωτών, ξεχωρίζει το μνήμα μιας γυναίκας, της Katharine Mary Harley (1855-1917), η οποία σκοτώθηκε στο βομβαρδισμό του Μοναστηρίου, στις 17 Μαρτίου 1917. Ήταν επικεφαλής των νοσοκόμων που φρόντιζαν το σερβικό στρατό και για τους Σέρβους στρατιώτες υπήρξε η «μάννα», το πρόσωπο που τους προσέφερε θαλπωρή και κουράγιο. Ο τάφος της κτίστηκε από τους Σέρβους τιμής ένεκεν. Στον τάφο της υπάρχει επιγραφή στα αγγλικά και σερβικά όπου εξαιρείται η προσφορά της στο σερβικό λαό.²¹

Οι Γάλλοι συγκέντρωσαν τους νεκρούς τους στα δύο κοιμητηριακά συγκροτήματα της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου, δίνοντας κι αυτοί μνημειακό χαρακτήρα στις ταφές, όπως άρμοζε στην ίδια τη Γαλλία και στη μνήμη των νεκρών της.²² Ο Γαλλικός τομέας του Ζέιτενλικ είναι ο μεγαλύτερος όλων με 8.310 ταφές πεσόντων Γάλλων στρατιωτών στο Μακεδονικό Μέτωπο. Οι γαλλικές ταφόπλακες έχουν το σχήμα του σταυρού, πάνω στον οποίο είναι χαραγμένο το όνομα του στρατιώτη και είναι τοποθετημένες σε διπλές σειρές. Επειδή οι Γάλλοι στρατολογούσαν και από τις αποικίες, κάποιοι τάφοι φέρουν διακριτικά όπως το γράμμα S για τους Σενεγαλέζους, το M για τους στρατιώτες από τη Μαδαγασκάρη, το CI για τους προερχόμενους από την Ινδοκίνα. Το μισοφέγγαρο χαρακτηρίζει τους Τυνήσιους, Μαροκινούς και Αλγερινούς που ήταν μουσουλμάνοι ενώ υπάρχει και το άστρο του Δαυίδ για τους Εβραίους το θρήσκευμα.²³

19. Βλασίδης, *Μεταξύ μνήμης και λήθης*, σσ. 59-61.

20. [salonika-remembers-programme-manual-gr.pdf](#) ([britishcouncil.gr](#)) (ημερομηνία ανάκτησης: 31 Μαΐου 2021).

21. Κωνσταντίνος Μ. Νίγδελης, *Στρατιωτικά Κοιμητήρια Δυτικής Θεσσαλονίκης*, έκδοσις Ιεράς Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως, Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας, Περιφερειακής Ένωσης Δήμων Κεντρικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 59.

22. Βλασίδης, *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου*, σσ. 26-30.

23. Βλασίδης, *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου*, σ. 49

Γαλλικός τομέας, η είσοδος

Σε μια άκρη του γαλλικού τομέα του Ζέιτενλικ υπάρχει το μνημείο που στήθηκε κατά τον εορτασμό της πρώτης επετείου της λήξης του πολέμου. Είναι ένας σταυρός ύψους 2 μέτρων με την επιγραφή στα γαλλικά: «Η Στρατιά της Ανατολής για τους νεκρούς της». Ένα ακόμα μνημείο που έχει τη μορφή οβελίσκου είναι αφιερωμένο στους πεσόντες αεροπόρους: «Στους ήρωες των αιθέρων που πέθαναν για τη Γαλλία». Το κεντρικό μνημείο που είναι ένας βωμός με τέσσερις χαμηλούς κίονες, φιλοξενεί οστεοφυλάκιο με τις σωρούς 208 στρατιωτών και φέρει την επιγραφή: «Στους 8.089 Γάλλους στρατιώτες αυτής της νεκρόπολης που πέθαναν για τη Γαλλία».²⁴

Γαλλικός τομέας, ξεχωρίζει η κόκκινη εκκλησία

Τέλος υπάρχει μια μικρή κόκκινη εκκλησία με τρούλο από κόκκινα τούβλα. Εγκαινιάστηκε από τον ίδιο τον Σαράιγ, στο εσωτερικό της έχει κοσμική και όχι θρησκευτική διακόσμηση, ενώ περιέχει πλήθος αφιερώματα από τις οικογένειες των νεκρών.²⁵

24. Βλασίδης, *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου*, σσ. 51-52

25. Νίγδελης, *ό. π.*, σ. 80.

Σερβικός τομέας, ο ναός-κοινοτάφιο

Ο σερβικός τομέας του Ζέιπενλικ φιλοξενεί συνολικά 7.569 νεκρούς και ξεχωρίζει από τον χαρακτηριστικό ναό-κοινοτάφιο μεγάλων διαστάσεων, που είναι και το μόνο μνημειακό χαρακτήρα οικοδόμημα του Ζέιπενλικ και αποτελεί χώρο προσκυνήματος των Σέρβων. Όλος ο όγκος των υλικών για την κατασκευή του εισήχθη από τη Σερβία.²⁶ Εδράζεται σε μνημειακή βάση, είναι περικλειστος, με κατασκευή αρκετά βαριά και ογκώδη. Έχει ανάγλυφες διακοσμήσεις και δύο ψηφιδωτά. Στην ανατολική αψίδα εικονίζεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ που ζυγίζει τις ψυχές των νεκρών και από κάτω, γραμμένο σε κυριλλική γραφή, ένα ποίημα του Σέρβου ποιητή Ilić Mlaji που εξυμνεί τους θαμμένους νεκρούς, παιδιά του σέρβικου λαού, ενώ στη Δυτική αψίδα υπάρχει απεικόνιση του Αγίου Γεωργίου, που αποτελεί τον προστάτη του Πεζικού, και μια επιγραφή, επίσης στα κυριλλικά, που δοξάζει τους νεκρούς στρατιώτες.

Στο υπόγειο του μαυσωλείου, φυλαγμένα σε μαρμάρινες κρύπτες, τοποθετήθηκαν τα οστά 5.580 Σέρβων στρατιωτών, πρόχειρα θαμμένων σε διάφορα σημεία της μακεδονικής γης, που η ανακομιδή τους έγινε το 1931.²⁷ Ανάμεσά τους βρίσκονται τα οστά του Σέρβου αξιωματικού Dragutin Dimitrijević ή Apis (1876 - 1917), ο οποίος δικάστηκε στη Θεσσαλονίκη και

Σερβικός τομέας

26. Ζαφείρης, ό. π., σ. 295.

27. Βλασίδης, *Μεταξύ μνήμης και λήθης*, σ. 57.

την πόλη. Ο Aris πρωτοστάτησε στη δολοφονία του βασιλιά της Σερβίας Αλέξανδρου Ομπρένοβιτς και της συζύγου του Δράγας, το 1903, και συνδεόταν με την εθνικιστική οργάνωση «Μαύρη Χειρ», υπεύθυνης για τον εξοπλισμό του Gavrilo Princip, ο οποίος δολοφόνησε τον διάδοχο του αυτροουγγρικού θρόνου, Αρχιδούκα Φερδινάνδο, στο Σαράγεβο της Βοσνίας.²⁸

Στον υπόλοιπο σερβικό τομέα φιλοξενούνται ατομικές ταφές σε όμοιους τάφους δεξιά και αριστερά του Μαυσωλείου. Οι πιο πολλοί έχασαν τη ζωή τους στα κοντινά νοσοκομεία όπου νοσηλεύονταν τραυματισμένοι και πολλοί ανάμεσά τους από λοιμώδεις ασθένειες όπως ο τύφος και η δυσεντερία που θέριζαν την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ξεχωρίζουν ανάμεσά τους οι ταφές 129 στρατιωτών, που αιχμαλωτίστηκαν, φυλακίστηκαν στο παρακείμενο στρατόπεδο Παύλου Μελά και εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς, κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Τα μνήματά τους δεν έχουν θρησκευτικά σύμβολα, αφού κατασκευάστηκαν μεταπολεμικά από το κομμουνιστικό γιουγκοσλαβικό κράτος.²⁹

Το ιταλικό κοιμητήριο βρίσκεται δίπλα στο σερβικό και περιέχει 3.000 ταφές. Πέτρινοι σταυροί δηλώνουν τα μνήματα των ανδρών που έπεσαν στα αλβανικά βουνά κυρίως. Ένας τάφος ξεχωρίζει ανάμεσα στα όμοια μνήματα, αυτός του μηχανικού Γιουζερε Ταμαγο, που έχασε τη ζωή του στο Μοναστή-

Ιταλικός τομέας, ξεχωρίζει ο τάφος του μηχανικού

28. Παπαγιαννόπουλος, Απόστολος Παπαγιαννόπουλος *Θεσσαλονίκη ...εν θερμώ. Ο συγκλονιστικός 20ός αιώνας της πόλης*, Τόμ. Α΄, εκδόσεις Μαλλιάρης Παιδεία, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 337-340.

29. Βλασίδης, *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου*, σσ. 56-58.

ρι. Τα μνημεία που συγκαταλέγονται στον ιταλικό τομέα είναι ένα μαρμάρينو κτίριο που περικλείει μαρμάρινο βωμό, το άγαλμα του άγνωστου στρατιώτη που με την ενδυμασία της εποχής φυλάει σκοπιά με το όπλο παρά πόδα και ένα μεγάλος σταυρός με την επιγραφή: «Στους πεσόντες για την πατρίδα». Το ιταλικό κοιμητήριο του Ζέϊτινλικ αποτελεί το μοναδικό ιταλικό στρατιωτικό κοιμητήριο στην Ελλάδα.³⁰

Ο ρωσικός τομέας βρίσκεται πίσω από τον σερβικό. Περιέχει 496 ταφές Ρώσων στρατιωτών και αξιωματικών. Τα μνήματα φέρουν σταυρούς ρωσικού τύπου όπου αναγράφεται το ονοματεπώνυμο του νεκρού, ο βαθμός του και ένας μοναδικός αριθμός. Το έτος 2000, τοποθετήθηκε στο χώρο ένα μνημείο κατασκευασμένο από μαύρο γρανίτη προκειμένου να τιμηθούν όλοι οι Ρώσοι που χάθηκαν στο μεγάλο Πόλεμο, που φέρει την επιγραφή: «Αιώνια η μνήμη στους στρατιώτες της Ρωσίας που έπεσαν στη γη της Ελλάδας»³¹

Η Μνήμη του Μακεδονικού Μετώπου

Οι Βρετανοί ήταν οι πρώτοι που καλλιέργησαν συστηματικά τη μνήμη της συμμετοχής τους στο Μεγάλο Πόλεμο. Η Επιτροπή Στρατιωτικών Τάφων της Κοινοπολιτείας (The Commonwealth War Graves Commission), που δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έχει αναλάβει το έργο της διατήρησης της μνήμης των ανδρών και γυναικών που πέθαναν για την πατρίδα, φροντίζοντας τους τάφους και τα μνημεία τους. Η δημιουργία κοιμητηρίων και η ενθάρρυνση ενός είδους προσκυνηματικού τουρισμού προκειμένου να τιμηθούν οι νεκροί, συντηρεί τη μνήμη τους και μπορεί να δει κανείς μέχρι σήμερα, επισκεπτόμενος βρετανικά στρατιωτικά κοιμητήρια,

Αγγλικός τομέας

30. Βλασίδης, *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου*, σ. 59.
31. Βλασίδης, *Μεταξύ μνήμης και λήθης*, σ. 62.

μικρά αφιερώματα, παπαρούνες, κάρτες, ποιήματα, από απογόνους των πεσό-
ντων. Μια πλήρως ενημερωμένη βάση δεδομένων βοηθά στον εντοπισμό τους
ενώ πληκτρολογώντας κανείς το όνομα του νεκρού η μνήμη εξατομικεύεται,
με πληροφορίες ή και φωτογραφίες, αν υπάρχουν, για τη ζωή του και την οικο-
γένειά του.³² Όσον αφορά ειδικότερα το Μακεδονικό Μέτωπο, όπως έχει ήδη
αναφερθεί, οι Βρετανοί ήταν οι πρώτοι που δημιούργησαν μόνιμα κοιμητήρια
και ηρώα αφιερωμένα στους νεκρούς τους στη Μακεδονία και κατόπιν ακο-
λούθησαν όλες οι άλλες εθνότητες.

Οι Γάλλοι ήταν επικεφαλής των δυνάμεων της Αντάντ στο χώρο της
Μακεδονίας. Με τη λήξη του πολέμου δημιούργησαν μεγάλα κοιμητηριακά
συγκροτήματα για τους νεκρούς τους. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί πως
οι βετεράνοι του Μακεδονικού Μετώπου ποτέ δεν απόλαυσαν την ίδια εκτίμη-
ση με τους βετεράνους του Somme ή του Verdun.³³ Με την ευκαιρία της Εκα-
τονταετηρίδας εμφανίστηκαν στο γαλλικό τύπο πολλά άρθρα για το «ξεχασμέ-
νο» Μέτωπο και τις δυσκολίες που αντιμετώπισε η Στρατιά της Ανατολής.³⁴ Ο
εορτασμός των 100 χρόνων ήταν η αφορμή να γίνουν έργα ανακαίνισης στο
γαλλικό τομέα του Ζέιτενλικ, να διαμορφωθεί σε μουσείο η παλιά κατοικία του
φύλακα και να ψηφιοποιηθούν τα μητρώα των πεσό-ντων, ενώ χάρτες που
διευκολύνουν την εύρεση ενός τάφου αναρτήθηκαν στην είσοδο.³⁵

Γαλλικός τομέας, το Μνημείο

32. [The Commonwealth War Graves Commission | CWGC](#) (ημερομηνία ανάκτησης: 27 Μαΐου 2023).

33. Βλασιδής, *Μεταξύ μνήμης και λήθης*, σ. 22-23.

34. [Les "jardiniers" du front d'Orient, les "planquis" de la Grande Guerre ? \(france24.com\)](#) (ημερομηνία ανάκτησης: 27 Μαΐου 2023).

35. [Μουσείο του Ζέιτενλικ - Ambassade de France en Grèce - Πρεσβεία της Γαλλίας στην Ελλάδα \(ambafrance.org\)](#) (ημερομηνία ανάκτησης: 27 Μαΐου 2023).

Σερβικός τομέας

Για τους Σέρβους, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και το Μακεδονικό Μέτωπο αποτέλεσε μια από τις ενδοξότερες σελίδες της ιστορίας τους, με αποκορύφωμα την ανακατάληψη των εδαφών τους από τους Βουλγάρους. Την περίοδο του μεσοπολέμου αποτέλεσε βασικό σημείο αναφοράς. Διαφορετικά όμως αντιμετώπισε τη σελίδα αυτή της σερβικής ιστορίας το κομμουνιστικό γιουγκοσλαβικό κράτος: αποσιωπήθηκε γιατί δεν ταίριαζε με τις κομμουνιστικές αρχές. Σήμερα, εκατοντάδες Σέρβοι επισκέπτονται κάθε χρόνο τα κοιμητήρια του Ζέιτενλικ. Πολλοί ακουμπούν μικρά αφιερώματα στους τάφους των παπούδων τους και κάνουν τρισάγια ή μνημόσυνα.³⁶

Οι Ρώσοι αποτελούν ιδιαίτερη περίπτωση. Δεν έδειξαν καμία φροντίδα για τους νεκρούς τους δεδομένου ότι μετά την Οκτωβριανή επανάσταση τα τσαρικά στρατεύματα που πήραν μέρος στις μάχες του Α΄Π.Π. θεωρήθηκαν εχθρικά. Τους νεκρούς του ρωσικού τομέα του Ζέιτενλικ φρόντιζαν οι Σέρβοι ως ανταπόδοση για τη βοήθεια που δέχτηκαν στη διάρκεια του πολέμου. Μόνο όταν η Σοβιετική Ένωση άρχισε να λειτουργεί διπλωματική αντιπροσωπεία στην Αθήνα, ανέλαβε την ευθύνη των νεκρών στρατιωτών της του Α΄Π.Π.³⁷

Επίλογος

Στην πατρίδα μας ο Μεγάλος Πόλεμος και το Μακεδονικό Μέτωπο - έχουν σβηστεί εν πολλοίς από τη συλλογική μνήμη. Ωστόσο με αφορμή την Εκατονταετηρίδα, κατασκευάστηκε το 2017 στο χώρο του Ζέιτενλικ, με μέριμνα του Γ΄ Σώματος Στρατού, μνημείο Ελλήνων Πεσόντων Α΄ Παγκοσμίου

36. Βλασίδης, *Μεταξύ μνήμης και λήθης*, σσ. 25-27.

37. Βλασίδης, *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου*, σσ. 44-46

Πολέμου. Τοποθετήθηκε στο Γαλλικό τομέα, δίπλα από την κόκκινη εκκλησία. Το έργο είναι κατασκευασμένο από λευκό και σκούρο μάρμαρο και έχει μοντέρνα στοιχεία. Στις 30 Σεπτεμβρίου 2018, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, φύτεψε μια ελιά στο πίσω μέρος του μνημείου, σύμβολο ειρήνης.

Τα συμμαχικά κοιμητήρια του Ζέιτενλικ, διατηρούνται ως σήμερα σε άριστη κατάσταση. 20.500 στρατιώτες, άνδρες του στρατού της Αντάντ, Γάλλοι, Βρετανοί, Σέρβοι, Ρώσοι και Ιταλοί βρίσκονται θαμμένοι στη μεγαλύτερη νεκρόπολη της νότιας Ευρώπης. Τελετές μνήμης οργανώνονται κάθε χρόνο, το τελευταίο Σάββατο του Σεπτεμβρίου από οργανώσεις παλαιών πολεμιστών. Επίσημα η μνήμη τους τιμάται με ένα λιτό μνημόσυνο τη μέρα της Ανακωχής. Κυρίως για τους Σέρβους ο χώρος του Ζέιτενλικ αποτελεί ιερό προσκύνημα.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Άντερσον Μ. (1997) *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μετάφρ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Αθήνα, Νεφέλη.

Βλασίδης Β. (2016) *Μεταξύ μνήμης και λήθης. Μνημεία και Κοιμητήρια του Μακεδονικού Μετώπου*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα.

Βλασίδης Β. (2017) *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου. Κοιμητήρια του Μακεδονικού Μετώπου στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press.

Ζαφείρης Χ. (1997) *Θεσσαλονίκης Εγκόλπιον*, Αθήνα, Εξάντας.

Λαζαρίδης Σ. (1997) *Από το Βαρδάρι ως το Δερβένι. Ιστορική καταγραφή μέχρι το 1920*, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος.

Λαζαρίδης Σ. (1912) *Η μοναξιά του Ζέιτενλικ*, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος.

Μαυρογορδάτος Γ. (2015) *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα, Πατάκης.

Mosse G. (1991) *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, U.S.A. Oxford University Press.

38. Νίγδελς, ό. π., σ. 244.

39. Βλασίδης, *Η μνήμη του Μεγάλου Πολέμου*, σ. 80

Νίγδελος Κ. (2018) *Στρατιωτικά Κοιμητήρια Δυτικής Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, Ιερά Μητρόπολις Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως, Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, Περιφερειακή Ένωση Δήμων Κεντρικής Μακεδονίας.

Παπαγιαννόπουλος Α. (2009) *Θεσσαλονίκη ...εν θερμώ. Ο συγκλονιστικός 20ός αιώνας της πόλης*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης Παιδεία.

Χασιώτης Λ. (1996) «Μακεδονικό Μέτωπο, 1915-1918. Μια πρώτη ιστοριογραφική προσέγγιση», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 8 (Θεσσαλονίκη 1996), 165-180.

Ηλεκτρονικές πηγές

«Η Θεσσαλονίκη θυμάται: επισκέψεις σε Κοιμητήρια και Μνημεία πεσόντων της Κοινοπολιτειακής Επιτροπής Στρατιωτικών Τάφων στην Ελλάδα» στο [salonika-remembers-programme-manual-gr.pdf](#) ([britishcouncil.gr](#)) (ανάκτηση: 27 Μαΐου 2023).

«Μουσείο του Ζέιτενλικ» στο [Μουσείο του Ζέιτενλικ - Ambassade de France en Grèce - Πρεσβεία της Γαλλίας στην Ελλάδα](#) ([ambafrance.org](#)) (ανάκτηση: 27 Μαΐου 2023).

[The Commonwealth War Graves Commission | CWGC](#) (ανάκτηση: 27 Μαΐου 2023).

ΦΕΚ Α220/24 Σεπτεμβρίου 1920 στο [Φύλλα Εφημερίδας της Κυβέρνησης \(ΦΕΚ\) - Gov.gr](#) ([www.gov.gr](#)) (ανάκτηση: 27 Μαΐου 2023).

Βιογραφικό Σημείωμα

Η Αγναντοπούλου Παρασκευή γεννήθηκε και μεγάλωσε στους Σοφάδες Καρδίτσας. Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ. Ζει στη Θεσσαλονίκη όπου εργάζεται ως καθηγήτρια στη δημόσια εκπαίδευση. Οι μεταπτυχιακές της σπουδές στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο είναι σχετικές με τη Δημόσια Ιστορία. Τα γενικότερα ενδιαφέροντά της περιστρέφονται γύρω από την ιστορία και τη λογοτεχνία.

Δραστηριότητες ΑΔΙΣΠΟ

Αλλαγή Διοικήσεως Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου

Ημερήσια Διαταγή Παραδίδοντας Διοικητή ΑΔΙΣΠΟ

Αξιωματικοί, Υπαξιωματικοί, Σπουδαστές, Στρατευμένοι και Πολιτικό Προσωπικό της Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου.

Σε εκτέλεση σχετική Διαταγής ΓΕΕΘΑ παραδίδω σήμερα τα καθήκοντα Διοικητού της Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου στον καταξιωμένο συνάδελφο Υποπτέραρχο (Ι) Αλέξανδρο Κεφαλά και μετατίθεμαι στο ΓΕΑ ως Επιτελάρχης.

Αισθάνομαι υπερήφανος που τον τελευταίο χρόνο είχα την ύψιστη τιμή να διοικήσω την Ανωτάτη Διακλαδική Σχολή Πολέμου. Μια Σχολή υψηλού επιχειρησιακού-στρατηγικού επιπέδου, με φήμη και κύρος τόσο στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις, όσο και στο εξωτερικό.

Μια Σχολή που εκπαιδεύει τους Αξιωματικούς ως διακλαδικούς επιτελείς και τους προετοιμάζει ως διοικητές ανώτερων βαθμίδων και ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας. Μια Σχολή που αποτελεί ένα σημαντικό, εάν όχι το σημαντικότερο βήμα στη σταδιοδρομία κάθε Αξιωματικού.

Αυτό το χρόνο η Σχολή βρήκε τρόπους να βάλει θεμέλια και ανακάλυψε δρόμους για την σταδιακή μετεξέλιξη της, ώστε να είναι επίκαιρη, σημαντική και με ειδική προστιθέμενη αξία ως προς την επιμόρφωση των σπουδαστών και την παραγωγή πρωτογενούς σκέψης στο στρατηγικό και επιχειρησιακό πεδίο, που διαμορφώνουν μεταξύ άλλων, η εκμετάλλευση ευκαιριών ή η δημιουργία τους και η έγκαιρη αντιμετώπιση προκλήσεων και απειλών, παρόντων και μελλοντικών.

Θα ήθελα να παροτρύνω το προσωπικό και τους σπουδαστές να συνεχίσουν να εργάζονται για την βελτίωση του επιπέδου της Σχολής και την συνεισφορά της Σχολής στις ΕΔ και στην Ακαδημαϊκή - Πανεπιστημιακή κοινότητα της Θεσσαλονίκης με την οποία η Σχολή ήδη έχει συνεργασία την οποία συνεχώς διευρύνει και εμβαθύνει, με σκοπό το αμοιβαίο όφελος και τελικά το όφελος της πατρίδας. Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με το οποίο ξεκινήσαμε Κοινό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΚΠΜΣ), και το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας με το οποίο ολοκληρώσαμε μια επιτυχημένη συνεργασία 8 ετών με αντίστοιχο πρόγραμμα, για την εμπιστοσύνη που έδειξαν στην Σχολή, τις ευκαιρίες που της προσέφεραν και κυρίως να υπενθυμίσω την πληθώρα των μελλοντικών ευκαιριών που μας περιμένουν.

Αγαπητοί σπουδαστές

Συνεχίστε να καταβάλετε κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου να ανταποκριθείτε στις απαιτήσεις της Σχολής, έτσι ώστε μετά την αποφοίτησή σας να είστε σε θέση να κατανοείτε το περίπλοκο, αβέβαιο και ταχέως εξελισσόμενο επιχειρησιακό περιβάλλον, να αντιλαμβάνεστε τη φύση των συγκρούσεων, των σύγχρονων και μελλοντικών απειλών, να διακατέχετε από δημιουργική και κριτική σκέψη, να μπορείτε να σχεδιάζετε τις διακλαδικές επιχειρήσεις και να ασκείτε αποτελεσματική ηγεσία.

Αναπτύξτε σχέσεις αλληλεγγύης και φιλίας, ανεξαρτήτως βαθμού και κλάδου προέλευσης, που να τις συνδέουν κοινές επιδιώξεις και κοινές προσπάθειες.

Αλλοδαποί σπουδαστές, από την Αίγυπτο, Βοσνία Ερζεγοβίνη, Ιορδανία και Σεββία

Ευχαριστώ τις χώρες σας που μας εμπιστεύτηκαν την φοίτησή σας στη Σχολή, σας συγχαίρω για την αξιόπαινη προσπάθειά που καταβάλετε μέχρι σήμερα για την επιμόρφωσή σας και είμαι βέβαιος ότι θα είστε οι καλλίτεροι πρεσβευτές της Ελλάδος στις χώρες σας.

Ελληνοκύπριοι σπουδαστές

Σας συγχαίρω για την άψογη συμπεριφορά σας και τον ζήλο που επιδείξατε μέχρι σήμερα στη Σχολή και σας προτρέπω να συνεχίσετε με τον ίδιο τρόπο για το καλό της Εθνικής Φρουράς.

Κύριε Υπαρχηγέ

Επιτρέψτε μου να ευχαριστήσω όλους όσους συνέβαλαν στην εκπλήρωση της αποστολής της Σχολής τον τελευταίο χρόνο. Ειδικότερα:

Το ΓΕΕΘΑ και τα Γενικά Επιτελεία των Κλάδων για τις κατευθύνσεις αλλά και την ουσιαστική υποστήριξη που παρέχουν στη Σχολή με τη διάθεση υψηλόβαθμων αξιωματικών ως διαλέκτες και την ενίσχυση με τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους.

Τα Α.Ε.Ι. της χώρας που διαθέτουν το υψηλό επιπέδου καθηγητικό προσωπικό και ιδιαίτερα το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας καθώς και όλους του εξωτερικούς ομιλητές που τιμούν με την παρουσία τους τη Σχολή.

Για τα επιτεύγματα αυτής της χρονιάς ευχαριστώ και συγχαίρω το προσωπικό της Σχολής, Μόνιμο και Σπουδαστές, οι οποίοι συνεισέφεραν ο κάθε ένας από τον δικό του τομέα είτε αυτός ήταν η φύλαξη της Σχολής, είτε η λειτουργία των εγκαταστάσεων, είτε η παροχή εκπαίδευσης, είτε η συμμετοχή σε προγράμματα, είτε η ακαδημαϊκή ή διοικητική λειτουργίας. Ιδιαίτερη μνεία θα ήθελα να κάνω στους άμεσους συνεργάτες μου τον Υποδιοικητή Υποναύαρχο Θεόδωρο Καραμπότση, τον Διευθυντή Σπουδών Σμήναρχο (Ι) Δημήτριο Μήτρου, τον Διευθυντή Υποστήριξης Συνταγματάρχη Θωμά Γκέσιο, και στους κατά περίπτωση συνεργάτες μου όπως επίσης και στην αποτελεσματική ομάδα του Υπαπιστηρίου.

Στον παραλαμβάνοντα Διοικητή Υποπτέραρχο (Ι) Αλέξανδρο Κεφαλά, εξαίρετο συνάδελφο με ήθος, ικανότητες και ευρύτητα πνεύματος εύχομαι ολόψυχα Υγεία, Πρόοδο, Ευζωία, Χαρά και Επιτυχίες σε επαγγελματικό, οικογενειακό και προσωπικό επίπεδο.

Σας αποχαιρετώ με τις καλύτερες αναμνήσεις και εύχομαι η χάρη του Θεού να μας σκέπει και να ευλογεί τη ζωή μας.

Υποπτέραρχος (Ι) Ιωάννης Μπιρμπίλης

Ημερήσια Διαταγή Παραλαμβάνοντος Διοικητή ΑΔΙΣΠΟ

Αξιωματικοί, Υπαξιωματικοί, Σπουδαστές,
Στρατεύσιμο και Πολιτικό Προσωπικό,

Σε εκτέλεση σχετικής απόφασης του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας παραλαμβάνω σήμερα τα καθήκοντα του Διοικητή της Ανωτάτης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου από τον Υποπτέραρχο Ιπτάμενο Ιωάννη Μπιρμπίλη.

Η μοναδικότητα που προσλαμβάνει η αλλαγή της Διοίκησης έγκειται στο ότι μέσα από τη διαδικασία αυτή αποδίδεται η τιμή που αξίζει στην ιστορικότητα της Σχολής, στην Αποστολή της και το Έργο που παράγει.

Με βασικούς άξονες τη μάθηση που προέρχεται από την ακαδημαϊκού τύπου εκπαίδευση και τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των σπουδαστών με πλουραλιστική χροιά, η Σχολή παραδίδει μετά από ένα δεκάμηνο επίπονο επιμορφωτικό πρόγραμμα στελέχη των Ενόπλων Δυνάμεων, έτοιμα να λάβουν καίριες αποφάσεις σε επιχειρησιακό και στρατηγικό επίπεδο. Ο ηγετικός νους και η γνώση της πολεμικής τέχνης αποτελούν τη βάση για το επιθυμητό αποτέλεσμα που θωρακίζει την Άμυνα της Πατρίδας μας.

Γιατί αυτό είναι το ζητούμενο, το καθήκον όλων μας, να υποστηρίζουμε άμεσα ή έμμεσα, το έργο της Σχολής, αγόγγυστα, με πίστη στις πανανθρώπινες αξίες της ακεραιότητας, της ανιδιοτέλειας και της αριστείας.

Εργαλεία για την Αποστολή αυτή έχουμε την ενότητα, την απλότητα, την ευελιξία και προσαρμοστικότητα, την πρωτογενή σκέψη και καινοτομία, την ολιστική προσέγγιση, το ρεαλισμό και την αποφασιστικότητα, την αποτελεσματικότητα, τηρώντας πάντοτε τις παραδόσεις της Σχολής.

«Τα χέρια στο τιμόνι. Πρόσω. Πρόσω ήρεμα προς το μη θολούμενον, το έτρεπτον, το γυμνόν, το φαίνον, το αυτώ καταληπτόν, το αναλλοίωτον¹», όπως έγραψε τόσο απλά και όμορφα ο Οδυσσεάς Ελύτης στην «Ιδιωτική Οδό».

Τον απερχόμενο Διοικητή, αγαπητό συνάδελφο και εξαίρετο Αξιωματικό Υποπτέραρχο Ιπτάμενο Ιωάννη Μπιρμπίλη, ευχαριστώ για την πολύτιμη προσφορά του και εύχομαι ολόψυχα υγεία και κάθε επαγγελματική επιτυχία, προσωπική και οικογενειακή ευτυχία.

Υποπτέραρχος Ιπτάμενος Αλέξανδρος Κεφαλάς
Διοικητής

Τελετή Επίδοσης Μεταπτυχιακού Τίτλου Σπουδών

Την Δευτέρα 27 Μαρτίου 2023 διεξήχθη η τελετή Επίδοσης Μεταπτυχιακού Τίτλου Σπουδών σε 67 Αξιωματικούς της 8ης σειράς με τίτλο «Διεθνείς Σχέσεις και Ασφάλεια», που διοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας σε συνεργασία με την Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου. Η εν λόγω εκδήλωση πραγματοποιήθηκε παρουσία του Αντιστράτηγου Πάρι Καπραβέλου Διοικητή του ΓΣΣ/NRDC-GR ως εκπρόσωπος του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ Στρατηγού Κωνσταντίνου Φλώρου, του Διοικητή της ΑΔΙΣΠΟ Υποπτέραρχου (Ι) Αλέξανδρου Κεφαλά και του Κοσμήτορα ΠΑΜΑΚ Αθανάσιου Ζέρβα.

Στην τελετή παρευρέθησαν εκπρόσωποι των Αρχηγών ΓΕΑ, ΓΕΝ και ΕΛ.ΑΣ. καθώς και συγγενείς των απόφοιτων Αξιωματικών.

Διεθνή Σχολεία - Ημερίδα

Σχολείο Προσανατολισμού Κοινής Πολιτικής Άμυνας και Ασφάλειας

Από τη Δευτέρα 20 έως την Παρασκευή 24 Μαρτίου 2023, διεξήχθη στις εγκαταστάσεις της ΑΔΙΣΠΟ, το Σχολείο Προσανατολισμού Κοινής Πολιτικής Άμυνας και Ασφάλειας (Common Security and Defense Policy Orientation Course), στο πλαίσιο της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας της ΕΕ, σε συνεργασία με το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο και υπό την αιγίδα του Ευρωπαϊκού Κολεγίου Ασφάλειας και Άμυνας.

Διημερίδα Ερυθρού Σταυρού

Την Τρίτη 16 και την Τετάρτη 17 Μαΐου 2023, πραγματοποιήθηκε στην Λέσχη Αξιωματικών Φρουράς Θεσσαλονίκης (ΛΑΦΘ), υπό την αιγίδα του ΓΕΕΘΑ, Διημερίδα επί θεμάτων Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου που συνδιοργανώθηκε, από την ΑΔΙΣΠΟ και το Ελληνικό Γραφείο της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΕΣ). Η Διημερίδα διεξήχθη στην Αγγλική γλώσσα με θέμα:

**«International Humanitarian Law Workshop
for Intergrating the Law in Military Operations».**

Διεθνές Σχολείο PM2

Από τη Δευτέρα 22 έως την Παρασκευή 26 Μαΐου 2023, η Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου σε συνεργασία με το Διεθνές τμήμα εκπαίδευσης της Αστυνομίας του Γερμανικού Κρατιδίου της Ρηνανίας & Βεσφαλίας, υπό την αιγίδα του Ευρωπαϊκού Κολλεγίου Ασφάλειας & Άμυνας, διοργάνωσε και φιλοξένησε, το σχολείο Διαχείρισης Έργου, σύμφωνα με το πρότυπο Project Management and Methodology (PM2). Τριάντα τρία άτομα, προερχόμενοι από Ευρωπαϊκές χώρες κράτη μέλη της Ε.Ε και από φίλιες χώρες που συμμετέχουν σε αποστολές ή επιχειρήσεις της Ε.Ε, συμμετείχαν στο σχολείο μέσω πρακτικής εφαρμογής της θεωρίας, με τη χρήση ενός φανταστικού σεναρίου σε αποστολές υποστήριξης ειρήνης της Ε.Ε.

Διεθνές Σχολείο AMT2a

Ολοκληρώθηκαν την Παρασκευή 16 Ιουνίου 2023, τα Σχολεία Προκεχωρημένης Τμηματικής Εκπαίδευσης (Advanced Modular Training), στο πλαίσιο της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας της ΕΕ (CSDP).

Το Σχολεία πραγματοποιήθηκαν στις εγκαταστάσεις της ΑΔΙΣΠΟ, το διάστημα από 12 έως και 16 Ιουνίου 2023, υπό την αιγίδα του Ευρωπαϊκού Κολεγίου Άμυνας και Ασφάλειας (European Security Defense College - ESDC) με την συμμετοχή Πολιτικού και Στρατιωτικού προσωπικού από χώρες κράτη μέλη της Ε.Ε.

ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΞΕΝΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΙΩΝ

Επίσκεψη αντιπροσωπείας του Command and Staff College των Ε.Δ. του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας (Σ.Α)

Η Σχολή κατά το χρονικό διάστημα 05 - 09 Μαρτίου 2023 δέχθηκε επίσκεψη αντιπροσωπείας του Command and Staff College των Ε.Δ. του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας (Σ.Α), η οποία αποτελούνταν από δύο (2) ανώτατους Αξικούς και εννέα (9) εκπαιδευτές με επικεφαλή το Διοικητή της Σχολής. Η εν λόγω επίσκεψη πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο προγράμματος ανταλλαγής, μεταξύ των σχολών με σκοπό τη γνωριμία, ενίσχυση και σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των Ελληνικών ΕΔ και των ΕΔ του Βασιλείου της Σ.Α.

Επίσκεψη Κολλεγίου του Γενικού Επιτελείου της Σερβίας (Serbian General Staff College)

Την Τρίτη 16 Μαΐου 2023, η 64η τάξη του Κολλεγίου του Γενικού Επιτελείου της Σερβίας (Serbian General Staff College) πραγματοποίησε, στο πλαίσιο του ετήσιου εκπαιδευτικού ταξιδιού της Σχολής τους, επίσκεψη στην Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου όπου πραγματοποιήθηκε ενημέρωση επί της αποστολής και του έργου της Σχολής.

Επισκέψεις Στρατιωτικής Ηγεσίας

Επίσκεψη Διοικητή ΑΣΔΥΣ στην ΑΔΙΣΠΟ

Στο πλαίσιο της ενημέρωσης των σπουδαστών της 20ης Εκπαιδευτικής Σειράς, την Παρασκευή 7 Απριλίου 2023, επισκέφθηκε τη Σχολή ο Διοικητής ΑΣΔΥΣ, Αντιστράτηγος Γεώργιος Κωστίδης, ο οποίος πραγματοποίησε διάλεξη με θέμα «Η Συμβολή της ΑΣΔΥΣ στην Αποστολή του ΣΞ». Μετά την ολοκλήρωση της διάλεξης υποβλήθηκαν ερωτήσεις από τους σπουδαστές και αναπτύχθηκε διάλογος επί θεμάτων αρμοδιότητάς του.

Επίσκεψη Διοικητή ΔΑΥ στην ΑΔΙΣΠΟ

Στο πλαίσιο επιμόρφωσης των σπουδαστών της 20ης Εκπαιδευτικής Σειράς, την Παρασκευή 7 Απριλίου 2023 επισκέφθηκε τη Σχολή ο Διοικητής ΔΑΥ, Αντιπύραρχος (Ι) Δημοσθένης Γρηγοριάδης, ο οποίος πραγματοποίησε διάλεξη με θέμα «Η Συμβολή της ΔΑΥ στην Αποστολή της ΠΑ». Μετά την ολοκλήρωση της διάλεξης υποβλήθηκαν ερωτήσεις από τους σπουδαστές και αναπτύχθηκε διάλογος επί θεμάτων αρμοδιότητάς του.

Επίσκεψη Αρχηγού ΓΕΝ στην ΑΔΙΣΠΟ

Στο πλαίσιο ενημέρωσης των σπουδαστών της 20ης Εκπαιδευτικής Σειράς, την Παρασκευή 6 Ιουνίου 2023, επισκέφθηκε τη Σχολή ο Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, Αντιναύαρχος Ιωάννης Δρυμούσης ΠΝ, ο οποίος πραγματοποίησε διάλεξη με θέμα «Προκλήσεις - Επιλογές - Προοπτικές ΓΕΝ». Μετά την ολοκλήρωση της διάλεξης υποβλήθηκαν ερωτήσεις από τους σπουδαστές και αναπτύχθηκε διάλογος επί θεμάτων αρμοδιότητάς του.

Επίσκεψη Υπαρχηγού ΓΕΑ στην ΑΔΙΣΠΟ

Στο πλαίσιο της ενημέρωσης των σπουδαστών της 20ης Εκπαιδευτικής Σειράς, την Τετάρτη 28 Ιουνίου 2023 επισκέφθηκε τη Σχολή ο Υπαρχηγός του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας, Υποπτέραρχος (Ι) Αντώνιος Πανίδης, ο οποίος πραγματοποίησε διάλεξη με θέμα «Προκλήσεις - Επιλογές - Προοπτικές ΓΕΑ». Μετά την ολοκλήρωση της διάλεξης υποβλήθηκαν ερωτήσεις από τους σπουδαστές και αναπτύχθηκε διάλογος επί θεμάτων αρμοδιότητάς του.

Εκπαίδευση Α΄ Βοηθειών

Την 11η Μαρτίου 2023 διοργανώθηκε στο Αμφιθέατρο της ΑΔΙΣΓΠΟ, εκπαίδευση στις Α΄ Βοήθειες στο σύνολο του προσωπικού της Σχολής, σε συνεργασία με την ΕΠ.ΟΜ.Ε.Α Θεσσαλονίκης.

Τελετή Αποφοίτησης 20ης Εκπαιδευτικής Σειράς

Την Δευτέρα 03 Ιουλίου 2023, πραγματοποιήθηκε στην έδρα της Σχολής, η τελετή απονομής των Πτυχίων Διακλαδικού Επιτελούς στους αποφοίτους σπουδαστές της 20ης Εκπαιδευτικής Σειράς. Η απονομή των πτυχίων στους αποφοίτους έγινε από τον Επιτελάρχη ΓΕΕΘΑ κ. Αντιπέραρχο (Ι) Γεώργιο Κυριάκου. Στην τελετή παρέστησαν, θρησκευτικές, πολιτικές, προξενικές, ακαδημαϊκές και στρατιωτικές αρχές, καθώς επίσης συγγενείς και φίλοι των αποφοίτων. Συνολικά αποφοίτησαν 273 Αξιωματικοί: 120 του Στρατού Ξηράς, 48 του Πολεμικού Ναυτικού, 63 της Πολεμικής Αεροπορίας, 1 του Κοινού Σώματος, 2 της Ελληνικής Αστυνομίας, 1 του Λιμενικού Σώματος - Ελληνικής Ακτοφυλακής, 2 του Πυροσβεστικού Σώματος, 29 Αξιωματικοί της Κυπριακής Δημοκρατίας, καθώς επίσης και 7 Αξιωματικοί ξένων χωρών και συγκεκριμένα 2 από την Αραβική Δημοκρατία της Αίγυπτου, 2 από την Ομοσπονδία της Βοσνία Ερζεγοβίνη, 2 από το Χασεμιτικό Βασίλειο της Ιορδανίας και 1 από τη Δημοκρατία της Σερβίας.

Η Βιβλιοθήκη μας

Η στήλη με τις βιβλιογραφικές - αναγνωστικές προτάσεις από το σύνολο των τίτλων που διαθέτει η βιβλιοθήκη της Σχολής

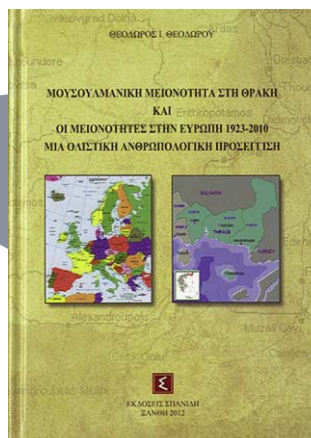
Συγγραφέας: Θεόδωρος Ι. Θεοδώρου

Τίτλος: Μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη και οι μειονότητες στην Ευρώπη 1923-2010, Μια ολιστική ανθρωπολογική προσέγγιση

Εκδόσεις: Σπανίδης

Για τη μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη έχει δημιουργηθεί μία ενδιαφέρουσα και πλούσια σε νομικά, πολιτικά και πολιτιστικά στοιχεία βιβλιογραφία. Η βιβλιογραφία αυτή συνεχώς εμπλουτίζεται με νέα έργα, μελέτες, άρθρα και έρευνες φιλοδοξώντας να καλύψει το θέμα σε όλο του το πλάτος και να διερευνήσει κάθε δυνατή πτυχή του. Κατά συνέπεια η επιστημονική έρευνα προχωρά, χωρίς περιορισμούς, στη λεπτομερή ανάλυση όλων των παραμέτρων, ιστορικών, οικονομικών και πολιτικών, σε μία προσπάθεια να περιορισθεί η αντιεπιστημονική και αντιδεοντολογική προσέγγιση, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα την πολυπλοκότητα, αλλά και τον πολυεπίπεδο πολιτιστικό πλούτο του μειονοτικού θέματος.

Η αρμονική συνύπαρξη των σύνοικων στοιχείων, σε επίπεδο κοινωνικό και θρησκευτικό, σε ένα τόσο μικρό χώρο, που καθορίζεται από την ιστορία, τις διεθνείς σχέσεις, την οικονομία, αποτελεί την πραγματικότητα στη Θράκη. Η κοινή ιστορική πορεία δύο σημαντικών θρησκειών για εκατό περίπου χρόνια μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης είναι επόμενο, σε μία εποχή αυξημένων ευαισθησιών, κυρίως για τα μειονοτικά θέματα, να προσελκύει το επιστημονικό, αλλά και το πολιτικό ενδιαφέρον τόσο των κυβερνητικών όσο και των μη-κυβερνητικών οργανώσεων. [...] (Απόσπασμα από την εισαγωγή της έκδοσης)

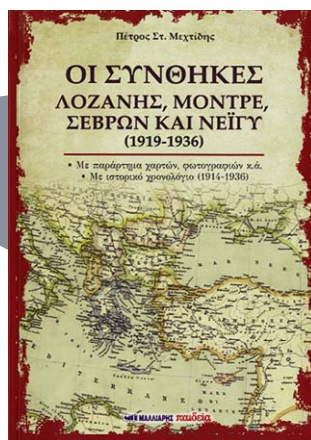

Συγγραφέας: Πέτρος Στ. Μεχτιδής

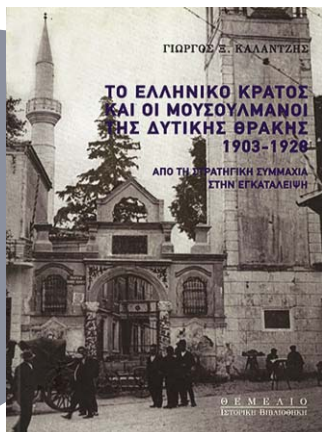
Τίτλος: Οι συνθήκες Λοζάνης, Μοντρέ, Σεβρών και Νειγύ (1919-1936)

Εκδόσεις: Μαλλιάρης Παιδεία

Η μελέτη των συνθηκών που υπέγραψε η Ελλάδα την περίοδο 1919-1936 δεν είναι ένα πεδίο ενδιαφέρον μόνο για τους ιστορικούς ή τους ερευνητές της νεότερης διπλωματικής ιστορίας. Είναι γνωστό ότι με την εξαίρεση της συνθήκης των Σεβρών, οι συνθήκες του Νειγύ, της Λοζάνης και του Μοντρέ καθορίζουν εν πολλοίς την πορεία της χώρας μας στο διεθνές γίγνεσθαι.

Η ανάγνωση των κειμένων των συνθηκών προσφέρει επιχειρήματα στην ελληνική διπλωματία στα διεθνή όργανα, αλλά και αληθή γνώση στους φιλόστορους που ακούνε συχνά και από πολλές πηγές αντικρουόμενα στοιχεία και ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες. (Από την παρουσίαση στο οπισθόφυλλο του βιβλίου)

Συγγραφέας: Γιώργος Ξ. Καλαντζής

Τίτλος: Το ελληνικό κράτος και οι μουσουλμάνοι της δυτικής Θράκης 1903-1928, Από τη στρατηγική συμμαχία στην εγκατάλειψη

Εκδόσεις: Θεμέλιο

Τις περισσότερες φορές οι εθνικιστές και των δύο πλευρών αντιτέθηκαν σχεδόν με τα ίδια επιχειρήματα σε κάθε πρωτοβουλία που βοηθά την ένταξη της μειονότητας στην ελληνική κοινωνία, αποδεικνύοντας για μια ακόμα φορά ότι ο εθνικιστικός λόγος ως εγγενής καπηλεία του φυσιολογικού -και ιερού- αισθήματος του ανήκειν σε μια κοινότητα ήταν και είναι αμετανόητος εχθρός όχι μόνο του Άλλου

αλλά και της ίδιας της ιδέας που κατά τα άλλα υπερασπίζεται, δηλαδή του Έθνους. Για να το πούμε κάπως αφοριστικά, αλλά απολύτως αληθινά, οι πλέον επικίνδunami για τα συμφέροντα του Έθνους είναι οι εθνικιστές.

Σήμερα στη Θράκη εμφανίζεται μια καινούργια γενιά που έχει φοιτήσει στα δημόσια σχολεία και έχει σπουδάσει στα δημόσια πανεπιστήμια της χώρας μας. Αυτή η γενιά θα αποτελέσει μια νέα ελίτ που θα ηγηθεί της μειονότητας. Προς τα πού θα οδηγήσει τα πράγματα; Θα μπορέσει να επιτύχει εκεί που απέτυχαν οι γονείς τους; Θα μπορέσει να δημιουργήσει τη νέα ή τις νέες ταυτότητες του Θρακιώτη μουσουλμάνου, που πέρα από εθνοτικές καταγωγές ή ατομικούς εθνικούς αυτοπροσδιορισμούς είναι πρώτα απ' όλα ένας υπερήφανος πολίτης της Ελλάδας; Αυτό είναι το μεγάλο στοίχημα και για τη μειονότητα και για την ελληνική πολιτεία.

Η ελληνική πολιτεία οφείλει να δώσει στους μουσουλμάνους της Θράκης την ευκαιρία -και την ευθύνη- να αποδείξουν τι μπορούν να πετύχουν, πόσο ψηλά μπορούν να φτάσουν και τι μπορούν να κάνουν εκείνοι για το κράτος του οποίου είναι πολίτες. Τι μπορούν και τι θέλουν να κάνουν για την κοινή μας πατρίδα. Η δικαιολογημένη καχυποψία δε θα εκλείψει αν κάποιος δεν κάνει την αρχή. Στις δημοκρατίες, αυτή την αρχή οφείλει να την κάνει με συνέπεια, σχέδιο και επιμονή η πολιτεία.

Όμως, μια νέα ρηξικέλευθη πολιτική για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς καλή γνώση του παρελθόντος. Η ανά χειρας μελέτη προσπαθεί να συνεισφέρει προς αυτή την κατεύθυνση. (Από την παρουσίαση στο οπισθόφυλλο του βιβλίου).

Ιστορία

*Όλβιος όστις ιστορίης έσχεν μάθησιν.
“Πραγματικά πλούσιος είναι εκείνος που διδάχθηκε πώς να
ερευνά συστηματικά τον κόσμο.”.*

Ευριπίδης, απόσπασμα 910, Αρχαίος τραγικός, (480-406 π.Χ.)

*Η ιστορία επαναλαμβάνεται την πρώτη φορά σαν τραγωδία
και τη δεύτερη σαν φάρσα.*

Γερμανός φιλόσοφος, (1818-1883)

*Ολόκληρη η ιστορία του κόσμου μπορεί να συνοψισθεί
στο γεγονός ότι όταν ένα έθνος είναι δυνατό, δεν είναι δίκαιο
και όταν θέλει να είναι δίκαιο δεν είναι πια δυνατό.*

Ουίνστον Τσώρτσιλ, Βρετανός πρωθυπουργός, Νόμπελ 1953, (1874-1965)

Η Ιστορία γράφεται από τους νικητές.

Ναπολέων Βοναπάρτης, Γάλλος ηγέτης, (1769-1821)

*Φως της αλήθειας, μάρτυρας των καιρών,
δάσκαλος της ζωής είναι η Ιστορία.*

Κικέρων, Ρωμαίος ρήτορας & πολιτικός, (106-43 π.Χ.)

Όποιος δεν θυμάται το παρελθόν του, είναι καταδικασμένος να το ξαναζήσει.

(Life of Reason, 1905), George Santayana, (1863-1952)

...καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὔθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιοῦτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι

«...εκείνα που θα συμβούν στο μέλλον από την πλευρά της ανθρώπινης φύσης, πάλι θα είναι όμοια ή παραπλήσια»

Θουκυδίδη Ιστορίες 1.22.4

Υπάρχει ένας καλός λόγος που κανένας δεν σπουδάζει ιστορία. Σου μαθαίνει πάρα πολλά.

Νόαμ Τσόμσκι, Αμερικανός γλωσσολόγος & ακτιβιστής, (1928-)

...ὅμοια γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ μέλλοντα τοῖς γεγονόσιν...

«Τα μέλλοντα είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος τους όμοια με όσα έχουν ήδη γίνει»

(Αριστοτέλης, Ρητορική, 1393a23-1394a18)

ΑΔΙΣΠΟ

ΑΝΩΤΑΤΗ

ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ

ΣΧΟΛΗ

ΠΟΛΕΜΟΥ

Αποστολή ΑΔΙΣΠΟ

Αποστολή της Α.Δι.Σ.ΠΟ. είναι η παροχή διακλαδικής εκπαίδευσης σε ανώτερους αξιωματικούς των τριών κλάδων και των Κοινών Σωμάτων (Κ.Σ.) των Ενόπλων Δυνάμεων (Ε.Δ.), σε αξιωματικούς της Ελληνικής Αστυνομίας (ΕΛ.ΑΣ.), του Πυροσβεστικού Σώματος (Π.Σ.) και του Λιμενικού Σώματος - Ελληνικής Ακτοφυλακής (Λ.Σ. - ΕΛ. ΑΚΤ.), καθώς και σε αξιωματικούς ξένων κρατών, επί στρατιωτικών και ακαδημαϊκών θεμάτων, συναφών με τα καθήκοντα που θα αναλάβουν να εκτελέσουν μετά την αποφοίτησή τους.

